Відокремлений структурний підрозділ
«Харківський торговельно-економічний коледж
Державного торговельно-економічного університету»

Циклова комісія економіки, управління та адміністрування

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Конспект лекцій
для здобувачів освітньо-професійного ступеня
«фаховий молодший бакалавр»
галузі знань D Бізнес, адміністрування та право
спеціальності D5 Маркетинг

Харків, 2026

Укладач: Каніщев Григорій Юрійович, викладач циклової комісії економіки, управління та адміністрування, кандидат історичних наук, доцент

Конспект лекцій обговорено та схвалено на засіданні циклової комісії економіки, управління та адміністрування, протокол від 28.08.2026 р. № 1.

Зміст

Втуп. 5
.

Тема 1. Демократичне суспільство та його цінності
Лекція 1.1 Демократичне громадянське суспільство та його 6
цінності.. . . . . .
Лекція 1.2 Громадські організації, об'єднання, рухи та добровільні асоціації як сфера розгортання ініціативи та простір самореалізації ііндивіда в громадянському суспільстві. Політичні режими. 21
Питання для самоконтролю 37

Тема 2. Права і свободи людини
Лекція 2.1 Права і свободи людини, групи прав та свобод. 38
Механізми захисту прав людини . . . . . .
Питання для самоконтролю 57

Тема 3. Людина в соціокультурному просторі
Лекція 3.1. Соціальна структура сучасного соціуму. Людина в соціокультурному просторі. Конфлікти, стереотипи та їх подолання
Питання до самоконтролю 77

Тема 4. Особистість та її ідентичність
Лекція 4.1. Самоідентифікація. Ідентичність та самовизначеність. 78
Соціалізація особистості . . . .
Питання до самоконтролю 95

Тема 5. Світ інформації та мас-медіа.
Лекція 5.1 .Мас-медіа, їхня роль у сучасному світі. 95
Питання до самоконтролю 116

Тема 6. Взаємодія громадян та держави в досягненні суспільного добробуту
Лекція 6.1. Економіка як задоволення потреб людини. Ринкова 117
економічна система.

Питання до самоконтролю 140

Тема 7 Україна, Європа, світ
Лекція 7.1. . Інтеграція та глобалізація. Витоки та процес європейської інтеграції. 141

Питання для самоконтролю. 189

Список рекомендованих джерел інформації 190

Вступ

Предметом навчальної дисципліни є закономірності та принципи формування громадянського суспільства, основні інститути громадянського суспільства, його базові цінності та їх роль у сучасному суспільстві.

Метою навчальної дисципліни є цілеспрямована підготовка здобувачів освіти до функціонування у системі суспільних відносин поліваріантного світу, глобалізації, соціальної взаємодії та активної відповідальної участі в суспільній діяльності.

Мета навчальної дисципліни «Громадянське суспільство» визначає такі її завдання:

– розвиток вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності, приналежність до української політичної нації, керується у власній поведінці морально-етичними критеріями та почуттям відповідальності;

– розвиток громадянської свідомості особистості, яка поціновує злагоду в суспільстві, почуття патріотизму та приналежність до свого народу, спільні історичні, політичні та культурні цінності своєї держави;

– виховання поваги до людської гідності й дотримання прав людини, демократичних цінностей, верховенства права, справедливості, неупередженості, рівності;

– формування громадянської компетентності здобувачів освіти, виявами якої є активна громадянська позиція, здатність відповідально реалізовувати свої права та обов’язки в конкретній ситуації, налагоджувати соціальне партнерство та конструктивну взаємодію;

– виховання толерантності, інклюзії та поваги до культурного різноманіття, різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми для досягнення суспільно значущих цілей;

– розвиток політичної, правової, економічної, соціальної, культурної, медійної грамотності здобувача освіти, гнучкості й адаптивності, комунікабельності, готовності до співпраці, здатності розв’язувати конфлікти й запобігати дискримінації.

Навчальна дисципліна спрямована на формування у здобувачів

освіти таких компетентностей:

ЗК 1. Здатність реалізувати свої права і обов’язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні, брати участь у національному спротиві.

ЗК 2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК 4. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 6. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

Навчальна дисципліна забезпечує досягнення таких результатів навчання:

РН 2. Володіти державною та іноземною мовами у професійному середовищі.

РН 10. Оцінювати ризики здійснення маркетингової діяльності в умовах певної невизначеності маркетингового середовища.

РН 15. Знати історію, наукові цінності й досягнення суспільства у маркетинговій діяльності.

ТЕМА 1. Демократичне суспільство та його цінності

Лекція 1.1. Демократичне громадянське суспільство та його цінності.

1. **Демократична держава. Базові принципи та моральні переваги демократії. Гендерна демократія**
2. **Поняття, ознаки громадянського суспільства. Структура громадянського суспільства. Ознаки та функції громадянського суспільства**.
3. **Громада. Поняття місцевого та територіального громадського самоврядування. Громадянська участь у житті суспільства**
4. **Навчальний заклад- простір демократії.**
5. **Молодіжні громадські об'єднання**

1. Демократична держава

Із-поміж ключових цінностей людської цивілізації XXI ст. чільне місце посідає демократія. Саме прихильність до неї надихала й надихає мільйони людей до дії. Термін «демократія» (буквально — влада народу) походить від давньогрецького словосполучення, що позначало державний лад, за якого вирішальна роль у прийнятті рішень із найважливіших питань належала народним зборам за допомогою голосування. Уперше слово «демократія» пролунало з вуст афінського стратега Перикла, який жив у V ст. до н. е.

У сучасному розумінні демократія була винайдена і сформована на Заході, хоча ніколи не була суто західним явищем. Народжується і вмирає на всіх широтах, тому немає сенсу визначати її точні географічні координати». Упродовж XX ст. демократія поширилася на всій планеті. Поряд із тим розвиток людства має чимало прикладів уразливості демократичних надбань і їхньої беззахисності перед тиском авторитаризму. Тому доцільно звернутися до з'ясування сутнісних засад демократії, її форм, принципів, ідеалів і цінностей.

Поняття «демократія» використовують у різних значеннях.

У науковому розумінні — це форма організації та функціонування політичної системи, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, його права брати участь у вирішенні державних справ у поєднанні із широким колом громадянських прав і свобод.

У філософському розумінні — це суспільне самоврядування, яке здійснюють рівноправні громадяни через безпосередню участь в обговоренні й вирішенні громадянських справ шляхом вільного вибору (голосування). Демократія виникла й існує як намагання й можливість людей самостійно вирішувати свої справи. Так, президент США А. Лінкольн визначав демократію як «правління народу через посередництво самого народу, для народу».

Відома громадська діячка Е. Рузвельт вважала втілення принципів демократії в політичне й суспільне життя одним із головних здобутків своєї країни.

У сучасному світі основними принципами демократії вважають: народовладдя; рівність індивідів незалежно від соціального становища, походження, статі, національності тощо; свободу особистості, що полягає в її природних і невід'ємних правах. Реалізація цих принципів у політичному житті пов'язана з такими проявами, як принцип поділу влади, право меншості на опозицію, багатопартійність, рівність у виборчих правах, рівноправність громадян тощо.

Політична рівноправність громадян реалізується на основі їхньої участі у двох основних формах демократії:

• представницька демократія — участь громадян у діяльності органів державної влади, прийнятті й реалізації політичних рішень через обраних представників, які на державному рівні представляють їхні інтереси. Сьогодні ця форма демократії є основною та знаходить втілення в парламентаризмі;

• безпосередня (пряма) демократія — пряма, без посередників, можливість громадян впливати на політичні рішення, дії державних органів і посадових осіб. Відбувається у формі місцевих і загальнодержавних обговорень питань державного й суспільного життя, виборів, референдумів.

Референдум — у державному праві прийняття електоратом (виборцями) рішення з конституційних, законодавчих або інших

внутрішньо- чи зовнішньополітичних питань. Залежно від предмета, способу проведення та сфери застосування розрізняють: референдум конституційний (на всенародне голосування виносять проект конституції або конституційні поправки) і законодавчий (предмет референдуму — проект закону), загальнодержавний або місцевий, обов'язковий або факультативний.

У сучасному світі проблема гендерної демократії посіла вагоме місце в суспільно--політичному житті більшості країн. Гендерна демократія — це система волевиявлення обох статей (жінок і чоловіків) у громадянському суспільстві як рівних у законодавчо закріплених і реально забезпечених правах і можливостях.

Гендерна демократія обґрунтовує й відстоює однакову соціальну цінність жінок і чоловіків (принципи гендерного паритету), що передбачає однаковий обсяг прав, свобод, обов'язків і відповідальності представників обох статей однієї перед іншою й перед суспільством.

Втілення в суспільно-політичне життя принципу гендерної демократії передбачає рівні для жінок і чоловіків можливості:

• голосувати на виборах і референдумах усіх рівнів та бути обраними до всіх публічних виборчих органів;

• брати участь у формуванні та здійсненні урядової політики, обіймати державні посади, а також здійснювати всі державні функції на будь-якому рівні державного управління;

• брати участь у діяльності різноманітних неурядових організацій, що займаються питаннями суспільно-політичного життя країни.

Історичний досвід доводить, що жіноцтво завжди було вагомою складовою життя демократичного суспільства. Реальна демократія потребує того, щоб інтереси всіх громадян були почуті, обговорені, закріплені законом і забезпечені політикою держави.

У сучасному світі жінки становлять половину його населення, і тому їхні думки мають бути враховані в демократичному процесі.

Держава, яку вважають демократичною, потребує політично активного жіноцтва, щоб бути власне такою. Жіноцтву демократія потрібна, щоб мати можливість змінювати порядки й закони, які

перешкоджають їм і суспільству загалом досягти рівності. Забезпечення реального демократичного представництва дасть змогу почути голоси жінок і представити їхні інтереси.

Демократію, що виникла в містах-державах Давньої Греції, називають первинною або істинною, що існувала у формі прямої й безпосередньої демократії. Незважаючи на зміни, що відбувалися у світі впродовж тисячоліть, вона зберегла свою визначальну сутність, залишаючись справою громадян, наділених почуттям відповідальності й обов'язку, і тих, хто прагне й уміє володіти собою та своїм життям.

Основні уявлення про реалізацію ідеалів та цінностей демократії знайшли втілення в концепції ліберальної представницької демократії, що сформувалася в XIX ст. на Заході. Вона характеризується такими рисами:

• представництво народом своєї суверенної влади не через власну безпосередню участь у прийнятті рішень, а шляхом обрання своїх представників до законодавчих органів;

• використання форм безпосередньої і прямої демократії на загальнодержавному рівні для розв'язання визначальних для розвитку держави питань. На місцевому й регіональному рівнях пряму демократію застосовують ширше — у вигляді плебісцитів і референдумів із різноманітних проблем розвитку громад і регіонів, на прямих зібраннях і шляхом участі громадян у місцевих самоврядних органах;

• визнання різноманіття суспільного життя як передумови для неминучого зіткнення інтересів і вироблення на основі цього механізмів їх узгодження й розв'язання конфліктів шляхом соціального та політичного плюралізму;

• узаконеність діяльності опозиції та конкурентності в боротьбі за здобуття влади, що безпосередньо пов'язана з плюралізмом і боротьбою інтересів як рисами сучасної демократії;

• гарантування прав і свобод людини, що забезпечує той рівень особистої свободи, якого не існувало в первинній античній демократії. Саме завдяки цьому сучасну демократію визначають як ліберальну;

• високий рівень залучення населення до політичного життя, що передбачає максимальне зменшення або усунення різноманітних

обмежень (майнових, освітніх, вікових, статевих, осілості) і створення умов для участі в ньому раніше суспільно пасивних груп населення;

• існування вільних засобів масової інформації, які, відіграючи основну роль у політичній комунікації, стають однією із центральних ланок сучасного демократичного процесу.

Результатом втілення ідеалів демократії у способі функціонування політичної системи суспільства є демократичний політичний режим, основними ознаками якого вважають:

• гарантований доступ усіх соціальних груп до політичних інститутів;

• загальне виборче право, яке дозволяє громадянам на рівних засадах брати участь у формуванні представницьких інститутів;

• контроль представницьких інститутів за діяльністю виконавчих структур;

• сприйняття більшістю суспільства чинних політичних норм і процедур;

• розв’язання конфліктів мирним шляхом;

• визнання вирішальної ролі більшості з урахуванням інтересів меншості.

Демократію неможливо уявити без виборів, оскільки вони необхідні для здійснення влади народу за сучасних умов. Вибори є не лише суттєвою ознакою демократії, а також її необхідною умовою. На думку відомих сучасних французьких учених П. Лалюм’єра та А. Демішеля, демократію можна охарактеризувати як режим, за якого правителів призначають шляхом вільних і чесних виборів.

Питаннями, пов’язаними з виборами, займається виборче право. Воно являє собою сукупність правових норм, що регулюють участь громадян у виборах, організацію і проведення останніх, взаємовідносини між виборцями й виборними органами або посадовими особами, а також порядок відкликання обраних представників, що не виправдали довіри виборців.

Відповідно до принципів виборчого права та деяких інших критеріїв (об’єкт виборів, термін, їхній масштаб тощо) здійснюють класифікацію виборів і їхніх видів.

За ступенем правового й демократичного розвитку держави

вибори можуть бути:
• рівними або нерівними;
• загальними або обмеженими;
• прямими або опосередкованими;
• таємними або з відкритим голосуванням.
Більшість держав сучасного світу в конституціях або спеціальних виборчих законах закріпили право громадян на загальні, рівні вибори при таємному голосуванні.

Вибори забезпечують громадянам умови безпосередньої участі у формуванні органів державної влади та органів місцевого самоврядування.
Активне виборче право — право обирати.
Пасивне виборче право — право бути обраним.
Вони дають кожному громадянину можливість виявити свою громадянську позицію, впливати через владні структури на якість свого життя, відчувати особисту відповідальність за стан справ як у державі, так і за місцем свого проживання.

2. **Громадянське суспільство**

З уроків правознавства ви вже знаєте, що таке громадянське суспільство, а з уроків всесвітньої історії — яку роль воно відігравало на різних етапах розвитку країн світу. Події історії свідчать, що існування системи суспільних інститутів, із яких складається громадянське суспільство, є обов'язковою передумовою формування націй і становлення демократичних держав у тих країнах, які сьогодні вважають найрозвиненішими і на які орієнтуються інші.
Громадянське суспільство – сукупність самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, які представляють волю та інтереси громадян.
Громадянське суспільство покликане забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів, колективів, приватних інтересів і потреб, а елементами громадянського суспільства є різноманітні об'єднання (професійні, конфесійні, творчі тощо), що охоплюють усі сфери суспільного життя.

Громадянське суспільство, сформоване на основі громадянських цінностей, — це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, захищена відповідними законами від прямого втручання й регламентації з боку держави.

Поняття «громадянське суспільство» застосовується для характеристики неполітичної частини соціальної системи, і воно має сенс лише за умови розмежування суспільства й держави. За своїми історичними, структурними й культурними характеристиками воно відмінне від людського суспільства взагалі. Громадянське суспільство є лише однією з його підсистем. У зародковому стані його елементи є в кожному сучасному суспільстві. Однак суспільства відрізняються за обсягом та якістю, які відображають рівень їхньої демократичності.

Громадянське суспільство має складну й розгалужену внутрішню структуру, елементами якої, на думку сучасних дослідників, є:

• добровільні громадські організації та громадські рухи;

• політичні партії на початковому етапі формування й діяльності, поки вони не беруть участі в механізмі державної влади;

• незалежні засоби масової інформації, що формулюють і висвітлюють громадську думку;

• громадська думка як соціальний інститут;

• частково — вибори та референдуми як засіб виявлення громадської думки й захисту інтересів окремих груп;

• залежні від громадськості елементи судової і правоохоронної системи (суди присяжних, народні міліцейські загони тощо).

У функціях громадянського суспільства втілюються основні напрями діяльності його інститутів та їхній вплив на суспільне життя. Розглянемо найважливіші серед них:

• Громадянське суспільство є засобом самоорганізації, самовиразу й самореалізації індивідами їхніх інтересів. Це полегшує виконання державою її функцій, зменшуючи «тягар проблем», який їй доводиться розв’язувати. • Інститути громадянського суспільства дають упевненість громадянам у своїх силах, гарантують непорушність особистих прав громадян, стають опорою в їх можливому протистоянні з державою.

• Інститути громадянського суспільства надають упорядкованості

виявленню вимог і протестів індивідів, які в іншому випадку могли б набути руйнівного характеру, і сприяють цим здійсненню державної влади в демократичній формі. • Інститути громадянського суспільства сприяють захисту інтересів одних соціальних груп у протистоянні з іншими. Завдяки цьому кожна з них має рівні можливості бути почутою державною владою.

Здійснювати свої функції у складі соціальної системи громадянське суспільство здатне повною мірою лише за наявності всіх його атрибутів (істотних невід'ємних властивостей). Це:

• організоване громадське життя вільних і рівних індивідів, права яких захищені конституцією та законами;

• наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації як основи для формування сфери громадського життя та громадської думки;

• незалежні від держави добровільні асоціації, автономність яких усвідомлено як на індивідуальному, так і на колективному рівні;

• зорієнтована на громадські інтереси діяльність, що приводить до співпраці, солідарності, взаємної довіри між індивідами.

Розвиток сучасних розвинених демократичних держав накопичив значний досвід формування громадянського суспільства. У демократичному громадянському суспільстві головною справою об'єднань громадян стає формування в них почуття політичної дієздатності, здатності до розгляду політичних питань задля загального добра.

У посередницькому громадянському суспільстві головну роль відіграє формування в громадян не політичних чеснот, а якостей, які забезпечують цілісність ліберальної демократії, — громадянськості, відкритості, товариськості та відповідальності.

Громадянське суспільство перш за все докладає зусиль до покращення загального добробуту. ЦЕ нова найперспективніша в сучасних умовах тенденція розвитку громадянського суспільства (коли інші етапи вже подолано). Ці різновиди дозволяють аналізувати особливості його розвитку в різних країнах.

Так, у США від посередницького громадянського суспільства, що утворилося в першій половині XIX ст., перейшли до демократичного громадянського суспільства, а зараз переходять до виборчого громадянського суспільства. У сучасних західноєвропейських

державах, на думку багатьох дослідників, завжди поширеним було демократичне громадянське суспільство як засіб політичної соціалізації індивідів. У більшості країн Східної Європи виник власний варіант освіченого громадянського суспільства, що, як і на Заході, формувалося незалежно від держави, але спочатку поширювалося лише на сферу освіти й культури. Фактично в усіх країнах формування загальних спільних рис громадянського суспільства відбувалося в поєднанні з національними відмінностями. Однак, незважаючи на ці відмінності, демократія перемогла.

Таким чином, концепція громадянського суспільства сформувалася на початку Нового часу як усвідомлення необхідності, що перехід суспільства до нового якісного стану влаштовуватиме більшість його членів. Сучасні уявлення про громадянське суспільство ґрунтуються на усвідомленні необхідності автономності та індивідуальної свободи громадян у поєднанні з невтручанням держави в життя громадянського суспільства. Інститути держави й громадянського суспільства стають двома необхідними складовими єдиної демократичної суспільної системи, від яких залежить її успішний розвиток.

Громадянське суспільство — це така форма організації суспільства, де існують неконтрольовані державою розвинені політичні, правові, економічні й культурні відносини між окремими індивідами. У ньому безперешкодно виникають різноманітні громадські рухи, діють приватні установи, розвивається громадське життя тощо. Громадянське суспільство створює умови для передачі значної кількості державних функцій органам місцевого самоврядування. Воно є основою для формування правової держави й саме розвивається в її умовах. Рівновага між громадянським суспільством і державою відіграє роль одного з головних чинників стабільного демократичного розвитку країни.

Процес формування громадянського суспільства в Україні відбувається досить непросто, ускладнюючись необхідністю подолання залишків минулої суспільної моделі розвитку. Проте на цьому шляху, поряд із труднощами, є також чимало здобутків.

3. **Громада**

Важлива роль у системі демократичного правління належить місцевому самоврядуванню. Воно є тим інститутом публічної влади, у діяльності якого може брати участь кожний громадянин. Завдяки цьому місцеве самоврядування відіграє роль своєрідної проміжної ланки між громадянським суспільством і державою, належачи більше до першого, ніж до другої.

У сучасній Європі розуміння місцевого самоврядування визначається прийнятою в 1985 р. Радою Європи Європейською хартією місцевого самоврядування.

У демократичному суспільстві однією з важливих складових місцевого самоврядування вважають територіальне громадське самоврядування. Це самоорганізація громадян за місцем їхнього проживання для самостійної під власну відповідальність реалізації своїх ініціатив у питаннях місцевого значення. Для здійснення цього вони утворюють добровільні самоврядні територіальні організації — громади.

Відповідно до особливостей функціонування місцевого самоврядування традиційно розрізняють англосаксонську (англо-американську) і континентальну (європейську, французьку) моделі. В основі першої моделі лежить принцип «позитивного регулювання», за якого перелік прав та обов'язків місцевого самоврядування визначає законодавство.

Англосаксонській моделі притаманні такі риси: • значна автономія органів місцевого самоврядування стосовно держави; • відсутність прямого підпорядкування центру органів територіального рівня; • відсутність уповноважених представників центральної влади, що контролюють органи місцевого самоврядування на місцях; • контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування непрямим шляхом через суд і центральні міністерства; • виборність ряду посадових осіб місцевого самоврядування територіальною громадою; • діяльність органів місцевого самоврядування в межах закріплених у законодавстві повноважень.

В основу континентальної моделі місцевого самоврядування покладено принцип «негативного регулювання», за яким дозволено робити все, що не заборонено законом.Для неї є характерним: • значно вищий рівень централізації порівняно з англосаксонською моделлю; • наявність системи вертикальної (ієрархічної) підпорядкованості органів місцевого самоврядування центру; • поєднання місцевого самоврядування на місцях із прямим

державним управлінням і функціонуванням на одному й тому самому територіальному рівні обраних територіальною громадою органів місцевого самоврядування й посадовців, призначених центральною владою, що здійснюють адміністративний нагляд за діяльністю самоврядування.

В Україні основним елементом місцевого самоврядування є територіальна громада, яка здійснює самоврядування в порядку, встановленому законом як безпосередньо, так і через обраних представників, а також через виконавчі органи місцевого самоврядування — сільські, селищні та міські, районні та обласні ради.

На них покладені окремі повноваження органів виконавчої влади, що стосуються таких сфер життя: • планування соціально-економічного й культурного розвитку території громади; • формування й використання місцевого бюджету; • управління комунальною власністю; • управління житлово-комунальним господарством, закладами побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, підприємствами транспорту та зв'язку; • будівництва; • освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури та спорту; • регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища; • соціального захисту населення; • зовнішньоекономічної діяльності; • оборонної роботи; • адміністративно-територіального устрою; • законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян тощо.

У демократичному суспільстві місцеве самоврядування виконує такі функції: • уособлює один із найдавніших інститутів демократії та важливий елемент політичної системи суспільства; • відіграє роль з'єднувальної ланки між населенням і державними структурами; • здійснення загальнодержавних і регіональних програм на місцевому рівні; • зміцнення територіальної цілісності держави, зниження соціального напруження й ризику міжнаціональних конфліктів; • формування адаптованої до місцевих особливостей економіки; • втілення в життя механізму реалізації населенням своїх громадянських прав і свобод; • розв'язання широкого кола найбільш близьких для населення соціальних проблем і задоволення його основних соціальних потреб; • вирішення державних завдань силами місцевих органів шляхом передачі їм відповідних державних повноважень.

Діяльність місцевого самоврядування має важливе значення для розвитку суспільства. Завдяки місцевому самоврядуванню у

громадян розвиваються такі якості, як самостійність, енергійність і підприємливість, вони перестають очікувати всього «згори», а звикають покладатися на себе. За наявності повноцінного функціонування системи місцевого самоврядування громадське життя не зосереджується в центрі, а рівномірно розподіляється всією державою. Поряд із приватним інтересом у громадян виникає та розвивається суспільний. Місцеве самоврядування сприяє тому, що громадяни отримують можливість для практичного знайомства й участі в громадських справах. Одночасно із цим воно стає своєрідною школою для підготовки майбутніх державних діячів високого рівня, обізнаних у соціальних проблемах пересічних громадян.

Термін «громада» використовується не лише в значенні територіальної громади як ланки системи місцевого самоврядування, закріпленої в законодавстві України. Іншим його значенням є розуміння громади як форми об'єднання людей, що ставить перед собою певні спільні завдання.

Характерними рисами, притаманними цій спільноті, вважаються такі:

• спільна територія проживання її членів, що дозволяє їм спілкуватися й контактувати між собою;

• наявність повного або часткового самоврядування;

• спільне вирішення своїх соціально-побутових проблем на основі активної співпраці;

• підтримка одне одного та взаємодопомога;

• морально-виховний вплив на членів громади.

Із життям у складі великої чи малої громади пов'язане життя кожної людини, хоча ми часто не замислюємося над цим. Громадою для людини стають сім'я, клас, школа, сусіди по під'їзду, будинку, вулиці, жителі її села або міста, спільноти за інтересами тощо. Проте необхідно розуміти, що громада — це не люди, які лише перебувають поряд, керуючись своїми власними приватними інтересами. Громада — це співпраця, партнерство заради загальної користі. Можна роками жити в будинку або на одній вулиці й не знати своїх сусідів, а участь у спільній, корисній для всіх справі здатна об'єднати малознайомих людей у громаду. Що дає людині участь у житті громади? Завдяки цьому вона усвідомлює, що, об'єднавши зусилля, завжди легше досягти бажаного. Громада допомагає людині зрозуміти, як вона залежить від її активної позиції

та небайдужості до проблем спільноти. Вона сприяє соціалізації індивіда, формуючи в ньому чимало необхідних для життя соціальних якостей. Саме із цим пов’язана важлива роль громади у формуванні громадянського суспільства.

Усі люди живуть у суспільстві, але всі вони неоднаковою мірою залучені до нього. Іншими словами, у житті однієї людини спілкування з іншими людьми посідає набагато важливіше місце, ніж у житті іншої.

Громадян, які з власної ініціативи беруть участь у загальних для спільноти заходах, спрямованих на вирішення проблем усієї спільноти, називають соціально активними. Важливими ознаками соціальної активності особистості є сильне, стале прагнення впливати на соціальні процеси та дієва участь у суспільних справах, прагнення змінити, перетворити або, навпаки, зберегти, зміцнити існуючий соціальний лад, його форми та елементи.

Отже, соціально активна людина не просто активно виражає своє ставлення до певних соціальних проблем, але й докладає зусиль для їх вирішення. У демократичному суспільстві існує чимало способів соціальної активності. Деякі з них було розглянуто в попередніх темах. Це, наприклад, право кожного громадянина України брати участь у місцевому самоврядуванні. Реалізувати це право він може, узявши участь у: • місцевому референдумі; • місцевих виборах (депутатів місцевої ради, інших посадових осіб місцевого самоврядування); • загальних зборах (конференції) громадян за місцем проживання; • місцевих ініціативах; • громадських слуханнях; • роботі органів самоорганізації населення.

Місцевий референдум — це форма прийняття територіальною громадою рішень із питань, що належать до відання місцевого самоврядування, шляхом прямого голосування. Виключно місцевими референдумами вирішуються питання про найменування або перейменування сіл, селищ, міст, районів, областей.

Загальні збори громадян за місцем проживання — це зібрання всіх або частини жителів села (сіл), селища, міста для вирішення питань місцевого значення. Їх скликають за місцем проживання в разі необхідності, але не рідше одного разу на рік для обговорення найважливіших питань місцевого життя. До компетенції зборів належить велика кількість питань, що стосуються всіх сфер життя

громади й місцевого самоврядування.
Члени територіальної громади мають право ініціювати розгляд у раді (у порядку місцевої ініціативи) будь-якого питання, що стосується місцевого самоврядування. Внесена до розгляду належним чином місцева ініціатива має бути обов'язково розглянута органом самоуправління. Територіальна громада має право проводити громадські слухання з питань, винесених законом до сфери її відання.
Громадське слухання — це офіційне засідання місцевої ради, органу місцевої влади або місцевого самоврядування, на якому депутати та посадові особи ознайомлюються з думками, враженнями, зауваженнями та пропозиціями жителів міста (села, селища, району) із проблеми чи заходу, які орган влади збирається реалізувати. Головними ознаками громадських слухань, які роблять їх одним із найбільш ефективних інструментів спілкування громадянина з владою, є те, що: • кожен охочий може взяти участь у громадських слуханнях — як фізична особа, так і представник тієї чи іншої організації; • на відміну від усіх інших форм громадської участі, громадські слухання проводять безпосередньо перед прийняттям владою того чи іншого рішення.
Громадські слухання можуть також провести з метою: • дізнатися думку громадян щодо тактики, стратегії керівництва міста (села, селища), правильності прийнятих керівництвом рішень; • ознайомити громадян із планами керівництва територіальної громади та результатами його діяльності (заслуховування керівництва громади); • забезпечити прозорість діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування задля підвищення довіри в жителів до місцевої влади; • отримати пропозиції та поради від членів громади щодо розв'язання поточних проблем та підтримки громади в разі лобіювання її інтересів перед іншими владними структурами; • отримати поради від жителів міста (села, селища) — споживачів послуг, як краще розв'язати певну проблему.
Проте й поза межами владних інституцій існують способи вияву позиції щодо того чи іншого питання, важливого для суспільства. Участь людини в таких масових заходах, як демонстрації, мітинги, пікети, марші та походи, уже є формою соціальної активності. У такий спосіб вона демонструє іншим свою підтримку тієї чи іншої

спільноти, її цінностей, уявлень про найкращий шлях розвитку для соціуму. Активна участь громадянина в інституціях місцевого самоврядування є однією з основ побудови демократичного громадянського суспільства.

Однією із форм соціальної активності та важливим чинником побудови громадянського суспільства є волонтерська діяльність. Вона може відбуватися як організовано, волонтерськими групами за підтримки державних та громадських організацій, так і безсистемно, у вигляді спонтанної допомоги іншим людям. Переважно це хворі, люди з особливими фізичними потребами, літні люди, безпритульні, багатодітні сім'ї та сироти.

Волонтерство також може спрямовуватися на будь-яку особу чи групу осіб, що потребують допомоги. Спектр благодійної діяльності волонтерів дуже великий. Вони можуть виступати організаторами заходів, спрямованих на залучення широкого загалу: освітніх проектів, змагань, фестивалів, концертів, збору коштів та речей для благодійних ініціатив. Крім цього, самі волонтери можуть безкоштовно працювати консультантами з юридичних та фінансових питань, веб-розробниками, перекладачами, соціальними робітниками тощо.

У Європі волонтерство є одним із давно усталених соціальних інституцій. У 2012 р. було затверджено Європейську хартію прав та обов'язків волонтерів, що встановлює стандарти волонтерської діяльності та рекомендації. Існують рекомендації Агенції ООН із волонтерства, що пропонують способи ефективної взаємодії волонтерів із державними органами влади. Для розвитку міжнародної волонтерської діяльності серед молоді було створено Європейську конвенцію про заохочення міжнародної довгострокової волонтерської служби для молодих осіб, яка встановлює правову основу для міжнародного волонтерства. Таким чином, європейське волонтерство має чіткі стандарти діяльності. В Україні правовий статус волонтерської діяльності перебуває в стадії формування.

4. **Навчальний заклад- простір демократії.**

Одним із визначальних чинників соціалізації індивіда виступає навчальний заклад. Це стало можливим завдяки тому, що в сучасному суспільстві освіта для всіх доступна та через систему

взаємодії викладачів та студентів молодь ознайомлюється з накопиченими в суспільстві знаннями, духовними надбаннями й соціальним досвідом. Навчальний заклад дозволяє навчатися, використовувати власні індивідуальні ресурси й можливості, орієнтуватися в основних видах суспільно корисної діяльності й підготуватися до виконання суспільних обов'язків. Викладачі та студенти об'єднані у громаду навчального закладу . Завданням громади є взаємовигідна співпраця заради підготовки студентів до дорослого життя поза межами навчальних планів. Активна участь студентів у житті громади допоможе їм набути корисних соціальних навичок. Також така форма співпраці передбачає спільну відповідальність за освітні успіхи. Однією з можливих для студентської молоді форм участі в житті громади є студентське самоврядування. Завдяки йому вона має можливість впливати на розвиток свого навчального закладу й одночасно набувати необхідних у майбутньому соціальних навичок — співпраці з іншими людьми, уміння знаходити спільну мову, розв'язання конфліктних ситуацій, об'єднання осіб із різними поглядами для досягнення спільної мети, уміння почути іншого та прийняти його позицію, якщо вона об'єктивно краща для спільної справи, тощо.

Студентське самоврядування сприяє усвідомленню того правила, що те, яким є й буде навколишній світ, залежить від самої людини, і ніхто за неї не змінить його на краще. Діяльність у громаді сприяє також тому, що в людській спільності виділяються й формуються особи з якостями лідерів. Небезпідставно в багатьох сучасних розвинених демократичних країнах активна участь у діяльності органів самоврядування своїх навчальних закладів вважається одним із визначальних чинників формування особистості майбутніх громадсько-політичних діячів у демократичному суспільстві. В об'єднаннях різних людей вони завжди необхідні для того, щоб цей колектив міг працювати, підпорядковуючись спільній меті, якою у навчальному закладі є організація навчання.

Студентське самоврядування може набувати різних форм. Це можуть бути і зібрання студентів у межах одного курсу або спеціальності, і так звані студентські парламенти, які обирають на загальних виборах. Завданням студентського самоврядування є організація різних сфер навчального процесу. Вибір моделі

студентської самоврядування залежить від бажання та ініціативи громади навчального закладу та розмірів студентського колективу. Незалежно від моделі важливим принципом студентського самоврядування є дотримання схеми: ви придумали — ви зробили — ви оцінили.

Тобто студентство має бути самостійним в обговоренні питань та ухваленні рішень. Таким чином, кожен учасник має усвідомити власну відповідальність за успіх спільної справи. Існування студентського самоврядування не означає виключення із цього процесу викладачів та керівництва навчального закладу. Вони можуть ділитися інформацією щодо принципів організації самоврядування, механізмів ухвалення та втілення рішень, правил формулювання обговорення питань і проблем, передавати досвід попередників, знайомити студентство з уже існуючими традиціями студентського самоврядування. Іншим принципом студентського самоврядування є те, що залучені до нього особи мають сприймати його як частину особистого життя, а не як нав'язаний тягар чи обов'язок. Хоча варто намагатися залучати якнайбільше студентів до самоврядування, ця участь має бути перш за все добровільною, а формування органів самоврядування мусить починатися з студентської ініціативи.

У 1987 р. в Ізраїлі було засновано навчальний заклад, де за кожне рішення, що стосувалося навчальної програми, голосували студентство та педагогічний колектив. Цей навчальний заклад першим у світі назвав себе демократичним. Студентство отримало можливість вибирати, що і як вони хочуть вивчати. Демократичне самоврядування забезпечило для цього можливості й механізми. Така модель швидко почала поширюватись у США та європейських країнах. Сьогодні вона передбачає, що всі питання студентського вирішують колегіально.

Головний принцип життя демократичного навчального закладу передбачає кілька складових: • виникає проблема, що потребує вирішення; • формується загальна воля до прийняття рішення; • альтернативи обговорюють студенти, адміністрація та викладачі; • рішення приймаються на загальних зборах або органом самоврядування, де представлені позиції всіх «фракцій»; • адміністрація та викладачі виступають радниками й рівноправними

учасниками прийняття рішень.

5.Молодіжні громадські об’єднання

Свобода асоціації, а саме таку назву має право на об’єднання громадян у міжнародному законодавстві, означає право на об’єднання громадян для спільних дій і досягнення спільної мети на умовах дотримання певних правил поведінки (корпоративних норм). Таке об’єднання гарантоване як Конституцією України, так і міжнародними правовими актами.

Основним актом законодавства України, який регулює питання створення та діяльності формальних об’єднань громадян, визначає їхні права, встановлює порядок нагляду та контролю за їхньою діяльністю тощо, є Закон України «Про об’єднання громадян». Згідно з ним, об’єднання громадян незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо) можуть бути двох основних видів. Перший: політична партія — об’єднання прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування й представництво в їхньому складі. Другий: громадська організація — об’єднання для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших інтересів.

Про обмеження права на свободу асоціацій ідеться безпосередньо у статті 36 Конституції України, відповідно до якої такі обмеження можуть бути встановлені, по-перше, тільки законом, і, по-друге, лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров’я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Крім того, у статті 37 Конституції України уточнюється: «Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров’я населення — заборонено.

Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань. Не допускаються створення і діяльність

організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях».

Проте в цій же статті Основного Закону зазначено, що заборону діяльності об'єднань громадян здійснюють лише в судовому порядку. Перешкоджання законній діяльності політичних партій, професійних спілок, громадських організацій тягне за собою кримінальну відповідальність (стаття 170 Кримінального кодексу України). Крім того, передбачено кримінальну відповідальність за такі дії, як пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознакою політичних переконань або за іншими ознаками (стаття 161 Кримінального кодексу України).

Свобода асоціації передбачає свободу як формального, так і неформального об'єднання. Згідно ж із Законом України «Про об'єднання громадян», їхня легалізація (офіційне визнання) є обов'язковою і здійснюється шляхом реєстрації або повідомлення про заснування. При цьому за реєстрацію стягують збір, розмір якого є значним. Законом України «Про об'єднання громадян» передбачено, що не підлягають легалізації об'єднання громадян і забороняється в судовому порядку діяльність легалізованих об'єднань, якщо: • їхньою метою є пропаганда фашизму та неофашизму або створення незаконних воєнізованих формувань; • їхні керівні органи або структурні осередки розташовані за межами України; • вони є структурними осередками політичних партій в органах виконавчої та судової влади, у Збройних силах та Державній прикордонній службі України, на державних підприємствах, в установах і організаціях, державних навчальних закладах.

Одним із видів асоціацій є дитячі й молодіжні об'єднання та рухи.

Дитячі й молодіжні об'єднання на українських землях почали активно з'являтися наприкінці XIX ст. На їхній розвиток мали значний вплив такі історичні процеси, як: розвиток українського національно-визвольного руху й насадження комуністичного тоталітарного режиму. Ці чинники сприяли значній політизації діяльності дитячих, молодіжних об'єднань і рухів. Активними учасниками українського національного руху стали організації «Сокіл», «Січ», «Пласт», Спілка української молоді (СУМ) тощо.

За часів перебування України у складі СРСР дитячі й молодіжні організації та рухи були складовою тоталітарної системи. Так, дитина із семи років ставала членом гуртків жовтенят, які мали нав'язати дітям комуністичну ідеологію та підготувати до вступу в піонери, із 9 років жовтенят приймали у Всесоюзну піонерську організацію, із 14 років — у Комсомол (Комуністичний союз молоді). Найвідданіші комсомольці згодом ставали членами Комуністичної партії.

Принципово новий етап настав після здобуття Україною незалежності. В Україні сьогодні діє більш ніж 60 всеукраїнських молодіжних громадських організацій, 300 регіональних — вони мають досить широкий спектр діяльності (зокрема політичні, нейтральні до політики, культурологічні, спортивні, дозвільні).

Згідно із Законом України «Про молодіжні і дитячі громадські об'єднання» від 1 грудня 1998 р., молодіжні громадські організації — це об'єднання громадян віком від 14 до 28 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення й захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших суспільних інтересів.

Дитячі громадські організації — це об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, а також соціальне становлення їх як повноправних членів суспільства.

Іншими словами, молодіжні організації — це те місце, де молоді люди можуть розвивати та представляти свої інтереси. Будь-яка молодіжна громадська організація має чотири головні ознаки: • офіційно оформлене членство (причому в різних формах: видача членських квитків, нагрудних значків тощо); • участь членів об'єднання у створенні його матеріальної бази, у тому числі шляхом сплати вступних і членських внесків; • участь у самоуправлінні об'єднання (тобто участь у загальних зборах організації, можливість бути членом секретаріату або членом виконавчих органів — правління); • обов'язкова наявність статуту об'єднання, інколи, можливо, програми або іншого програмового документа.

Молодіжні організації можуть набувати різних форм. Останніми роками одним із напрямів роботи держави з молоддю стала підтримка розвитку мережі молодіжних центрів. Організатори цього руху стверджують: «Молодіжні центри — це унікальні установи, що

сприяють розвитку молодих людей, громадянської освіти, популяризації здорового способу життя, волонтерства, молодіжному підприємництву, підвищенню рівня мобільності молоді тощо. Їхні напрями роботи формуються відповідно до потреб та інтересів молодих людей конкретного населеного пункту».

Розвиток громадянського суспільства передбачає активну участь громадян у суспільному житті. Однією із форм залучення до суспільного життя є реалізація різноманітних соціальних проектів. Частина цих проектів може мати й молодіжне спрямування. Ініціаторами таких проектів можуть виступати міжнародні організації, органи самоврядування, державні органи влади, приватні особи тощо.

Кожен проект має мету й конкретні завдання. Він реалізується через систему конкретних заходів. Проект має цільову аудиторію — це групи (структури), які зазнають безпосереднього позитивного впливу від проекту відповідно до його мети, а також ті, хто отримає довгострокову вигоду від упровадження проекту на рівні громадськості чи певної сфери управління. У проекті також слід визначити очікуваний результат.

Лекція 1.2. Громадські організації, об’єднання, рухи та добровільні асоціації як сфера розгортання ініціативи та простір самореалізації індивіда в громадянському суспільстві. Політичні режими

1. Поняття громадського об'єднання, принципи утворення і діяльності.
2. Типи та види добровільних об’єднань населення.
3. Асоціація як форма добровільного об’єднання.
4. Держава і громадські об'єднання.
5. Політичний режим: його сутність та типологія

1. Поняття громадського об'єднання, принципи утворення і діяльності

У статті 1 «Поняття громадського об'єднання» Закону України «Про громадські об’єднання» зазначено: Громадське об'єднання це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод,

задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка.

Громадська організація це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи. Громадська спілка це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи.

Громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу.

Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку.

Громадські об'єднання утворюються і діють на принципах:

1) добровільності; 2) самоврядності; 3) вільного вибору території діяльності; 4) рівності перед законом; 5) відсутності майнового інтересу їх членів (учасників); 6) прозорості, відкритості та публічності.

Добровільність передбачає право особи на вільну участь або неучасть у громадському об'єднанні, у тому числі в його утворенні, вступі в таке об'єднання або припиненні членства (участі) в ньому. Самоврядність передбачає право членів (учасників) громадського об'єднання самостійно здійснювати управління діяльністю громадського об'єднання відповідно до його мети (цілей), визначати напрями діяльності, а також невтручання органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування в діяльність громадського об'єднання, крім випадків, визначених законом.

Вільний вибір території діяльності передбачає право громадських об'єднань самостійно визначати територію своєї діяльності, крім випадків, визначених законом.

Рівність перед законом передбачає, що громадські об'єднання є рівними у своїх правах та обов'язках відповідно до закону з урахуванням організаційно-правової форми, виду та/або статусу такого об'єднання.

Відсутність майнового інтересу передбачає, що члени

(учасники) громадського об'єднання не мають права на частку майна громадського об'єднання та не відповідають за його зобов'язаннями.

Доходи або майно (активи) громадського об'єднання не підлягають розподілу між його членами (учасниками) і не можуть використовуватися для вигоди будь-якого окремого члена (учасника) громадського об'єднання, його посадових осіб (крім оплати їх праці та відрахувань на соціальні заходи).

Для громадських об’єднань, які мають статус організації колективного управління відповідно до Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав», відсутність майнового інтересу їхніх членів передбачає здійснення виплат на користь членів (правовласників) після розподілу організацією колективного управління доходу від прав.

Прозорість, відкритість передбачає право всіх членів (учасників) громадського об'єднання мати вільний доступ до інформації про його діяльність, у тому числі про прийняті громадським об'єднанням рішення та здійснені заходи, а також обов'язок громадського об'єднання забезпечувати такий доступ.

Публічність означає, що громадські об'єднання інформують громадськість про свої мету (цілі) та діяльність. Засновниками громадської організації можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які досягли 18 років, а молодіжної та дитячої громадської організації 14 років.

Засновниками громадської спілки можуть бути юридичні особи приватного права, у тому числі громадські об'єднання зі статусом юридичної особи. Засновниками громадської спілки не можуть бути політичні партії, а також юридичні особи, щодо яких прийнято рішення щодо їх припинення або які перебувають у процесі припинення. Кількість засновників громадського об'єднання не може бути меншою, ніж дві особи. Засновниками громадської спілки не можуть бути юридичні особи приватного права, єдиним засновником яких є одна і та сама особа. Засновником громадської спілки не може бути юридична особа приватного права, якщо засновник (власник істотної участі) цієї юридичної особи внесений до переліку

осіб, пов'язаних зі здійсненням терористичної діяльності, або щодо яких застосовано міжнародні санкції. Засновником громадської організації не може бути особа, яку визнано судом недієздатною.

Повноваження засновника громадського об’єднання закінчуються після державної реєстрації громадського об’єднання в установленому законом порядку. Членами (учасниками) громадської організації, крім молодіжної та дитячої, можуть бути особи, визначені частиною першою статті 7 цього Закону, які досягли 14 років. Вік членів молодіжної, дитячої організації визначається її статутом у межах, встановлених законом. Членами (учасниками) громадської спілки, крім молодіжної та дитячої, можуть бути юридичні особи приватного права, у тому числі громадські об’єднання зі статусом юридичної особи, фізичні особи, які досягли 18 років та не визнані судом недієздатними. Вік членів молодіжної, дитячої спілки визначається її статутом у межах, встановлених законом.

Найменування громадського об'єднання визначається рішенням установчих зборів під час його утворення. Найменування громадського об'єднання складається з двох частин загальної та власної назв. У загальній назві зазначається організаційно-правова форма громадського об'єднання («громадська організація», «громадська спілка»).

Найменування громадського об'єднання викладається державною мовою. Громадське об'єднання може також викласти свою власну назву, поряд з державною мовою, іноземною мовою або мовою національної меншини. Власна назва громадського об'єднання не повинна бути тотожною власним назвам інших зареєстрованих громадських об'єднань.

Отже, громадське об'єднання за українським законодавством це добровільне об'єднання фізичних і/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. За організаційно-правовою формою може бути громадською організацією або громадською спілкою. Громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є

непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку.

2. Типи та види добровільних об’єднань населення.

Громадські об’єднання можна класифікувати за кількома типами:

1. За необхідністю формалізації створення:

а) підлягають легалізації (офіційному визнанню) державою: - громадські організації; - профспілки; - організації роботодавців; - органи самоорганізації населення;

б) не підлягають легалізації: - батьківські комітети; - органи учнівського самоврядування; - колективи фізкультури на підприємствах.

2. За метою і функціями:

а) мають загальну мету і завдання, створюються без будь-яких спеціальних особливостей відповідно до Закону України «Про об’єднання громадян»;

б) мають спеціальну мету (прямо передбачену Законами): - громадські організації інвалідів, “чорнобильців”, ветеранів війни; - Національний Олімпійський комітет України; - Українське товариство охорони пам’яток історії та культури; - саморегулівні громадські організації; - організації професійного спрямування; - організації професійного самоврядування.

3. За характером повноважень:

а) мають визначені Законами спеціальні повноваження: - громадські організації споживачів; - громадські організації з охорони громадського порядку і державного кордону; - Українське товариство охорони пам’яток історії та культури

б) мають загальну мету і завдання, створені без будь-яких спеціальних особливостей відповідно до Закону України «Про об’єднання громадян».

4. За територією діяльності:

а) всеукраїнські громадські організації;

б) міжнародні громадські організації;

в) місцеві громадські організації.

Кожне із громадських об’єднань охоплює своєю діяльністю певні сектори суспільного життя, які, на відміну від політичних партій

чи профспілок, не обмежуються політичною діяльністю чи захистом соціально-економічних прав працюючих. Їх діяльність також поширюється і на гуманітарну, інформаційну, екологічну, безпекову та інші сфери суспільного та державного життя України.

Прикладами такої діяльності може слугувати, зокрема: активна взаємодія та співпраця з громадськими організаціями, в т.ч. і міжнародними, з питань гендерної політики, сприяння розвитку проектів гуманітарної допомоги в Україні, з питань вирішення проблеми ВІЛ/СНІДу, маркетингу ринку нерухомості; культурно-просвітницька діяльність, проведення заходів, спрямованих на відродження та розвиток національних, історичних, духовних традицій; діяльність, спрямована на розвиток освіти, науки і техніки; діяльність у галузі охорони здоров'я та пропаганди здорового способу життя, у галузі екології.

Діяльність цих та інших активно діючих громадських організацій відіграє помітну роль у процесах, що відбуваються в суспільстві. Таким чином, розглядаючи громадянське суспільств як органічну систему, громадські організації можна визначити первинними і універсальними елементами, своєрідними «клітинами» цієї системи.

Законодавством України досить повно визначена адміністративна правосуб'єктність громадських організацій, що дає широкі можливості залучення громадських організацій до державного управління. Проте, самі інститути громадянського суспільства ці механізми майже не використовують; їм бракує солідарності, цілеспрямованості, ініціативності та усвідомлення власної значущості у досягненні завдань громадянського суспільства.

Для прикладу, статистична кількість легалізованих органами юстиції громадських організацій не відповідає кількості фактично функціонуючих організацій. Як свідчать результати контролю органів юстиції, що здійснюються на підставі статті 25 Закону України «Про об`єднання громадян», під час перевірок громадських організацій не знаходяться за юридичною адресою близько 20% всеукраїнських та міжнародних та місцевих громадських організацій; у діяльності 20% громадських організацій виявляються порушення законодавства України та статуту; більше 20% перевірених організацій органами

юстиції щорічно виносяться попередження.

Органи виконавчої влади приділяють увагу правоосвітній роботі з інститутами громадянського суспільства, щоб допомогти їм використовувати створені державою механізмів їх залучення до правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності держави.

3. Асоціація як форма добровільного об’єднання.

Асоціація – це одна з найдієвіших інституцій громадянського суспільства. Незважаючи на тривалу історію застосування в різних наукових галузях, поняття асоціації не лише не виходить з наукового обігу, а набуває подальшої актуальності.

Поняття асоціація виникло досить давно. Історично його пов'язують з іменами Аристотеля та Платона. Так, Платон згадував про випадки пригадування за схожістю та суміжністю. Аристотель говорив, що образи, які виникають без видимої зовнішньої причини, є продуктами асоціацій. У сучасній науці термін «асоціація» використовується в усіх сферах життєдіяльності людини і є суб'єктивним образом існуючих поза свідомістю людини зв'язків між явищами і предметами реального світу.

Асоціація (латин. asso- ciatio з'єднання від associo з'єдную) добровільне об'єднання фізичних або юридичних осіб для досягнення спільної мети на засадах взаємовигідної співпраці при збереженні самостійності, правової та майнової незалежності її членів.

У господарській практиці в асоціації об'єднуються виробничі, торговельні чи інші підприємницькі структури. Вони створюються з метою координації комерційної діяльності, реалізації спільних програм, спільного захисту інтересів членів асоціації, фінансової підтримки спільних комерційних програм, розподілу (спеціалізації) виробництва. Асоціація є юридичною особою, може мати самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки, товарні знаки, власну символіку. Асоціація не відповідає за зобов'язання своїх членів і навпаки.

Керівництво асоціацією здійснюється обраною загальними зборами радою (правлінням), оперативне керівництво виконавчою

дирекцією, яку призначає рада. Контроль за діяльністю асоціацій, виконавчої дирекції здійснює наглядова рада (ревізійна комісія). Господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом (ст. 120 Господарського кодексу України). Асоціація договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.

У статуті асоціації повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Господарські асоціації договірні об'єднання підприємств і організацій, які створюються для спільного виконання однорідних функцій та координації загальної діяльності. Асоціації належать до м'яких форм об'єднання, мінімально обмежуючи дії членів асоціації, які входять до них. Учасники асоціації володіють правом входити до будь-яких інших асоціацій.

Серед асоціацій можна назвати Українську асоціацію студентів (УАС), яка захищає, представляє права студентів з 1999 р. З 2007 року дана спільнота є членом Європейського союзу студентів. УАС – це Незалежний національний студентський союз України, що на добровільних засадах об'єднує осіб, які навчаються у ЗВО, а також органи студентського самоврядування, інші самоврядні студентські організації. Місія: захищати права та спільні інтереси, здійснювати просвітництво та представляти студентів України.

Напрями роботи :

1. Захист прав здобувачів вищої та фахової передвищої освіти.

2. Просвітницька діяльність для учасника освітнього процессу.

3. Представництво інтересів здобувачів вищої та фахової передвищої освіти:

За час своєї діяльності Асоціація накопичила великий практичний досвід у сфері розвитку студентського самоврядування та захисту прав студентів. Найбільш успішними адвокаційними кампаніями стали: прийняття змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо студентського самоврядування, які є унікальним досягненням студентського самоврядування. Асоціація з 2002 року розробляла текст змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо студентського самоврядування у тісній співпраці з національними об'єднаннями студентів Австрії, Нідерландів, Словаччини та Угорщини. участь у розробці нової редакції Закону України «Про вищу освіту» (2014), у якому, зокрема, зазнала змін стаття про студентське самоврядування, до якої були включені норми, які значно посилювали повноваження ОСС та убезпечували їх від втручання адміністрацій ВНЗ та ін.

З 2011 року УАСС починає брати участь у міжнародних проектах у рамках: TRUST розробка єдиної прозорої бази забезпечення якості української системи вищої освіти, яка відповідає загальноєвропейській академічній культурі та підтримує як національну реформу вищої освіти, так і інтеграцію України до Європейського освітнього простору.

IMPRESS - основною метою проекту є вдосконалення «студентського досвіду» у вищій освіті в Україні, що надасть змогу українським студентським службам набути європейських стандартів і відповідати сучасним стандартам забезпечення якості освіти згідно до вимог Болонського процесу.

ALIGN (Досягнення та перевірка відповідності між академічними програмами та кваліфікаційними рамками) -трирічний багаторічний проект, в рамках Реформи управління, EACEA N 35/2012, 6-й заклик Національних пріоритетів для спільних проектів. Проект тривав з грудня 2013 року по 30 листопада 2016 року та фінансувався за підтримки Європейської комісії.

З 2015 р. УАСС бере участь у проекті QUAERE у рамках програми ERASMUS+. Проєкт про формування внутрішньої та зовнішньої систем забезпечення якості вищої освіти внутрішньої та зовнішньої. В межах даного проєкту за ініціативи Асоціації близько 20 студентів пройшли навчання щодо участі в процесі акредитації на базі Вроцлавської Політехніки (Польща).

З 2019 року Асоціація буре участь в проекті DESTIN: Журналістська освіта задля демократії в Україні: розробка стандартів, доброчесність та професіоналізм. Національне об'єднання студентських експертів з питань якості вищої освіти QA Pool Структурним підрозділом Асоціації є Національне об'єднання студентських експертів з питань якості вищої освіти. Національне об'єднання створюється з метою забезпечення участі здобувачів вищої освіти у процесах забезпечення якості вищої освіти, зокрема у діяльності галузевих експертних рад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, акредитаційних комісій, незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.

В грудні 2020 року Асоціація оновила стратегію якою визначила свою візію, місію та напрями роботи на наступні 3 роки.

Візія: 1. Думка студентів України має силу. 2. Свідомі студенти в якісному освітньому середовищі 3. Консолідовані студенти заради реалізації спільних інтересів

Місія: Захищати права та спільні інтереси, здійснювати просвітництво та представляти студентів України.

Напрямки:

1. Захист прав здобувачів вищої та фахової передвищої освіти:

1.1. в рамках освітнього процесу закладів освіти.

1.2. щодо отримання послуг від закладів освіти.

1.3. у випадках порушення права свободи зібрань щодо освітньої політики.

1.4. у реалізації права на самоврядування.

1.5. у взаємодії з органами влади у сфері державної освітньої політики. (можливе видалення)

2. Просвітницька діяльність для учасника освітнього процесу.

2.1. Підвищення обізнаності здобувачів вищої та фахової передвищої освіти щодо їх прав, можливостей участі у самоврядуванні та процесах забезпечення якості освіти.

2.2. Розвиток навичок, що забезпечують лідерство, захист прав студентів та представлення їх спільні інтереси.

2.3. Підвищення обізнаності серед викладачів та адміністративного персоналу закладів вищої та фахової передвищої освіти щодо ролі студентів в освітньому процесі.

3. Представництво інтересів здобувачів вищої та фахової передвищої освіти:

3.1. Посилити представництво інтересів здобувачів вищої та фахової передвищої освіти на національному рівні.

3.2. Посилити представництво інтересів здобувачів вищої та фахової передвищої освіти на міжнародному рівні.

3.3. Посилити представництво інтересів здобувачів вищої та фахової передвищої освіти у коаліціях та іншими об’єднаннями неурядових організацій, членами яких є УАС. \

3.4. Посилити представництво інтересів здобувачів вищої та фахової передвищої освіти на місцевому рівні.

4. Організаційний розвиток:

4.1. Підвищити внутрішню і зовнішню комунікаційну спроможність Асоціації.

4.2. Підвищення якості органів студентського самоврядування (далі за текстом ОСС).

4.3. Підвищити мотивацію та фаховості людських ресурсів Асоціації.

4.4. Забезпечити фінансову спроможність Асоціації. 4.5. Інституційна пам’ять.

4. Держава і громадські об'єднання.

Згідно чинного законодавства України держава забезпечує додержання прав громадських об'єднань. Станом на початок 2018 року за даними Державної служби статистики України, в Україні налічується 25988 громадських організацій. Культура розвитку та активності громадських організацій є різною в різних регіонах України. Зокрема Львівська міська рада взаємодіє з понад 150 громадськими організаціями. В Україні також діють галузеві громадські організації, серед яких, наприклад, Туристична асоціація України.

Діяльність громадських об'єднань повинна бути гласною, а інформація про їх установчі документи та програми загальнодоступною.

Забороняється створення і діяльність громадських об'єднань, цілі чи дії яких спрямовані на насильницьку зміну основ конституційного устрою і порушення цілісності України, підрив

безпеки держави, створення військових формувань, розпалювання соціальної, расової, національної ворожнечі.

Втручання органів державної влади і посадових осіб у діяльність громадських об'єднань, як і втручання громадських об'єднань у діяльність органів державної влади та їх посадових осіб, неприпустиме, за виключенням випадків, передбачених законом.

Держава забезпечує дотримання прав і законних інтересів громадських об'єднань, підтримує їх діяльність, законодавчо регулює надання їм податкових та інших пільг і переваг. Державна підтримка може виражатися у вигляді: цільового фінансування окремих суспільно корисних програм громадських об'єднань; укладання договорів щодо виконання різних державних програм на конкурсній основі.

Питання, що торкаються інтересів громадських об'єднань, у передбачених законом випадках вирішуються органами державної влади і органами місцевого самоврядування за участю відповідних об'єднань чи за погодженням з ними. Багато питань життя суспільства, його політичної системи повинні вирішуватися органами держави з урахуванням думки громадських об'єднань чи разом з ними.

Взаємовідносини держави і громадських об'єднань свідчать, наскільки спільними є їх кінцеві цілі та завдання, єдині принципи побудови і функціонування. Громадські об'єднання не є «філіями» держави. Це самостійні ланки суспільної системи, що мають свої функції та соціальне призначення. Громадські об'єднання діють у рамках правового режиму, встановленому державою. Якщо держава це суверенна політична організація всього народу, то партії, інші громадські об'єднання лише учасники здійснення політичної влади. Вони виражають волю своїх членів, груп людей, певних верств суспільства, діють у рамках закону і не мають державно-владних повноважень.

Держава сприяє розвиткові активності та творчої ініціативи громадян, створює рівні умови для діяльності всіх громадських організацій. Спільними для всіх громадських організацій ознаками є принципи добровільного членства, рівноправності, самоврядування, законності і гласності. Громадські організації вільно обирають напрям своєї діяльності. Разом з тим належність чи неналежність до

тієї чи іншої громадської організації не може бути приводом для обмеження прав і свобод або надання державою будь-яких пільг та переваг. Залежно від територіальних меж діяльності створюються громадські організації із загальноукраїнським, місцевим та міжнародним статусом. Усі вони можуть також на добровільних засадах створювати або вступати у спілки (асоціації тощо), укладати між собою угоди про співробітництво та взаємодопомогу.

Варто звернути увагу на те, що в Україні до січня 2013 року, згідно із Законом України «Про об'єднання громадян» засновниками громадських організацій могли бути громадяни України та інших країн, особи без громадянства, які досягли 18 років, а щодо молодіжних та дитячих організацій 14 років. Членами громадських організацій, за загальним правилом, могли бути особи, які досягли 14 років. Вік членів молодіжних і дитячих громадських організацій повинен відповідати характеру їхньої діяльності. Учасниками деяких громадських організацій, наприклад, наукових, могли бути також колективні члени. Громадські організації діють на підставі статутів, прийнятих на загальних зборах їх членів. Офіційне визнання (легалізація) громадських організацій здійснювалось реєстрацією в органах, зазначених у статті 14 Закону «Про об'єднання громадян», або повідомленням про створення цих органів. Відмова в реєстрації могла бути оскаржена в судовому порядку.

З моменту реєстрації громадська організація визнавалась юридичною особою, тобто могла бути учасником цивільно-правових відносин, набувати від свого імені майнових та особистих прав, а також бути носієм інших прав, передбачених статті 20 Закону «Про об'єднання громадян». З цього моменту вона набувала права засновувати підприємства, а також інші господарські організації із статусом юридичної особи, які необхідні для виконання її статутних цілей. Власністю громадських організацій були кошти та інше майно, передані їй засновниками, членами або державою, набуті від вступних внесків, пожертвувані громадянами та організаціями, а також набуті внаслідок діяльності створених підприємств, господарських організацій, за рахунок власних коштів або на інших засадах, не заборонених законом. За порушення законодавства до громадських організацій могли бути застосовані покарання у вигляді попередження, штрафу, тимчасової заборони діяльності або

окремих видів її примусового розпуску (ліквідації). В Україні ведеться Єдиний реєстр громадських формувань, а також створено урядовий вебсайт «Громадянське суспільство і влада».

З 1 січня 2013 року набрав чинності Закон України «Про громадські об'єднання». Згідно з Законом, права та обов'язки, встановлені законами України для громадських організацій, поширюються на всі громадські об'єднання. Громадські організації, створені раніше, не потребують перереєстрації. Статути (положення) громадських організацій, спілок громадських організацій мають бути приведені у відповідність із цим Законом протягом п'яти років (до 2018 року). Спілки громадських організацій (союзи, асоціації, інші об'єднання громадських організацій), створені раніше, визнаються громадськими спілками, утвореними на підставі цього Закону. Засновниками і учасниками громадських об'єднань відповідно до Закону можуть бути не тільки фізичні особи (як індивідуальні або колективні члени), але і юридичні особи приватного права, крім того, Закон скасував обмеження території діяльності громадських об'єднань, і ввів принцип вільного вибору території діяльності.

5. Політичний режим: його сутність та типологія

Політичний режим (від франц. regime) – державний суспільний устрій, спосіб правління. Це функціонування політичного життя, що складається внаслідок політичних дій соціальних суб'єктів у системі певних політичних владних інститутів, структур, політичних відносин і взаємодії людини і суспільства.

Політичний режим – сукупність засобів і методів, що визначають спосіб здійснення влади, склалися стосовно державної влади та суспільства як найбільш показові, і які відображають становище прав та свобод громадян, відношення владних структур до правових основ діяльності, державних форм та ідеологій, соціальних і класових взаємовідносин, становища політичної культури.

Політичний режим – це порядок взаємовідносин громадянського суспільства і політичної влади. Політичний режим - система конституційних (законних) порядків і конкретне втілення

політичної системи та політичної організації суспільства.

Політичний режим – система засобів та методів здійснення політичної влади, форма взаємодії державно-владних структур та населення. Будь-який політичний режим визначається, по-перше, процедурами та способами організації владних інститутів та безпосереднім здійсненням влади; по-друге, стилем прийняття суспільно-політичних рішень; по-третє, взаємовідносинами між політичною владою та громадянами (населенням) країни.

Суверенність і соціальний зміст політичної системи, політичної організації суспільства, структура влади, способи, методи та засоби її здійснення і характеризують політичний режим суспільства. Якщо в політичному курсі відображена мета суспільства, держави, то в політичному режимі – організаційні засоби та методи їх досягнення. Курс, як відображення політичної мети, має пріоритет перед політичним режимом. Який політичний курс, які політична система і організація суспільства, такий і зміст, характер політичного режиму. Однак в такій субординації режим зберігає одну привілею: якщо політичний режим невірно визначений за змістом і характером відносин, що склалися в суспільстві, або невміло реалізується, то будь-який, навіть найрозумніший, науково вивірений політичний курс може схибити.

Будь-який політичний режим є те або інше поєднання двох полярно протилежних принципів людських взаємодій: авторитарності, тобто безвідмовного, безумовного підкорення законам і розпорядженням влади, жорсткій, міцній дисципліні та відповідальності, і демократизму, під яким розуміється рівноправність сторін, їх згода, вільний вибір, самоуправління та ін. Практично неможливо позбавити політичний режим форм реалізації одного принципу і побудувати його на формах реалізації тільки другого принципу.

Такі політичні режими можливі як аномальні, руйнівні для суспільства, і тому ефемерні, тобто швидкоплинні, недовговічні. Фактично в кожному політичному режимі переважає та чи інша сторона, риса в управлінській діяльності, але урівноважуюча її сторона, що визначає її риси, має певне значення. Тут, у здійсненні управління державою, очевидно, дуже важлива конституційна система.

Проте положення конституції не завжди відповідають реальності. Природно, політичний режим – політичне явище, що створюється органічним поєднанням трьох політичних інститутів - політичної організації суспільства, системи прав і свобод людини, системи методів і механізму здійснення влади.

Основними компонентами політичного режиму є: принцип легітимності (законності), структура інститутів, система політичних партій і рухів, і, нарешті, форма і роль держави у здійсненні влади. Принцип легітимності передбачає відповідність політичної влади цінностям, на яких базується той або інший режим, і які відповідають інтересам, потребам і сподіванням населення. Практично законність політичного ладу відображається через відповідність походження та дій влади вимогам демократії. Якщо форми державності визначаються трьома категоріями: формою правління або відносинами між центральними органами держави; політичним режимом як сукупністю способів і методів існування державної політичної влади; державним устроєм або структурою органів державного управління (відносини між центральною владою і владою на місцях, а також системоутворюючий принцип державної побудови), то політичний режим визначається трьома основами: економічною, політичною та ідеологічною.

Економічною основою виступає власність на основні засоби виробництва в різноманітних формах (в чиїх руках власність, в інтересах того класу, соціальної спільності і створюються сприятливі умови політичного і економічного життя). Політичною основою є держава, що має законодавчі та виконавчі функції влади, встановлює і підтримує в суспільстві порядок, вигідний можновладцям. Ідеологічною основою є ідеологія панівного класу, політичної еліти, що утверджує у свідомості людей думку про доцільність саме існуючого суспільного устрою.

Звичайно ж, на практиці політичний режим виступає одночасно демократичним (для імущих) і тоталітарним (для неімущих), що ставить трудящих під повний (тотальний) контроль держави. Подвійність політичного режиму проявляється на всіх етапах розвитку людського суспільства (в рабовласницькій державі, в давніх Вавилоні, Римі, Афінах та ін., у феодальних суспільствах, у капіталістичному тощо).

Відповідно до нових форм правління змінювалися і методи здійснення влади. Однак основну роль у наданні політичному режиму демократичного фасаду відіграє система політичних прав і свобод. Безліч визначень політичного режиму, що найчастіше не виключають, а доповнюють одне одне, говорить про те, що природа політичного режиму досить складна, але має ряд тісно пов'язаних один з іншим вимірів.

Головним виміром змісту політичного режиму виступає міра здійснення влади і реалізація суб'єктами, що володарюють, принципів легітимності в політичній діяльності.

Інші виміри змісту політичного режиму наступні: засіб і порядок формування представницьких установ; взаємовідносини законодавчої, виконавчої і судової влад; становище і умови діяльності політичних партій і масових рухів; правовий статус особистості, гарантії здійснення людських прав; співвідношення допустимого і забороненого; порядок функціонування правоохоронних і каральних органів; політична стабільність суспільства; характер політичної свідомості.

Політичний режим – це концентрована характеристика системи, що функціонує, з позицій конкретно-історичних принципів її легітимності. Типи політичних режимів Наука про політику не зупиняється на констатації наявних політичних реалій, а прагне науково розробляти їх розвиток, використовуючи різноманітні методи, засоби, системи тощо для аналізу всієї політичної сфери. Найчастіше використовуються засоби класифікації, виділення та узагальнення типів. Класифікація ґрунтується на виділенні якої-небудь загальної ознаки в сукупності різноманітних явищ дійсності. Наявність безлічі властивостей дає можливість виділити ряд підстав для класифікації - універсальні взаємозв'язки в природі і суспільстві дозволяють виявляти загальне в різноманітних предметах і явищах.

Сучасні політичні режими поділяються на два великих типи: демократичні та антидемократичні. При аналізі політичних режимів ряд політологів використовують якісну шкалу, що включає шість об'єктивно можливих режимів: тоталітарний (надмірно, сфальсифіковано авторитарний, звичайно терористичний, тиранічний) режим; жорстко авторитарний; авторитарнодемократичний; демократично-авторитарний;

розгорнуто-демократичний; анархо-демократичний (надмірно, сфальсифіковано демократичний, що веде до дезорганізації суспільного життя), переростає в тоталітарний або просто жорстко авторитарний режим.

Недемократичні режими сучасного світу, поділяються на два типи: тоталітарні та авторитарні. Концепція тоталітаризму привнесена як аналітична концепція 50-х років XX ст., коли ще жива пам'ять про нацистську Німеччину та фашистську Італію. Саме тоді американські політологи, в основному емігранти з Європи, почали формувати концепцію тоталітарних політичних структур і державних систем.

В сучасних умовах у типології політичних режимів йде уніфікація. Виділяється чотири типи політичних режимів: тоталітаризм, авторитаризм, ліберально-демократичний та демократичний. Кожний політичний режим має свої властивості та ознаки, які складають суть основи їх відмінності один від одного.

Питання та завдання до самоконтролю:

1. Які дві основні форми демократії вам відомі?
2. У яких видах застосовують безпосередню пряму демократію на місцевому й регіональному рівнях?
3. Що таке політичні вибори?
4. Назвіть два основні види виборчих систем. Яка виборча система існує в сучасній Україні?
5. Охарактеризуйте зміст поняття «демократія», її форми та принципи.
6. Проаналізуйте ідеали та цінності демократії.
7. Поясніть, як ви розумієте зміст основних ознак демократичного політичного режиму.
8. Чому політичні вибори вважають одним з інструментів демократії?
9. У чому, на вашу думку, полягають переваги й недоліки демократичного устрою?
10. Проаналізуйте переваги й недоліки виборчих систем.
11. Назвіть основні елементи структури громадянського суспільства.
12. Які риси є визначальними для освіченого громадянського суспільства?

13. Охарактеризуйте суть, функції та атрибути громадянського суспільства.
14. Проаналізуйте світовий досвід розвитку й консолідації громадянського суспільства.
15. Охарактеризуйте роль і місце місцевого й територіального громадського самоврядування в демократичному суспільстві.
16. Якими є особливості, функції та значення діяльності місцевого самоврядування?
17. Що таке соціальна активність? У яких формах проявляється соціальна активність громадян?
18. Яку роль відіграють асоціації у громадсько-політичному житті суспільства?
19. Як регулюється діяльність асоціацій в Україні?
20. Які існують вимоги до створення молодіжних асоціацій?

Тема 2. Права і свободи людини

Лекція 2.1 Права і свободи людини, групи прав та свобод. Механізми захисту прав людини

1. Людська гідність та права людини
2. Еволюція прав людини
3. Права і свободи людини, групи прав і свобод. Конституція України- основний закон держави. Конституційні права, свободи та обов'язки громадян
4. Гарантії та механізми захисту прав і свобод людини і громадянина.
5. Порушення прав людини. Міжнародні та Європейські стандарти захисту прав людини
6. Правозахисні організації

1. Людська гідність та права людини

Сучасний світ побудований на засадах гуманізму (від латин. humanitas — людяність, humanus — людяний, homo — людина) — вчення про те, що найвищою цінністю є людина, яка має право на

вільне самовизначення та волевиявлення.
Уперше цей термін з'явився в Римській імперії і позначав вищу форму розвитку людських чеснот. У добу Відродження гуманістичними називали ті сфери знання, що стосувалися вивчення духовного світу людини. Звідси пішла й назва гуманітарних наук — наук про людину.
Головним принципом вчення гуманістів було те, що людина, наділена розумом і безсмертною душею, чеснотами й безмежними творчими можливостями, є вільною у своїх вчинках і думках, а її найбільшою цінністю є почуття гідності.
Гідність проявляється в опорі будь-яким посяганням на індивідуальність та незалежність людини; ґрунтується на визнанні людиною принципової моральної рівності з іншими людьми; не дозволяє особистості зневажливо ставитися до інших і, у свою чергу, вимагає ставитися до неї з повагою. Гуманісти вважали, що важливими також є творчі й розумові здібності людини, а не її походження. Із цього випливала наступна теза гуманістів: усі люди є рівними у своїх правах і гідності від народження.
Однією з найважливіших людських чеснот вчені-гуманісти вважали совість. Її визначають як усвідомлення й почуття моральної відповідальності за свою поведінку і вчинки перед самим собою та іншими людьми. Головною функцією совісті вважають самоконтроль, нагадування людині про її моральні обов'язки, відповідальність за свої вчинки, яку вона несе перед іншими і собою. Совість проявляється у почуттях сорому, каяття, жалю за вчиненим. Вона є внутрішнім регулятором у виборі вчинків і напрямів життєвої поведінки людини.
Таким чином гідність- це внутрішня переконаність людини у власній цінності, почуття самоповаги та поваги до інших людей.
Отже, головними цінностями людства гуманісти визначали гідність та совість людини. За час, що минув від доби Відродження, розуміння гуманізму значно розширилося. Нині, крім розуміння людини й людської гідності як головних цінностей, воно також передбачає невід'ємність людського права на щастя, саморозвиток, самовираження; право людини на збереження поваги, самоповаги та гідності; необхідність створення в суспільстві умов для гармонійного розвитку та вдосконалення особистості;

неприпустимість будьяких форм соціального й духовного гноблення людини; визнання блага людини як головного критерію оцінювання соціальних інститутів, а людяності —як норми відносин між індивідами, соціальними групами та державами.

Перелічені права людини об’єднує поняття рівноправності. Воно передбачає, що ці права належать усім людям на Землі від народження та без винятку. Документально це було закріплено прийнятою в 1948 р. Генеральною асамблеєю ООН Загальною декларацією прав людини.

Головним її принципом є те, що всі люди народжуються вільними й рівними у своїх правах та гідності. Країни учасниці ООН будують своє законодавство на

основі принципів, проголошених Загальною декларацією прав людини. У такий спосіб закони кожної країни охороняють гідність своїх громадян. Якщо ж країна не здатна забезпечити захист невід’ємних людських прав, її громадяни можуть звертатися до міжнародних правозахисних організацій.

Організація Об’єднаних Націй (ООН) – всесвітня міжнародна організація, створена для збереження та зміцнення миру у світі, розвитку співробітництва між державами. До ООН належить 193 держави.

Важливою запорукою охорони людської гідності є визнання як державою, так і всім її населенням того принципу, що всі люди є рівними у своїх правах, що жодна людина не є кращою за іншу або має більше право на блага, що належать всім. Так само важливим є не лише виховання почуття власної гідності, але й вміння поважати гідність інших людей.

2. Еволюція прав людини

Як ви вже знаєте, у Загальній декларації прав людини записані права і свободи, що мають усі люди на Землі. Проте шлях до формування цих прав та усвідомлення людством необхідності їх існування був дуже тривалим. Протягом століть права людини були обумовлені належністю до певної спільноти; вона могла мати права лише в межах своєї спільноти і втрачала їх поза її межами.

Це навіть було закріплене в Римському праві. У середньовічній

Європі вважалося, що всі жителі країни є підданими монарха, який «дарує» їм права і привілеї, визначає їхні обов'язки і цим нібито виражає волю вищих сил. Проте в деяких європейських країнах права населення визначали через укладення угоди між підданими та монархом. Загалом у Середні віки різні категорії населення мали різні права й привілеї залежно від віросповідання, походження, належності до суспільного стану. Однак уже в ті часи були спроби якимось чином сформулювати загальні права для всіх. Першою такою спробою стала Велика хартія вольностей, укладена між англійським королем і його підданими.

Із Великої хартії вольностей 1215 р. «Стаття 39. Жодна вільна людина не може бути заарештована, або ув'язнена, або позбавлена власності, або оголошена поза законом, або вигнана, або будь-яким іншим способом знедолена... інакше, ніж за законним вироком рівних йому і за законом країни».

У часи Ренесансу завдяки розвитку ідей гуманізму стала популярною думка, що кожна людина сама по собі є цінністю, а в XVII—XVIII ст. — що всі люди є рівними незалежно від віри, походження, соціального статусу. Це відбулося завдяки поширенню концепції природного права. Вона передбачала, що право на життя, свободу та приватну власність належить усім людям «від природи». На основі цього у XVIII ст. — добу Просвітництва — було створено основу доктрини універсальних прав і свобод людини, що отримала назву першого покоління прав людини. Вона передбачає, що всі люди мають право на:

- життя, здоров'я й безпеку;
- свободу думки, совісті, віросповідання;
- свободу від свавільного арешту, затримання та вигнання;
- рівність перед законом та незалежний суд тощо.

Друге покоління прав людини сформувалося протягом XIX - першої половини XX ст. унаслідок боротьби людей за покращення свого соціально-економічного та культурного становища. У цей час було визнано права людей на працю, освіту, соціальний захист та відпочинок, заборону використання дитячої праці.

Третє покоління прав людини почало формуватися після Другої світової війни. Це колективні права, що належать не окремій людині,

а народу, нації, територіальній громаді, асоціації або іншій людській спільноті.

Людина, що бере участь у реалізації цих прав, виступає перш за все не як особистість, а як частина певної спільноти. До цих прав належать право на мир, безпечне довкілля, комунікацію, спільну спадщину людства.

Дискусії навколо належності тих чи інших норм і законів до невід'ємних прав людини не припиняються і в наш час. Нині обговорюють формування четвертого покоління прав людини, до якого відносять ті права, що є неоднозначними, суперечливими. Воно почало формуватися в умовах наукових відкриттів, здійснених на початку XXI ст.

Більшість прав людини, що належать до нього, є результатом втручання у психофізичну сферу життя людини внаслідок відкриттів, здійснених у генетиці, мікробіології, медицині тощо. До них належать права на зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, штучне запліднення, евтаназію, вільну від дитини сім'ю, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними нормами та доступ до Інтернету.

Отже, визначення прав і свобод людини формувалося протягом тривалого часу. Зазвичай права і свободи людини розуміють як її соціальні можливості, що обумовлені економічними й культурними чинниками життя суспільства та законодавчо закріплюються державою. Вони відображають міру свобод і можливостей для розвитку індивіда на конкретному етапі розвитку суспільства й держави.

Свобода - здатність і можливість свідомого вольового вибору індивідом своєї поведінки. Вона передбачає певну незалежність людини від зовнішніх умов і обставин.

Сучасне розуміння прав людини пов'язане з їх тлумаченням як можливостей, свободи, певних потреб та інтересів людини, вимог до суспільства та держави про забезпечення певних благ. Права і свободи людини виступають як межі для поширення влади держави. Саме на цьому базується сучасне розуміння правової держави з пріоритетом прав людини, пануванням закону та розподілом влади.

Є різні види класифікації прав і свобод людини.

За змістом права і свободи людини поділяють на кілька груп.

Громадянські (особисті) права насправді не пов’язані з поняттям громадянства, а є невід’ємними правами кожної людини незалежно від її громадянства, статі, віку, раси, етнічної або релігійної належності. Вони стосуються охорони життя, гідності й свободи людини. До них зазвичай від носять право на життя, гідність, законний суд, недоторканність особистості та приватної власності, свободу пересування та вибору місця проживання, заборону примусової праці.

Політичні права тісно пов’язані з громадянством тієї чи іншої країни та регулюють участь громадян у суспільнополітичному житті держави. До них належать право на рівність перед законом, свобода совісті, слова, друку, зібрань, спілок.

Соціально-економічні права визначають можливості людини й громадянина брати участь у створенні матеріальних благ та забезпеченні належних умов життя. Це право на працю та свободу праці, справедливі умови праці, охорону сім’ї, материнства, батьківства й дитинства, житло, соціальне забезпечення, охорону здоров’я.

Культурні права визначають можливість доступу людини до духовних здобутків своєї спільноти і людства. Вони забезпечують духовний розвиток особистості. До них відносять право здобувати освіту рідною мовою, свободу творчої та наукової діяльності, свободу викладання.

Екологічні права забезпечують право людини на безпечне довкілля та належну інформацію про нього, право на відшкодування збитків, завданих її здоров’ю або майну внаслідок екологічних правопорушень.

3. Права і свободи людини, групи прав і свобод

Із часом формування сукупності прав і свобод людини виникли дві концепції їх відношення до держави.

Природно-правова концепція прав і свобод людини передбачає, що незалежно від волі держави людина від народження має невід’ємні природні права, на які держава не має права посягати, але мусить охороняти від будь-яких зазіхань.

Згідно з позитивістською концепцією, обсяг прав і свобод людини встановлено державою як верховною силою, наділеною правом розпоряджатися долями індивідів на власний розсуд.

У сучасному світі набули поширення обидві концепції.

Згідно з Конституцією України, держава виступає гарантом дотримання прав і свобод людини й громадянина. Реалізація цього відбувається через систему органів державної влади, до яких належать:

- Верховна Рада України;
- Президент України;
- Конституційний Суд України;
- органи виконавчої влади;
- правоохоронні органи;
- політичні партії та громадські організації;
- міжнародні правові організації.

Крім цього, у межах держави існують гарантії, які надає держава своєму населенню.

Серед них розрізняють соціально-економічні гарантії, які передбачають наявність соціальної стабільності, матеріальної основи для належного життя людини; політичні гарантії, завданням яких є забезпечення стабільних політичних структур та належного рівня політичної культури в соціумі; юридичні гарантії, які охоплюють усі правові засоби, що забезпечують реалізацію прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

У випадку, якщо держава не виконує своїх зобов'язань із гарантування й дотримання прав і свобод людини й громадянина, її громадяни, а також інші постраждалі особи можуть звернутися до відповідних судових установ із позовом проти держави, а також до правозахисних організацій — національних або міжнародних.

Парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини й громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Іншою назвою є термін «омбудсмен», що в перекладі зі шведської означає «представник». Уперше ця посада була створена в 1809 р. у Швеції,

а нині поширена в більш ніж 100 країнах світу.

Із правами і свободами людини та громадянина нерозривно пов'язана їхня відповідальність, що реалізується в наявності обов'язків. Конституційно-правовий інститут обов'язків почав формуватися після Другої світової війни. Проте й до цього обов'язки громадян були закріплені в національних законодавствах.

Найпоширенішими серед обов'язків, які держава покладала на своїх громадян, були дотримання законів, сплата податків, військова повинність тощо.

Обов'язки громадян України, як і їхні права, закріплені Конституцією України.

Основним конституційним обов'язком громадян України є дотримання її Конституції та законів. Також у ній закріплено такі обов'язки:

• захищати Вітчизну;

• шанувати державні символи України —Державний Прапор, Герб та Гімн;

• не завдавати шкоди природі й відшкодовувати завдані їй збитки;

• охороняти культурну спадщину;

• піклуватися про дітей та непрацездатних

батьків;

• сплачувати податки та збори.

За недотримання цих обов'язків громадянином України настає кримінальна відповідальність.

Конституцію України прийнято Верховною Радою України 28 червня 1996 р.

Структура Конституції України

Преамбула - закріплює, що Конституція приймається від імені Українського народу: визначає історичні та політичні передумови прийняття Конституції, мету її прийняття
Основна частина складається з 15 розділів

Розділ I. Загальні засади (стаття 1-20) Закріплює найважливіші політико-правові принципи організації суспільства та держави (ладу), засади міжнародних відносин основи конституційного ладу, державні символи України	*Розділ II. Основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина* (стаття 21-68) Закріплює основні права, свободи та обов'язки, їх гарантії та механізм реалізації
Розділ III. Вибори. Референдум (стаття 69-74) Закріплює форми безпосередньої демократії, встановлює конституційні основи проведення виборів; визначає суб'єктів призначення всеукраїнського референдуму, обмеження щодо його проведення	*Розділ IV. Верховна Рада України* (стаття 75-101) Закріплює конституційний статус Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади, її склад та структуру, порядок роботи, функції та повноваження.
Розділ V. Президент України (стаття 102-112) Закріплює правовий статус Президента України як глави держави, порядок його обрання, конституційні повноваження, підстави та процедуру дострокового припинення повноважень, статус Ради національної безпеки та оборони	*Розділ VI. Кабінет Міністрів України, інші органи виконавчої влади* (стаття 113-120) Закріплює конституційний статус та повноваження Кабінету Міністрів України, порядок його формування та припинення повноважень; статус місцевих державних адміністрацій
Розділ VII. Прокуратура (стаття 121-123) Закріплює функції органів прокуратури; порядок призначення та звільнення Генерального прокурора України. Встановлює, що організація і порядок діяльності органів прокуратури України визначається законом	*Розділ VIII. Правосуддя* (стаття 124-131) Закріплює конституційні принципи судочинства та судоустрою; порядок призначення (обрання) суддів та гарантії їх діяльності; конституційний статус та повноваження Вищої ради юстиції

Розділ IX. Територіальний устрій України (стаття 132-133) Закріплює конституційні засади територіального устрою України; систему і принципи адміністративно-територіального устрою України	*Розділ X. Автономна Республіка Крим* (стаття 134-139) Закріплює конституційний статус АРК як невід'ємної складової частини України, систему її органів, предметів відання та повноваження. Встановлює, що в АРК діє представництво Президента України.
Розділ XI. Місцеве самоврядування (стаття 140-146) Визначає основи правового статусу місцевого самоврядування, закріплює систему його органів; матеріальну та фінансову основу; конституційні повноваження органів місцевого самоврядування	*Розділ XII. Конституційний Суд України* (стаття 147-153) Закріплює конституційні засади правового статусу Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції, визначає порядок його формування та повноваження
Розділ XIII. Внесення змін до Конституції України	*Розділ XIV. Прикінцеві положення*
Розділ XV. Перехідні положення (пункт 1-14)	

Головним об’єктом конституційного регулювання є відносини між громадянином, державою і суспільством. Через усю Конституцію проведено ідею правової держави. Конституція визначає пріоритет загальнолюдських цінностей, закріплює принципи соціальної справедливості, утверджує демократичний і гуманістичний вибір народу України. Конституцію треба розглядати як підвалину подальшого розвитку законодавства і правової системи України.

Конституція України визначає такі групи основних прав людини і громадянина:

Особисті права:

1) право на життя, на недоторканність особи, житла (ст. 27, 28, 29, 30);
2) на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної кореспонденції (ст.31);

3) право на приватне життя, невтручання у нього (ст. 32);
4) на вибір місця проживання, свободу пересування (ст. 33);
5) на свободу власної думки і слова, на вільне волевиявлення своїх поглядів і переконань (ст. 34);
6) на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35).

Політичні права:

1) утворювати і брати участь у роботі об'єднань громадян (ст. 36, 37);
2) право брати участь в управлінні державними та громадськими справами (ст. 38);
3) обирати і бути обраним до державних органів та органів місцевого самоврядування тощо (ст. 38).
4) обговорювати і приймати закони та рішення загальнодержавного і місцевого значення (ст. 39);
5) надсилати індивідуальні і колективні звернення до державних органів (ст. 40);

Економічні права:

1) право на приватну власність (ст. 41);
2) право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом (ст. 42);
3) право на працю (ст. 43);
4) можливість вибору роду занять і роботи за своїм покликанням (ст. 43);
5) право на справедливу оплату праці (ст. 43);
6) право на страйк (ст. 44);
7) право на відпочинок (ст. 45).

Соціальні права:

1) право на матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, втрати працездатності (ст. 46);
2) право на житло (ст. 47);
3) право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає одяг, житло і харчування, тощо (ст. 48).
4) право на охорону здоров'я (ст. 49);

Екологічні права:

1) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50);
2) на екологічно безпечні продукти харчування та предмети побуту (ст. 50);

3) на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50).

Культурні права:

1) право на освіту (ст. 53);
2) право на користування досягненнями вітчизняної і світової культури (ст. 54);
3) право на свободу наукової, технічної та художньої творчості (ст. 54);
4) право на захист інтелектуальної власності (ст. 54).

Соціально – юридичні права:

Ст. 55 Конституції України визначає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження рішень в суді. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини; до міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна; будь – якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи.

Ст. 56 гарантує, що кожен має право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб.

Ст.57 гарантує право кожному знати свої права і обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення.

Ст.59 Конституції гарантує право на правову допомогу.

Згідно зі ст.61 Конституції України ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного й того ж виду за одне й те ж саме правопорушення.

В Україні діє "презумпція невинуватості". Це означає, що особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

Конституційні обов'язки людини і громадянина.

Конституційні обов'язки — це встановлені Конституцією України види належної поведінки осіб, які постійно чи тимчасово перебувають на території України.

Одним із важливих правових принципів є єдність прав і обов'язків. Тому поряд із різноманітними за характером правами людини і громадянина Конституція України фіксує ряд конституційних обов'язків. До них належать:

1. *Захист Батьківщини, незалежності й територіальної цілісності України.* Відповідно до цього встановлено також обов'язок нести військову службу. Цей обов'язок поширюється тільки на громадян України. Особливим видом виконання цього конституційного обов'язку є альтернативна (невійськова) служба. Право на неї мають громадяни України, які належать до діючих релігійних організацій, віровчення яких не дозволяє використання зброї та службу в збройних силах.
2. *Повага до державних символів України.*
3. *Охорона природи і культурної спадщини*. Кожен зобов'язаний не завдавати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати заподіяні ним збитки.
4. *Сплата податків і зборів*. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Цей обов'язок включає також щорічне подання декларації про свій майновий стан і доходи за минулий рік.
5. *Дотримання і виконання законодавства України*. Кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України і законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.
6. *Одержання повної середньої освіти***.** Цей обов’язок адресованій кожній людині.
7. *Взаємні обов’язки батьків і дітей***.** Батьки зобов’язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов’язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

4. Гарантії та механізми захисту прав і свобод людини і

громадянина.

Гарантії прав і свобод людини і громадянина - це система умов, засобів і способів, що забезпечують їх реалізацію та охорону.

Розрізняють економічні, політичні, ідеологічні та юридичні гарантії.

Економічні гарантії **-** це наявність розвинутої економіки, здатної задовольнити головні матеріальні потреби певної людини і суспільства в цілому. У сучасній демократичній державі економіка має змішаний характер (існують державний і приватний сектори).

Політичні гарантії **-** народовладдя, багатопартійність, гласність політичного життя, підконтрольність державних органів громадянам та їх об'єднанням.

Ідеологічні гарантії **-** загальна, політична і правова культура суспільства та особливо посадових осіб держави.

До *юридичних гарантій* прав і свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією України, належать:

1) право на *судовий захист.* Кожна людина має право оскаржити у суді рішення і дії органів державної влади, місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб;
2) право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування завданої людині матеріальної і моральної шкоди;
3) право знати свої права та обов'язки;
4) право *на правову допомогу.* Правова допомога надається як державними органами, так і недержавними інститутами, серед яких перше місце посідає адвокатура. У визначених законом випадках надання такої допомоги здійснюється безоплатно;
5) право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази;
6) *презумпція невинуватості*. Особа вважається невинною і не може бути піддана покаранню, доки її вину не буде доведено. Обвинувачений не повинен доводити свою невинність, навпаки, тягар доведення вини лежить на державі. Усі сумніви щодо доведеності вини тлумачаться на користь обвинуваченого;
7) право *не свідчити проти себе і своїх близьких.* Ця конституційна норма є своєрідним продовженням презумпції

невинуватості. Вона покликана усунути моральний конфлікт між обов'язком особи казати правду і обов'язком перед членами своєї родини, рідними і близькими (ст. 63 Конституції України).

Важливе гарантуюче значення має положення Конституції України про *неприпустимість обмеження* прав і свобод людини і громадянина. Окремі обмеження допускаються тільки в разі воєнного чи надзвичайного стану.

Щодо способів та механізмів захисту прав і свобод, то згідно з Конституцією України кожен :

1) має право будь – якими не забороненими законом засобами захистити свої права і свободи від протиправних посягань;
2) права і свободи захищаються судом;
3) Президент України – є гарантом додержання прав і свобод людини, громадянина;
4) кожен має право звертатися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
5) захист прав і свобод здійснює прокуратура, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування;
6) адвокатура, політичні партії сприяють захисту прав і свобод;
7) міжнародно-правові механізми захисту прав і свобод людини і громадянина: ООН; Рада Європи; організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та інші механізми.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану **тимчасово**, на період дії правового режиму воєнного стану, **можуть обмежуватися** конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 - 34, 38, 39, 41 - 44, 53 Конституції України, а також вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України "Про правовий режим воєнного стану" (пункт 3 Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 "Про введення воєнного стану в Україні"):

Стаття 30. Кожному гарантується недоторканність житла.

Стаття 31. Кожному гарантується таємниця листування, телефонних

розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.
Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.
Стаття 33. Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.
Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.
Стаття 38. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.
Стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.
Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.
Стаття 42. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.
Стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.
Стаття 44. Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.
Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Військове командування може встановлювати заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан, особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів, перевірку документів в осіб, а в разі потреби проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України.

Під час воєнного стану може бути запроваджена комендантська година – тобто заборона перебування на вулицях в певний час доби без спеціальних дозволів.

Комендантська година вводиться за окремим дорученням військового командування на встановлений ним період, але не довше строку дії правового режиму воєнного стану.

Під час воєнного стану громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Служби безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки, може заборонятися змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпект України чи Служби зовнішньої розвідки, обмежуватися проходження альтернативної (невійськової) служби.

Під час воєнного стану може примусово відчужуватися майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку (Закон України "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану").

Примусове відчуження майна - позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості.

Рішення про примусове відчуження майна приймається військового командування, погодженим відповідно з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради. У місцевостях, де ведуться бойові дії, примусове відчуження здійснюється за рішенням військового командування без погодження з такими органами.

Про примусове відчуження або вилучення майна складається акт встановленої форми.

5. Порушення прав людини

У світі існує розроблена й документально закріплена система прав людини. Головною їх особливістю є те, що вони надаються всім без винятку людям від народження. Основними документами, де викладені сучасні міжнародні стандарти у сфері прав людини, вважаються:

• Загальна декларація прав людини (1948 р.);
• Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.);
• Європейська соціальна хартія (1961 р.);
• Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.);
• Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.);
• Конвенція про права дитини (1989 р.).

Проте досить часто буває, що права людини порушуються. Це відбувається, коли норми, передбачені Загальною декларацією прав людини та іншими переліченими документами, не виконуються або хтось (інші люди або навіть держави) чинять усупереч їм. До найганебніших проявів порушення прав людини належать дискримінація та переслідування за різними ознаками, наприклад за національністю чи політичними поглядами, торгівля людьми та рабство, тортури, порушення правил ведення війни, зокрема використання мирного населення як «живого щита» для військових. Нажаль все ми відчуваємо зараз під час військової агресії Російської Федерації відносно України.

Головним гарантом дотриманням прав і свобод людини й громадянина виступає держава. Проте не завжди держава належним чином виконує всі свої зобов’язання стосовно власних громадян. Для відновлення справедливості розробниками документів, що визначають права людини, було передбачено й механізми захисту прав людини.

Захист прав людини може відбуватися як на національному рівні, тобто всередині окремої держави, так і на міжнародному —у випадку, коли держава не здатна самостійно забезпечити захист прав своїх громадян.

Усередині держави завдання захисту прав людини покладене передусім на правоохоронні органи та судову гілку влади. Передбачається, що законодавство країни має будуватися на тому, що людина є найвищою цінністю, і враховувати міжнародну нормативно-правову базу щодо прав людини.

На міжнародному рівні захистом прав людини передусім опікується ООН, крім того, у межах інших міжнародних організацій існують структурні підрозділи, які стежать за дотриманням прав людини у світі. У своїй діяльності вони також керуються переліченими вже документами. У випадку недотримання прав людини вони можуть як надавати допомогу потерпілим, так і застосовувати санкції до порушників.

ООН та інші міжнародні правові інституції розробили цілу низку документів, які регулюють питання захисту прав людини у світі.

Україна як держава —учасниця ООН керується ними в розробленні свого законодавства, або нормативно-правового забезпечення. Нормативно-правове забезпечення є невід'ємною частиною національного механізму захисту прав людини, так само як інформаційне, науково-методичне тощо.

Основою для цього забезпечення є Конституція України, де проголошено, що головною цінністю держави є людина. На основі чинного законодавства в Україні діють інституції, завданням яких є забезпечення дотримання прав людини в країні. Це:

• Генеральна прокуратура України;

• Комітет Верховної Ради України з прав людини, національних меншин та між-національних відносин;

• Інші комітети Верховної Ради України щодо діяльності із забезпечення та захисту прав людини (законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності);

• Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

• Інститут адвокатури (інститут надання правової допомоги);

• МВС України (формування та розвитку внутрішньовідомчого контролю за дотриманням прав людини та недопущенням катувань);

• Міністерство юстиції України (зокрема Національне бюро у справах дотримання Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод);

• Громадські правозахисні організації (національні та міжнародні);

• Науково-дослідні установи;

• Засоби масової інформації (мас-медіа).

Отже, національний механізм захисту прав людини складається з кількох взаємопов'язаних частин: законодавчої бази, або ж нормативно-правового забезпечення, та наведеного переліку державних та громадських інституцій, що діють на основі цього нормативно-правового забезпечення. Це забезпечення розроблюється вченими спільно з практикуючими юристами, водночас самі розробники законів можуть брати участь у роботі державних та громадських інституцій.

Ще однією частиною національного механізму захисту прав людини виступають засоби масової інформації, тобто мас-медіа. Вони інформують суспільство про можливі або вже наявні проблеми у сфері захисту прав людини, закликають до їх обговорення, поширюють інформацію про чинне законодавство та можливості громадян щодо захисту власних прав.

Якщо громадянин України вважає, що його права держава не захищає належним чином, згідно з Конституцією, він має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Це такі установи:

• Центр із прав людини Економічної і Соціальної Ради ООН;

• Комісія з Прав людини ООН;

• Комітети ООН:

• із прав людини,

• з економічних, соціальних і культурних прав,

• із прав дитини,

• із ліквідації расової дискримінації,

• проти застосування катувань.

• Управління Верховного комісара ООН із заохочення і захисту всіх прав людини;

• Європейський суд із прав людини.

У сучасному світі права і свободи людини захищені не лише на

державному, але й на міжнародному рівні. На території Європи діють щонайменше три міжнародні системи захисту прав людини:

1) Система ООН діє на основі так званої «Хартії прав людини», яку утворюють Загальна декларація прав людини, міжнародні пакти 1966 р. та інші документи.

2) Система Наради з безпеки та співробітництва у Європі, що діє на основі Заключного акта, підписаного в 1975 р. в Гельсінкі (Фінляндія).

3) Система в межах Ради Європи, що спирається на Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., а також додаткові протоколи до неї.

Особливого авторитету набула система Ради Європи, у межах якої з метою контролю за дотриманням прав людини діють Європейська комісія з прав людини та Європейський суд із прав людини. Вони розглядають скарги окремих осіб, неурядових організацій і груп щодо порушення їхніх прав державами — членами Ради Європи.

У випадку визнання правомірності скарги суд приймає остаточне рішення, обов’язкове до виконання державою — учасницею Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Державу-порушницю суд може зобов’язати відшкодувати постраждалій стороні моральні збитки.

Невиконання рішення Європейського суду може призвести до призупинення членства країни в Раді Європи або виключення з неї.

На думку багатьох вчених і державних діячів, ця система стала найбільш досконалим та ефективним способом захисту прав і свобод людини у світі.

Організація з безпеки та співробітництвав Європі (ОБСЄ) об’єднує 56 держав із Європи, Центральної Азії і Північної Америки.

Незважаючи на те, що вона безпосередньо не ставить перед собою завдання захисту прав людини, її комплексний підхід до безпеки дозволяє їй вирішувати широке коло питань, у тому числі питання прав людини, національних меншин, демократизації, політичних стратегій, боротьби з тероризмом тощо.

Діяльність ОБСЄ у сфері прав людини здійснюється через Бюро

демократичних інституцій і прав людини. Його діяльність націлена на молодь і передбачає освіту в галузі прав людини, боротьбу з антисемітизмом та ісламофобією.

На інших континентах також існують свої системи захисту прав людини. У 1969 р. було створено Міжамериканську конвенцію з прав людини, до якої увійшли 11 держав Латинської Америки.

Держави Африки в 1981 р. прийняли Хартію прав людини й прав народів і створили власну міждержавну правозахисну організацію. Одним з органів, що опікується питанням прав захисту прав людини на Близькому Сході, є Постійна арабська комісія з прав людини.

В Україні приділяється багато уваги питанню прав людей з інвалідністю. У Комітеті ООН із прав людей з інвалідністю у 2015 р. було подано первинний звіт про виконання нашою державою Конвенції про права осіб з інвалідністю. Результати цього розгляду свідчать, що в Україні існує багато проблем у цій сфері, що потребують вирішення.

6. Правозахисні організації

Крім держаних органів національних та міжнародних міжурядових організацій, у світі існують численні неурядові громадські організації, створені для захисту прав людини.

Однією з таких найбільших міжнародних організацій, що діють і в Україні, є створена в 1961 р. організація «амнесті Інтер-нешнл» (Amnesty International), діяльність якої спрямована на викриття й оприлюднення випадків порушення прав людини, порушення людської гідності задля тиску на уряди та суспільство з метою захисту постраждалих і припинення випадків порушення прав людини. Також вона проводить інформаційні та освітні кампанії, спрямовані на інформування суспільства про права людини та важливість їх дотримання.

Особливим напрямком діяльності цієї організації саме в Україні є протидія тортурам у правоохоронних органах.

Іншою такою організацією є Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда Україна», який працює з 1997 р.

Як свої головні завдання він визначає запобігання торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, ліквідацію всіх форм дискримінації та насильства в суспільстві, сприяння дотриманню прав людини, гендерної рівності та захисту прав дітей. Загалом про

грама «Ла Страда: Запобігання торгівлі жінками в країнах Центральної і Східної Європи» була ініційована неурядовими організаціями Нідерландів, Польщі й Чехії в 1995 р.

Також в Україні діє асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів (асоціація УМДПЛ). Вона стежить за дотриманням прав людини в роботі правоохоронних органів шляхом розвитку дієвого громадського контролю.

Експерти асоціації беруть участь у розробці численних змін до нормативноправових актів, що регулюють діяльність правоохоронних органів та є співавторами законопроектів, розробниками низки тренінгів, майстеркласів, посібників, аналітичнометодичних матеріалів, науковопрактичних видань тощо.

Її основним проектом є акція «Поліція під контролем», що передбачає отримання інформації про діяльність цих служб та надання правової оцінки діям правоохоронців, зокрема дотриманню ними вимог нормативних актів Національної поліції та МВС України.

Існують численні організації, спрямовані на захист прав дітей. Це еКПаТ (ECPAT) — мережа неурядових правозахисних організацій зі штабквартирою в Бангкоку (Таїланд), що бореться проти сексуальної експлуатації дітей. Україна є членом цієї організації із 2004 р., а загалом до її складу входять 104 організації із 93 країн світу.

Їхній головний проект — «Не проходьте повз!» (Don’t look away!), метою якого є забезпечити дотримання основних прав дітей, їхньої свободи й захисту від будь-яких форм сексуальної експлуатації в усьому світі.

Питання та завдання до самоконтролю:

1. Що таке людська гідність? Якими є основні характеристики поняття гідності?
2. Що таке гуманізм? Які принципи в характеристиці людини передбачає гуманізм?
3. Як пов’язані вчення гуманізму й концепція людської гідності?
4. Як принципи гуманізму проявилися у формуванні сучасного розуміння прав і свобод людини?

5. Як відбувалася еволюція уявлень про права людини?
6. Охарактеризуйте покоління прав людини. Які групи прав людини ви знаєте?
7. Які, на вашу думку, характерні риси суспільного розвитку ставали причиною формування кожного наступного покоління прав і свобод людини?
8. Які існують концепції прав і свобод людини щодо держави?
9. Хто виступає гарантом дотримання прав і свобод людини й громадянина?
10. Які обов'язки мають перед Україною її громадяни?
11. У чому полягає важливість Конвенції про права дитини?
12. Як історично формувалися міжнародні стандарти з прав дитини?
13. Які організації контролюють дотримання прав людини в межах Ради Європи?
14. Чому, на вашу думку, існують міжнародні інституції з дотримання прав і свобод людини?
15. Назвіть відомі вам неурядові правозахисні організації та напрями їх діяльності.
16. Які механізми захисту прав і свобод людини існують у сучасному світі? Як відбувається захист прав людини в Європі?
17. Висловіть свою думку стосовно ступеня демократичності суспільства й держави в Україні щодо гарантій прав і свобод людини.
18. У яких документах втілені міжнародні стандарти захисту прав і свобод людини?
19. Назвіть складові частини національного механізму захисту прав людини.

Тема 3 «Людина в соціокультурному просторі»

Лекція 3.1. Соціальна структура сучасного соціуму. Людина в соціокультурному просторі. Конфлікти, стереотипи та їх подолання.

1. **Соціум та його структура. Соціальні цінності та**

згуртованість, солідарність та відповідальність.

2. **Гендерна, етнічна, конфесійна різноманітність. Полікультурність. Самобутність та рівноцінність різних культур як фундамент демократичного громадянського суспільства.**
3. **Спілкування в житті людини. Комунікація. Мовний код нації.**
4. **Конфлікти та способи їх розв'язання. Міжнаціональні відносини та причини виникнення міжнаціональних конфліктів. Шляхи їх розв'язання.**
5. **Стереотипи, упередження та дискримінація. Толерантність як ціннісне підґрунтя системи соціальних відносин у громадянському суспільстві.**

1. **Соціум та його структура. Соціальні цінності та згуртованість, солідарність та відповідальність.**

Людина є суспільною істотою, можливості якої реалізуються лише в соціумі. Немає людини — не виникне соціуму, відсутній соціум — не сформується особистість людини. Здобути знання, опанувати трудові навички, навчитися користуватися предметами людина може лише в середовищі інших людей.

Розуміння того, чим є соціум, змінювалося із часом. Активно досліджувати те, що таке суспільство, почали у XVIII ст. Видатний французький просвітитель Жан-Жак Руссо запропонував концепцію суспільного договору, яка доводила, що суспільство виникло як результат договору всього людства задля задоволення своїх потреб у харчуванні й безпеці, спілкуванні та інтелектуальному розвитку. Пізніше дуже популярною стала ідея про те, що соціум є цілісним живим організмом, а отже, для вивчення його можна використовувати ті самі принципи, що й до інших живих істот (органіцизм).

Її замінив інший (фукціоналізм), у межах якого соціум — це також єдина злагоджена система, але вже не біологічна, а соціальна. Отже, її швидше стосуються закони соціології, психології та інших суспільних наук, а не біологічні закономірності.

Нині також існує багато тлумачень цього поняття. Соціологи пояснюють його як сукупність усіх способів взаємодії і форм

об’єднання людей, у яких проявляється їхня всебічна залежність одне від одного. У більш поширеному розумінні соціум — це сукупність людей, об’єднаних конкретними інтересами, потребами, взаємними симпатіями або видами діяльності. Отже, соціум є багатогранним явищем, яке можна розглядати різнобічно.

Сучасні науковці виділяють такі ознаки соціуму:

• його представники проживають на певній території;

• його представники здійснюють спільну діяльність;

• у соціумі обов’язково має бути розподіл суспільних благ;

• як наслідок, ознакою соціуму є соціальний і виробничий поділ праці.

Поняття «суспільство» тотожне терміну «соціум», а різниця полягає лише у сферах їх застосування. Так, поняття «суспільство» частіше застосовується в правових дисциплінах, у суспільствознавстві та історії, а «соціум» — це поняття, ближче до соціологічних наук: демографії, соціології, психології. Таким чином, поняття «соціальне» та «суспільне» теж є синонімічними.

Аналізуючи соціальну структура сучасного соціуму перш за все варто знати, що соціум не є єдиним, а складається з багатьох менших спільнот. Видами соціальних спільнот вважаються стани, класи, касти, верстви, страти, професійні, навчальні, вікові об’єднання тощо.

Наприклад, студент може одночасно належати до таких спільнот, як сім’я, студентський колектив, творчий, спортивний, робочий чи волонтерський колектив, бути прихильником певної субкультури. Між спільнотами, із яких складається соціум, існують різноманітні зв’язки та відносини. Кожна людина одночасно належить до різних таких спільнот.

Дослідники визначають усі ці взаємозв’язки в соціумі як його соціальну структуру — сукупність усіх соціальних спільнот, що взаємодіють між собою в соціумі.

Вона складається із:

• соціальних спільнот — відносно стійких сукупностей людей, яким притаманні більш або менш однакові умови та стиль життя, колективна свідомість, спільність соціальних норм, ціннісні орієнтири та інтереси;

• соціальних відносин — відносно стійкої системи зв’язків між окремими спільнотами, що сформувалася в процесі їхньої взаємодії в умовах певного суспільства.

У межах різних соціальних спільнот люди мають певний соціальний статус — визначене місце в цій спільноті, і відповідно до нього виконують соціальні ролі — поводяться згідно зі своїм соціальним статусом і узгодженими з ним правами та обов’язками.

Дестабілізуючий вплив на соціальну структуру суспільства мають дві групи населення — люмпени і маргінали.

Люмпенами (від нім. — лахміття) називають жебраків, волоцюг, безпритульних. Збільшення їх кількості в соціумі називають люмпенізацією населення.

Небезпека цього явища полягає в тому, що воно створює сприятливе середовище для криміналізації суспільства.

До соціальних маргіналів (від латин. margo —край, межа) належать ті, хто внаслідок певних причин втратив зв’язок зі своїм соціальним середовищем, але не зміг успішно увійти до нового.

Явище маргіналізації окремих груп населення є своєрідною «хворобою» суспільства, яке не може створити для всіх гідних умов життя, і від цього страждають найбільш незахищені соціальні категорії: люди з обмеженими фізичними можливостями, колишні учасники бойових дій, мігранти із сільської місцевості або іншої країни тощо.

В сучасних державах усі громадяни однаково рівні перед законом.

Проте люди в соціумі мають різний статусу різних спільнотах. Правозахисники та активісти вважають ідеальним таке суспільство, де соціальної нерівності не існуватиме або ж вона не впливатиме на життя людей. Найпоширенішим сьогодні є розуміння соціальної нерівності як становища в суспільстві, за якого окремі соціальні групи мають відмінний соціальний статус, належать до різних суспільних верств або соціальних кіл.

Основною причиною існування соціальної нерівності вважають низький рівень морального розвитку суспільства, його жорстку стратифікацію, відсутність прагнення порозуміння і толерантності. Проявами соціальної нерівності є правова нерівність, обмеження свобод, майнова нерівність, відмінності в можливостях доступу до

освіти й культури, медичного обслуговування тощо.

Соціальний статус людини впливає на те, як її сприймають представники спільноти, до якої вона належить, та інших спільнот.

Цінності сучасного західного суспільства передбачають його розвиток, спрямований на усунення цих відмінностей. У першу чергу йдеться про ліквідацію соціальної нерівності, спричиненої біологічними чинниками: розвинені країни створюють умови для вільного пересування, освіти, комунікації та всього необхідного для повноцінного життя людей з особливими фізичними потребами, зумовленими як віком, так і станом здоров'я.

Також передбачається формування нового суспільства, де представники різних соціальних груп почуватимуть себе однаково комфортно.

Таким чином, основною його цінністю є різноманіття, виражене в гаслі «Усі різні, усі рівні».

Історично соціальні групи турбувалися про своїх членів. Належність до певної спільноти гарантувала наявність у людини закріплених законом прав та привілеїв. Так, середньовічні професійні спільноти — ремісничі цехи — гарантували тим, хто до них належав, низку привілеїв. Передусім вони були безпосередньо пов'язані з виробничим процесом (забезпечення сировиною належної якості, продаж товарів за певними цінами, усунення конкурентів, що не належать до цеху).

Також члени цеху мали право на навчання ремесла через систему підмайстер—майстер, допомогу сім'ї в разі втрати ремісником працездатності, грошові позики за малими відсотками. У межах спільноти відбувалося відзначення релігійних (майже кожен цех мав святого покровителя) та корпоративних свят.

Відповідно цеховики мали поділяти певні цінності — релігійні, морально-етичні (наприклад, мати гідну поведінку), професійні — виготовляти товар певної якості за певними цінами, сплачувати внески до спільної скарбниці. Для того щоб стати повноправним членом цеху — майстром — людина мала скласти іспит. Будь-кого до цеху не приймали. Питання порушення цих норм також розглядали в межах цеху. Усе це сприяло згуртуванню цехової спільноти, виникненню корпоративної свідомості.

Соціальна згуртованість «за середньовічним зразком»

залишається притаманною східним корпораціям. Так, японські уявлення про доброго робітника передбачають, що він має працювати на одному місці роботи все своє життя. При цьому роботодавець повністю забезпечує робітника та його родину соціальним захистом. Проте передбачається, що діти робітника мають відвідувати навчальні заклади корпорації, а студенти, що навчаються її коштом, — неодмінно в ній працювати.

У сучасному світі більшість функцій, що стосуються соціального захисту, виконує держава щодо всього свого громадянства, а на виробничі спільноти покладено завдання виробництва товарів певної якості та за цінами в певних межах. Таким чином, якщо раніше людина поділяла цінності колективу в обмін на матеріальні вигоди, то тепер пов'язання цих речей між собою стало більш розмитим.

Проте розуміння людиною своєї належності до певного колективу та визнання його цінностей продовжує сприяти соціальній згуртованості.

Нині найяскравіше це проявляється на прикладі національної згуртованості під час збройної агресії Російської Федерації проти України, під час міжнародних спортивних змагань, усіляких конкурсів тощо. Явище соціальної згуртованості також спостерігається серед осіб, які опинились за межами держави (трудова та політична еміграція тощо).

2. Гендерна, етнічна, конфесійна різноманітність. Полікультурність. Самобутність та рівноцінність різних культур.

У більшості сучасних суспільств наявність у їхньому складі представників різних соціальних верств, поколінь, етнічних груп, віросповідань тощо зумовлює існування такого явища, як полікультурність.

Полікультурність — співіснування та розвиток різних за змістом культурних традицій у межах однієї локалізованої в просторі й часі спільноти людей.

Це явище може існувати лише в тому суспільстві, яке визнає різноманітність як одну з основних своїх цінностей.

Різноманітність — наявність багатьох складових різного

характеру в єдиному цілому.

Необхідність спільного життя представників різних культурних традицій у демократичному полікультурному суспільстві зумовлює потребу добросусідства між ними. Воно в першу чергу ґрунтується на таких засадах:

• Усвідомлення істини, що люди відмінні за своїми поглядами й уподобаннями, і ця різноманітність є не вадою, а перевагою суспільного життя.

• Усі культури та гендерні, конфесійні, етнічні меншини, які поділяють ідеї гуманізму, є рівноцінними, самобутніми й не можуть бути дискриміновані. Забезпечення рівних (не однакових!) прав і можливостей для розвитку для різноманітних культур та меншин. Рівність — можливість забезпечення рівними правами та можливостями різних соціальних груп задля задоволення їхніх потреб. Намагання порушити рівність їхніх прав між собою, забезпечити кращі умови розвитку для однієї з них може бути здійснено лише за рахунок їх погіршення для інших, а отже, недемократичним шляхом, що призведе до порушення соціальної стабільності.

• Основою співіснування культур у полікультурному соціумі постають такі цінності як терпимість, толерантність, плюралізм і компроміс.

Терпимість — здатність витримувати щось, миритися з яким-небудь становищем.

Толерантність — терпимість до іншого світогляду, способу життя, поведінки і звичаїв.

Плюралізм — визнання багатоманітності думок, поглядів, напрямків, партій, суб’єктів економічного, політичного й культурного життя демократичного суспільства як основи його розвитку.

Компроміс — згода, якої досягають шляхом взаємних поступок.

Без взаємного дотримання їхніх норм усіма представниками різних культурних традицій повноцінний діалог між ними неможливий.

Однією з важливих сфер соціального розвитку сучасного плюралістичного суспільства виступають міжнаціональні відносини. Від вирішення пов’язаних із ними проблем значною мірою залежать як спокій і добробут окремих індивідів, так і доля всієї країни.

В основі національної політики в сучасному плюралістичному суспільстві перебуває мультикультуралізм. Це політика, спрямована на збереження й розвиток в окремо взятій країні та у світі загалом культурних відмінностей, а також теорія й ідеологія, які обґрунтовують цю політику.

Протилежністю мультикультуралізму є концепція «плавильного котла», що передбачає злиття всіх культур в одну.

Мультикультуралізм за своєю сутністю є тією національною політикою, яка, регулюючи міжнаціональні відносини, заохочує та ретельно підтримує культурний плюралізм представників різних етнічних груп (етнічну різноманітність) і разом із тим допомагає їх інтеграції в єдину політичну націю.

У демократичних країнах оптимізації міжнаціональних відносин сприяє здійснювана цими державами національна політика. Одним із її різновидів, що здобув визнання у світі, став поширений у США та Канаді північноамериканський мультикультуралізм, що охоплює принципи й засоби врегулювання відносин між представниками різних культур та інтеграцію в соціум новоприбулих емігрантів. За відсутності офіційного (адміністративного) поділу країни на національні держави влада на основі демократичних законів гарантує всім націям національно-культурну автономію й забезпечує право на свободу всіх видів об’єднань — економічних, партійних, професійних, вікових, національних, за інтересами тощо. Іншими словами, представники різних національностей мають можливості вільно співіснувати на засадах толерантності й культурного плюралізму, за бажанням вільно об’єднуватися в спільноти потреб та інтересів, якщо, звичайно, вони не мають злочинного характеру. Будь-яка дискримінація за національною ознакою вважається порушенням прав людини та карається за законом.

При цьому визнання основних прав людини за політикою мультикультуралізму не виключає цілеспрямованих заходів із формування в індивідів почуття належності до єдиної політичної нації. Так, у Канаді для всіх емігрантів, за винятком осіб похилого віку, є обов’язковим вивчення однієї з державних мов — англійської або французької. Це не є проявом насильства в мовній сфері, оскільки вживання рідної мови в родинах, місцевих етнічних асоціаціях та інших відповідних ситуаціях не забороняється, а

заохочується. У цих вимогах вбачають шлях залучення індивідів до комунікативного простору нації та ефективного функціонування в ньому.

Одним з елементів мультикультуралізму є мультилінгвізм — підтримка та захист мов різних спільнот у межах одного соціуму, країни. Загалом у Європі налічується близько 60 регіональних мов і мов національних меншин. Вважається, що кожен європеєць має прагнути вивчати й розуміти мови інших країн, аби краще зрозуміти їхню культуру.

5 листопада 1992 р. у Страсбурзі була укладена Європейська хартія регіональних мов і мов національних меншин, що забезпечує підтримку й захист європейських мов. Європейські держави вважають мови етнічних меншин невід'ємною частиною європейської культурної спадщини.

Важливу роль у житті полікультурного суспільства відіграють відносини між представниками різних конфесій (віросповідань), тобто забезпечення конфесійної різноманітності. Релігійна сфера суспільного життя, як доводить історичний досвід, потребує постійної уваги й делікатності. Чимало збройних конфліктів і війн розпочиналися саме через релігійне протистояння.

У сучасному демократичному полікультурному соціумі основою для співіснування різних конфесій вважають дотримання толерантності. Будь-які зверхність, образи, зневага тощо стосовно прибічників різних віровчень неприпустимі, вони засуджуються на моральному рівні й караються за законом.

Міжконфесійні конфлікти, як і національні, надзвичайно небезпечні для суспільства. Це вимагає від усіх, як віруючих, так і атеїстів, уміння поважати почуття одне одного.

Варто пам'ятати, що, навіть не поділяючи конфесійних уподобань іншого, ніхто не має права намагатися обмежити його невід'ємне право свободи віросповідання.

Важливою характеристикою сучасного полікультурного суспільства є інклюзія —процес збільшення участі всіх громадян у житті соціуму, і насамперед тих, хто має труднощі у фізичному й розумовому розвитку.

Це складний процес, пов'язаний із розробкою і реалізацією таких підходів, які дозволять кожній людині рівноправно брати

участь у суспільному житті.

Запорукою успішності інклюзії є те, щоб усі зацікавлені сторони активно діяли для отримання бажаного результату.

Таким чином полікультурність є однією з важливих характеристик сучасного демократичного суспільства. Вона пов'язана перш за все з розумінням того, що соціум утворюють різні за своїми культурними традиціями індивіди й соціальні групи, але всі вони повинні мати однакові умови для свого розвитку.

3. Спілкування в житті людини. Комунікація. Мовний код нації

Спілкування — це процес людської діяльності, що здійснюється з метою встановлення контактів між окремими людьми й цілими групами. Без спілкування людське суспільство просто не існуватиме. Із самої появи першої людини воно стало причиною та запорукою формування соціуму. Сучасні люди не можуть обходитися без спілкування в жодній сфері свого життя.

Залежно від різних характеристик виділяють велику кількість типів спілкування. Основним є поділ спілкування на вербальне та невербальне.

Вербальне спілкування (від латин. verbalis — словесний) здійснюється за допомогою мови, а тому є унікальним видом спілкування, доступним людині. До певної міри людина навчається цьому виду спілкування в процесі соціалізації, проте для опанування мистецтва спілкування на високому рівні необхідні спеціальне навчання й зусилля.

Невербальне спілкування відбувається за допомогою міміки, жестів і пантоміміки, через прямі сенсорні або тілесні контакти (тактильні, зорові, слухові, нюхові та інші відчуття й образи, отримані від іншої особи). Невербальні форми й засоби спілкування притаманні не тільки людині, але й деяким тваринам, наприклад собакам, мавпам і дельфінам. У більшості випадків невербальні форми й засоби спілкування людини є вродженими.

Також спілкування поділяють на типи відповідно до його мети:

• ділове спілкування — спілкування, метою якого є досягнення будь-якої чіткої угоди або домовленості;

• виховне спілкування передбачає цілеспрямований вплив одного

учасника на іншого з досить чітким уявленням бажаного результату;
• діагностичне спілкування — спілкування, метою якого є формулювання певного уявлення про співрозмовника або отримання від нього будь-якої інформації (спілкування лікаря з пацієнтом);
• інтимно-особистісне спілкування можливе за умови зацікавленості партнерів у встановленні та підтримці довірливог й глибокого контакту, виникає між близькими людьми і значною мірою є результатом попередніх взаємин.

Однією з важливих складових сфери спілкування є комунікація (від латин. communicatio — повідомлення, передача; communico — роблю загальним).

Спочатку цей термін позначав передачу будьчого на відстані. У сучасному світі він має кілька значень. У широкому значенні комунікація — це взаємодія, зв'язок, спілкування між живими істотами.

У соціології комунікація — це окрема дисципліна, що вивчає процеси та результати різноманітних видів взаємодії між істотами.

У повсякденному житті досить часто поняття «комунікація» використовується у значенні «спілкування». Однак це не завжди доцільно. У процесі комунікації суб'єкт передає інформацію об'єкту, який має її прийняти й діяти відповідно до отриманої команди. Унаслідок цього в ході комунікації об'єктами можуть виступати як люди, так і тварини або машини.

Інформація, яку передають під час комунікації, залежно від її характеру може сприйматися повністю або з певними втратами.

Так, повідомлення, отримане через мобільний зв'язок, передає лише певні факти, але не здатне відобразити прихований зміст, пов'язаний з емоційним станом того, хто його відправив.

Під час спілкування передача інформації відбувається інакше — у формі спілкування рівноправних і вільних партнерів.

Зміст переданої інформації може бути таким самим, як і під час комунікації, однак завдяки іншому механізму передачі його сприйняття буде іншим. На обох кінцях ланцюжка передачі інформації розміщені активні суб'єкти спілкування. Вони увійшли в контакт свідомо й тому не лише повідомляють одне одному про певні факти, але в разі потреби змінюють їх, уточнюють,

доповнюють тощо.

Фактично в процесі спілкування відбувається формування на основі початкової інформації нової, яка є спільним досягненням учасників спілкування.

Комунікація як засіб передачі інформації передбачає, що той, хто її передав, втрачає цю інформацію, і повноцінного зворотного зв’язку немає. Так, передаючи повідомлення, суб’єкт лише отримує підтвердження, що об’єкт отримав надіслане повідомлення.

У той самий час спілкування спричиняє те, що його учасники не втрачають інформацію, а збагачують її тим новим, що дізнаються одне від одного. Учасники комунікації залишаються відокремленими одне від одного, а між тими, хто спілкується, виникає певна спільність.

Правила ефективного спілкування:

Говоріть так, щоб вас почули

Слухайте так, щоб зрозуміти, про що йдеться

Створюйте умови, щоб ситуація навколо спілкування сприяла комунікації.

Збереження, вивчення та розвиток культури неможливі без вивчення мовного коду нації, ролі мови як форми самовираження культури та засобу її формування.

Саме мова визначає етнічну належність носіїв культури, є важливим чинником національного розвитку. Вона є носієм нематеріальної спадщини кожного народу, адже відображає етнокультурні, психологічні й міфологічні уявлення та переживання.

Тому мову внесено до затвердженої у 2003 році Конвенції ЮНЕСКО із захисту нематеріальної культурної спадщини.

Українська мова є корінням України і базовою ознакою її ідентичності протягом багатьох століть. Українська мова зберегла свою самодостатність і стала важливим чинником возз'єднання українських земель.

Українська мова — не лише засіб спілкування, а й скарбниця духовного і культурного спадку українського народу. Протягом віків у різноманітних формах буття української мови (літописи, народні пісні і думи, казки і міфи, твори тощо) зберігається історична пам'ять.

Українська мова — невід'ємний державницький атрибут, що

зберігає свою історичну спадкоємність від давньокиївської доби як мова найстаршого титульного етносу.

Принципове значення для майбутнього української мови і української держави має *національна мовна свідомість* і *мовна гідність*. У їхньому формуванні чільну роль має відігравати українська інтелектуальна еліта, насамперед вище керівництво держави, яке своїм особистим прикладом і зусиллями має утверджувати престиж української мови, української нації і держави.

Пізнавальний, виражальний і комунікативний потенціал української мови надзвичайно потужний. Український словник один з найбагатших у світі. Українська мова входить до третього десятка демографічно найпоширеніших мов світу і за цим параметром друга серед слов'янських.

Українська мова — старописемна мова з великою історико-культурною спадщиною. Держава має спіклуватися про наукове дослідження і публікацію давніх писемних пам'яток, їх популяризацію, використання їхніх елементів для збагачення ресурсу сучасної літературної мови.

Українська мова в її літературній формі набула високого рівня розвитку. Нею створено багату оригінальну літературу, перекладено найвидатніші твори світового письменства. Вона має досконало опрацьовану граматику, сформовану науково-технічну термінологію, розвинену стилістичну систему, здатну забезпечити спілкування і порозуміння в усіх сферах суспільного життя.

Так сталося, що українська мова століттями зазнавала утисків і гонінь. Тому сьогодні для нас важливо зрозуміти, що мова — це основа національної гідності, і ставлення до неї є виявом національної самосвідомості, громадянської позиції. Слово може стати на сторожі збереження нації, народної самосвідомості. Але слово також може бути і зброєю в боротьбі за відродження національного духу.

Українська мова – національне надбання українського суспільства, вона повинна охоронятися та підтримуватися державою. Мовна політика як одна із складових частин державної має бути спрямована на забезпечення оптимального функціонування української мови в усіх сферах життя українського суспільства, їх подальшого розвитку та взаємодії. Українська мова,

виконуючи інтеграційну функцію, є важливим чинником зміцнення державності, забезпечення культурного та економічного розвитку нашої країни.

Незаперечною аксіомою є те, що мова є своєрідним генетичним кодом нації, складовою частиною і засобом творення національної культури. Світова наука має аргументовані докази того, що українська мова є одна з найстаріших і найяскравіших мов за своєю мелодійністю та виразністю.

Будь-які хронологічні віхи виникнення і первісного розвитку української, як і взагалі будь-якої іншої мови, встановити неможливо. Безперечно лише, що українська мова є однією з найдавніших індо-європейських мов. Про це свідчить і наявність архаїчної лексики, і деякі фонетичні та морфологічні риси, які зберегла наша мова протягом віків. Давність української мови доводили ряд вітчизняних та зарубіжних учених: Павел Шафарик, Михайло Красуський, Олексій Шахматов, Агатангел Кримський та ін. Ще у 1879 р. польський вчений-лінгвіст Михайло Красуський у своїй праці "Давність української мови" наголошував, що українська мова не тільки старіша від усіх слов’янських, а й від санскритської, грецької, латинської та інших арійських.

Про давність української мови свідчать і реліктові фольклорні твори, особливо календарно-обрядові пісні. Наприклад, український мовознавець Олександр Потебня стверджував, що веснянка "А ми просо сіяли" існувала в Україні вже у І тисячолітті до н.е. Невже вона співалась якоюсь іншою мовою? А колядки про сотворіння світу птахами (тобто ще з дохристиянських часів) навряд чи перекладалися з якоїсь давнішої мови на українську, адже християни не мали в тому потреби.

Тарас Шевченко був переконаний, що поки жива мова в устах народу, доти живий і народ, що нема насильства більш нестерпного, як те, яке прагне відняти народу спадщину, створену численними поколіннями його предків.

Важливу роль у державі відіграє мова корінного населення. Зрештою, з мови починається сама держава. У мові — важлива суть існування держави, її сила і могутність. Без рідної мови не має народу як нації. Поетично і влучно сказав про це відомий письменник Панас Мирний, який назвав мову найдорожчим скарбом

народу. Він писав: "Мова — така ж жива істота, як народ, що її витворив, і коли він кине свою мову, то вже буде смерть задля його душі, смерть задля всього того, чим він відрізняється від других людей.

Треба сказати, що з усіх сфер суспільного життя, в яких побутує національна мова, найважливішою для її існування і розвитку є родинно-побутова сфера. Побутова мова спілкування – це та перша мова, яку дитина засвоює в родинному колі і за допомогою якої вона пізнає світ. Вона формує елементарні структури мислення і світосприйняття.

Незважаючи на те, що ця мова проста і конкретна, вона посідає центральне місце в системі мовних стилів. Якою б розвиненою не була мова, якщо вона виходить з ужитку в родинно-побутовій сфері, то поступово відмирає.

Протягом останніх років в Україні помітно побільшало української мови – як у публічних сферах, так і в приватному спілкуванні, адже ці речі пов'язані.

Значну роль в цьому відіграло прийняття **25 квітня 2019 року** Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної”, який також відіграє надзвичайно важливу роль у зміцненні української незалежної держави.

4. Конфлікти та способи їх розв’язання. Міжнаціональні відносини та причини виникнення міжнаціональних конфліктів. Шляхи їх розв’язання.

Якщо у процесі спілкування зіштовхуються інтереси сторін, то це називають конфліктом.

Конфлікт — явище, що виникає в результаті зіткнення протилежних дій, поглядів, інтересів, прагнень, планів різних людей або мотивів і потреб однієї людини.

Стадії конфлікту : виникнення конфліктної ситуації – усвідомлення конфлікту - перехід до конфліктної поведінки - розв’язання конфлікту.

Конфлікт не завжди передбачає сварку або бійку і є невід’ємною частиною
людського існування. Існування в суспільстві протилежних думок та пошук шляхів до їх примирення є однією з основ сучасного

демократичного суспільства.

Конфліктні ситуації є невід'ємною частиною нашого життя. Певною мірою вони навіть є необхідними, оскільки сприяють розвитку різноманітних ситуацій. Проте вони, звичайно, різняться за свої ми масштабами та впливом на суспільне життя.

Існує багато видів конфліктів. Вони розрізняються за тим, між ким і через що відбуваються.

У випадку, якщо суперечність виникаміж соціальними ролями, що виконує одна людина, йдеться про внутрішній конфлікт.

Так, він може виникнути в людини, якій через велику завантаженість на роботі не вистачає часу на виконання сімейних обов'язків.

Також вони можуть відбуватися між окремими особами, їхніми групами, спільнотами чи державою.

Конфлікти розрізняють за предметами. Відповідно до цього існують:

• політичні конфлікти — між країнами й державами, що відбуваються за території, сфери впливу або інтереси;

• економічні конфлікти — між різноманітними за кількістю групами або суб'єктами з приводу ресурсів або грошей;

• культурні та релігійні конфлікти —між групами або окремими суб'єктами культурного розвитку чи віросповідання;

• професійні конфлікти — між представниками різних професій або галузей народного господарства з приводу економічних або соціальних цінностей;

• етнічні конфлікти — між народами за території розселення або умови проживання.

Метою будь-якого конфлікту, крім внутрішньо-особистісних, є досягнення певної користі за рахунок інтересів інших. Основними видами конфліктів за характером їх перебігу є:

• суперництво — боротьба за визнання особистих досягнень і творчих здібностей особи з боку суспільства, групи, організації тощо. Її метою є набуття кращих професійних позицій, суспільного визнання, винагород, а змістом — демонстрація своєї переваги шляхом досягнення соціально важливих і престижних результатів;

• конфронтація — пасивне протистояння протиборчих груп із відмінними політичними, економічними та соціальними інтересами. Відбувається найчастіше без відкритих зіткнень, але пов'язана зі

здійсненням тиску на суперника;

• конкуренція — особлива форма суперництва, в основу якої покладено прагнення отримати вигоду або доступ до дефіцитних ресурсів.

Спілкування — складне мистецтво. Там, де не вистачає культури спілкування, можуть виникати конфлікти. Найчастіше їхньою причиною бувають розбіжності думок інших про вас та вашої власної про себе. Узагалі безконфліктного життя не буває. Тому варто усвідомлювати, як відбуваються конфлікти і що необхідно для їх подолання.

Основні шляхи розв'язання конфліктів:

- Переговори - мирна бесіда обох сторін із метою пошуку можливостей розв'язання проблеми;

- Компроміс - розв'язання проблеми шляхом взаємних поступок сторін;

- Консенсус - розв'язання проблеми шляхом досягнення загальної згоди;

- Арбітраж - звернення до спеціального владного органу, наділеного повноваженнями для розв'язання проблеми

- Посередництво – використання допомоги третьої сторони, авторитетної для учасників конфлікту, для заочного розв'язання проблеми.

- Застосування сили або влади закону – одноосібне використання сили або влади тією зі сторін конфлікту, яка вважає себе сильнішою або якщо її права грубо порушені.

Для успішного подолання конфлікту доцільно дотримуватися певних рекомендацій.

• У конфлікті завжди програють обидві сторони і не буває переможців. З'ясовувати, хто завинив більше, не має сенсу. Краще зробити перший крок до примирення — це унаочнить вашу силу характеру й самоповагу.

• Розпочніть розмову з опису тих конкретних обставин, які вас не влаштовують. Намагайтеся бути якомога об'єктивнішими. Чим детальнішими і конкретнішими будуть ваші аргументи, тим краще.

• Опишіть свої почуття в цій ситуації. Чимало конфліктів між співрозмовниками ускладнюється невисловленими думками. Інколи обмін ними дозволяє одразу змінити ситуацію. Використовуйте

прості слова («я не розумію», «я не очікую», «я відчуваю образу» тощо).

• Намагайтеся почути протилежну сторону та зрозуміти її. Необхідно пам’ятати, що у вас різне мислення, різне бачення ситуації, що, власне, і спричинило конфлікт. Слухайте уважно, не перебивайте і не сперечайтеся. Цим ви продемонструєте співрозмовнику власне прагнення згоди. Усвідомлюйте, що він висловлює не істину (як і ви), а свою позицію.

• Бажано розібратися у своїх глибинних думках. Можливо, ви інакше зрозуміли співрозмовника або вам не сподобалося щось, узагалі не пов’язане з безпосередньою проблемою, а те, що існувало раніше.

• Знайдіть можливість висловити конкретні пропозиції щодо зміни ситуації. Не варто виголошувати ультимативні заяви — позитивні перспективи більш привабливі. Визначте, що виграє ваш співрозмовник, якщо змінить свою поведінку.

Зіткнення інтересів людей спричиняє конфлікти. Уникнути їх фактично неможливо. Однак необхідно навчитися конструктивно розв’язувати конфлікти, використовуючи розуміння їхньої природи, поведінки, інтересів і мотивів їхніх учасників.

Головною перешкодою для розв’язання конфлікту часто стає позиція природного егоїзму його учасників. Подолати її можна, навчившись бути уявно як усередині ситуації, так і поза нею; подивитися на інтереси обох сторін очима спостерігача.

5. Стереотипи, упередження та дискримінація. Толерантність як ціннісне підґрунтя системи соціальних відносин у громадянському суспільстві.

Стереотип — те, що часто повторюється, стає звичайним, загальноприйнятим, чого дотримуються і що наслідують люди у своїй діяльності.

Стереотипи завжди були частиною життя людини. Вони формуються історично, пов’язані зі ставленням до певних речей і явищ, що сформувалося впродовж розвитку суспільства, і відображають соціальний досвід його членів.

Соціальним стереотипам притаманні такі особливості:

• існують у соціумі та передаються від покоління до

покоління;

• звернені в минуле й пов’язані зі ставленням попередніх поколінь до певних явищ або об’єктів;

• за впливом на суспільний розвиток їх можна поділити на позитивні, нейтральні й негативні;

• подолати стереотипи людина може завдяки критичному мисленню і власному досвіду. Тому людина має ставитися до них свідомо, розуміючи вплив, який вони мають на суспільне життя.

Якщо нейтральні та позитивні стереотипи загалом не завдають значної шкоди соціуму, то негативні стереотипи є небезпечними для нормального функціонування суспільного життя.

Так, до них можна віднести різноманітні прояви негативного ставлення до осіб певної національності. Небезпека таких стереотипів полягає в тому, що за умов відсутності боротьби з ними вони стають підґрунтям для виникнення й поширення ворожнечі між представниками різних етнічних груп у країні.

Закономірно виникає питання, якими шляхами необхідно долати негативні стереотипи. Оскільки їх створюють люди, то від них залежить їх подолання. Основними шляхами для цього вважаються:

• розвиток загального культурного та освітнього рівня людини;

• уміння людини критично сприймати різноманітні забобони й упередження, усвідомлювати їхні витоки та вплив на соціум;

• відповідна роз’яснювальна робота владних установ, громадських організацій тощо, зацікавлених у їх усуненні;

• подолання «замкнутості» суспільства та вживання заходів щодо його «відкритості», пов’язаних з усуненням перешкод для обміну інформацією та особистих контактів між представниками різних соціальних груп.

До сьогодні досить поширеним є такий негативний гендерний стереотип, як поділ видів праці й хатніх обов’язків на жіночі й чоловічі. Проте в сучасному світі все частішими є випадки, коли жінка всупереч стереотипам може, народивши дитину, вийти на

роботу, а її чоловік оформлює декретну відпустку. У країнах Заходу цим уже нікого не здивуєш, а в деяких із них це є законодавчо закріпленим обов'язком чоловіка, проте в Україні така практика ще не здобула загальної підтримки.

Побутування негативних стереотипів призводить до формування упереджень — негативних та несправедливих думок щодо певного об'єкта або явища, що призводить до відповідної поведінки стосовно них.

Упередження є досить життєздатними. Деякі з тих, що існують сьогодні, сягають витоками в далеке минуле, і більшість із тих, хто їх підтримує, навіть не уявляє, що спричинило виникнення цього ставлення до певних явищ.

Види упереджень :

1. Етнічні - зумовлені належністю людини до певної етнічної групи;
2. Соціальні - пов'язані зі ставленням до представників певних соціальних верств;
3. Релігійні - обумовлені релігійними переконаннями індивіда та його ставленням до інших віросповідань і конфесій;
4. Культурні - пов'язані зі сприйняттям або несприйняттям особою різних культурних традицій;
5. Гендерні - виникають тоді, коли ставлення до людини залежить від її статі;
6. Вікові - виникають, коли ставлення людини зумовлено її віком

Вплив упереджень на життя людини однозначно негативний. Звикаючи до них, вона стає забобонною, не сприймає нове й незвичне. Поширені упередження за наявності позитивного ставлення до них влади можуть призвести до здійснення політики дискримінації щодо певних осіб або спільнот.

Дискримінація — умисне обмеження (позбавлення) прав і законних інтересів одних осіб, організацій або соціальних груп порівняно з іншими на підставі раси, статі, національності, віку, майнового стану, політичних або релігійних переконань тощо.

Дискримінація може мати різні форми: від образ і нападів до відмови в основних потребах, послугах та реалізації інших прав.

Жертви дискримінації можуть опинитися в невигідному становищі у сфері зайнятості або мати обмежений доступ до освіти, житла та медичної допомоги.

Дискриміновані групи можуть бути позбавлені права на участь у суспільному житті, сповідувати свою релігію тощо. Дискримінація в системі кримінального правосуддя проявляється у відмові дотримуватися належного процесу ведення справи та жорстокому поводженні.

Дискримінація базується на запереченні або несприйнятті відмінностей. Вона виникає в результаті неповаги до гідності й відмови влади визнати однакову цінність кожної людини. Права людини не можуть бути забезпечені у випадку, коли їх дотримання заборонено або обмежене за ознакою етнічного походження особи, кольору шкіри, релігії, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, віку, інвалідності тощо.

Історично багато негативних стереотипів перетворилися на особливо стійкі та часто небезпечні упередження — забобони.

Забобони — стійкі упередження, що базуються на міфологічних уявленнях про світ та місце людини в ньому.

Забобони шкідливі тим, що живлять віру людини в те, що вона власною волею здатна впливати на не залежні від неї сили та обставини, приписують не пов’язаним між собою подіям взаємні та причинно-наслідкові зв’язки.

Спрощено процес формування забобонів можна описати так: одного разу специфічні дії людини збіглися в часі з якоюсь значущою для неї подією. У подальшому людина повторювала ці дії незалежно від їхнього результату, керуючись тим, що це спрацьовувало раніше.

Забобонна людина радше шукатиме недоліків у власній поведінці, наприклад, вважатиме, що якусь особливу дію виконала неправильно, ніж сумніватиметься у зв’язку між нею та певними подіями загалом.

Якщо вона помітить хоч найменший натяк на те, що її специфічні дії призвели до очікуваного результату, вона вважатиме це безсумнівним підтвердженням правильності своїх переконань. Проте це дуже спрощена схема. Насправді ж формування й побутування забобонів тісно пов’язане з народними або релігійними

традиціями та звичаями, розвитком науки й освіти, історичними обставинами, у яких опинилася конкретна людська спільнота.

Надмірна забобонність може створювати для людини незручності. Наприклад, людина, що побачить перед собою чорного кота, може піти обхідною вулицею й марно витратить час.

Серед забобонів особливе місце посідають деякі прикмети: нібито певні події можуть вказувати, «віщувати» те, що неодмінно має відбутися в майбутньому. Це також відобразилося в традиціях ворожіння.

Дослідники називають такі причини поширеності та живучості забобонів:

• бажання зазирнути в майбутнє;

• бажання уникнути несприятливих ситуацій та не проґавити сприятливі;

• прикмети є частиною народного фольклору та культури спілкування.

Забобони можуть проявлятися і в носінні талісманів, магічних жестах тощо. Проте досить часто ці форми поведінки не пов’язані із забобонністю, а існують у вигляді:

• естетичних традицій (прикрашання будинків рослинами на Різдво збереглося з давніх північноєвропейських обрядів, пов’язаних із родючістю, тому що це красиво);

• розваги (наприклад ворожіння й гороскопи, які в сучасному світі мають набагато менше значення, ніж у давнину, коли за вказівками віщунів визначалося, де буде закладено нове місто, коли відбудеться битва, ухвалювалися важливі для всієї країни рішення тощо).

Таким чином стереотипи є явищем, притаманним розвиткубудь-якого суспільства. Людина має вміти критично ставитися до них, вбачаючи як позитивні, так і негативні сторони.

Упередження часто нав’язують людині певне ставлення до кого- або чого-небудь. На цій основі сформувалося таке негативне явище, як дискримінація людей.

Шляхом подолання проблем, пов’язаних із поширенням упереджень, у демократичному соціумі провідним стає принцип толерантності як терпимого ставлення до іншого.

Що стосується толерантності, то у широкому розумінні толерантність –це терпимість, поблажливе ставлення до кого-,чого-небудь. Говорячи про толерантність у сучасному суспільстві, мають на увазі незасудження людиною або спільнотою поглядів, уподобань, вірувань, традицій, відмінних від особистих.

В основу розвитку сучасного демократичного суспільства покладено визнання за всіма його членами права бути такими, якими вони є, або принцип толерантності. Його дотримання дозволяє людям співіснувати разом, навіть не поділяючи цінностей або стилю життя одне одного, бути терплячими стосовно тих, чиї переконання чи поведінку особисто не схвалюєш.

Принцип толерантності відображає усвідомлення більшістю простої, але важливої думки: ми всі різні, але однакові у правах, і ніхто не є кращим за іншого. У міжособистісних стосунках толерантність, умовно кажучи, відіграє роль своєрідної межі, яка захищає внутрішній світ окремих людей від зовнішнього втручання.

Порушення принципу толерантності призводить до таких негативних явищ, як міжнаціональні сутички, бійки спортивних фанатів, сутички під час демонстрацій і мітингів тощо.

Усе це переконливо свідчить, що лише терпимість одне до одного може стати запорукою соціальної злагоди.

Доцільно звернути увагу на особливості терпимості й толерантності як одних із базових регуляторів стосунків у полікультурному соціумі. Поняття «терпимість» походить від дієслова «терпіти» — стійко, без нарікань переносити фізичні або моральні страждання, витримувати щось або тимчасово миритися із чимось неприємним, сподіваючись на краще в майбутньому.

Тому терпимість має значення обтяжливої реакції на якесь зовнішнє подразнення, наприклад національне гноблення. На відміну від терпимості, толерантність розуміють як здатність сприймати «іншого» як рівного собі.

У демократичному соціумі не лише гарантується легітимна свобода «іншому», а й забезпечуються слабкому «іншому» певні переваги для самореалізації.

Толерантність також лежить в основі плюралізму як соціального явища демократичної держави. Визнаючи право на існування різноманітних думок, поглядів, організацій, суб’єктів

соціально-економічного, політичного й культурного життя, вона забезпечує їм умови для повноцінного існування. Проблеми, що виникають, вирішуються тільки на основі компромісу, де відсутній один переможець. Цю роль отримує суспільство загалом завдяки можливості розв'язувати проблеми шляхом цивілізованого діалогу.

Питання та завдання до самоконтролю:

1. Що таке соціум?
2. Порівняйте різні розуміння поняття «соціум».
3. Які елементи має соціальна структура?
4. Що таке полікультурність?
5. Що необхідно для співіснування різних культур у полікультурному соціумі?
6. Чим відрізняються толерантність і терпимість? Чому саме толерантність вважають визначальним регулятором полікультурного суспільства?
7. Чому необхідно приділяти увагу міжнаціональним відносинам? Чи можна вважати демократичним соціум, де ігнорують міжнаціональні проблеми?
8. Що таке конфлікт?
9. Що таке спілкування? Яку роль воно відіграє в житті людини?
10. У чому полягає відмінність комунікації від спілкування?
11. Які види конфліктів визначають за характером їхнього перебігу?
12. Назвіть основні шляхи розв'язання конфліктів.
13. Які вам відомі стадії конфліктів, що виникають у людському спілкуванні?
14. Охарактеризуйте особливості й типи конфліктів.
15. Яких правил доцільно дотримуватися для подолання конфліктів у людському спілкуванні?
16. Що таке стереотип? Наведіть приклади позитивних, нейтральних і негативних стереотипів.
17. Що таке упередження? Дискримінація? У чому полягає толерантне ставлення до людей?
18. Яку роль у житті людини та розвитку суспільства

відіграють стереотипи?

19. Охарактеризуйте вплив упередження на суспільну думку.

Тема 4 «Особистість та її ідентичність»

Лекція 4.1. Самоідентифікація. Ідентичність та самовизначеність. Соціалізація особистості

ПЛАН

1. **Різні «виміри» людини. Ідентичність і самовизначення.**
2. **Самореалізація людини, життєві цінності. Мобільність і адаптивність**
3. **Соціалізація особистості.**
4. **Людина як об'єкт і суб'єкт громадянського суспільства. Соціальна активність особистості – чинник суспільного розвитку. Субкультури.**
5. **Вплив сімейних цінностей на формування громадянського суспільства.**

1. Різні «виміри» людини. Ідентичність і самовизначення.

Реалії життя XXI ст. спонукають сучасну людину жити в досить напруженому темпі. Проте інколи в гонитві за досягненням своєї чергової мети вона зупиняється і вражено дивиться на навколишній світ. Безліч разів, скажімо, вам доводилося йти знайомим парком, а ви ніколи не замислювалися над тим, скільки років старим деревам, що там ростуть. П'ятдесят, сто, а може, і більше? Куди ми постійно поспішаємо? Яким є наше призначення? Для чого взагалі ми живемо? Рано чи пізно кожна людина ставить собі ці питання.

Для того щоб визначити свої потреби та бажання, своє ставлення до навколишнього світу та своє місце в ньому, необхідно зрозуміти, ким ми є. Усі ми люди, але що ж таке людина?

На перший погляд, тут немає нічого складного. Кожен із нас упевнено виділяє людину з навколишнього світу. Її відмінність від усіх інших істот є очевидною. Однак у чому саме вона полягає?

У цьому сенсі людина й сьогодні залишається таємницею. Можна лише наблизитися до пізнання того, чим є людина.

Спроби науковців та філософів визначити головну характеристику людини, яка б відрізняла її від усіх інших живих істот, стали причиною існування різних наукових понять, що

описують окремі аспекти такого складного явища, яким є людина.

Дослідники вважають, що людина на 70% істота біологічна (їсть, спить тощо) і на 30% істота соціальна (формується в соціумі й залежить від нього).

Дитинча тварини від народження має інстинкти, що допомагають йому орієнтуватися в тому, що їстівне, а що ні, на кого можна нападати, а кого боятися.

Людська дитина після народження — найбільш не пристосована до життя серед усіх живих істот. І повноцінною людиною вона може стати лише в середовищі собі подібних, які дадуть їй знання про навколишній світ, навчать працювати, спілкуватися й жити з іншими людьми.

Однак, формуючись і розвиваючись як соціальна істота, людина залишається одночасно частиною природи. Це визначає її фізичні життєві потреби — їжа, повітря, певні фізико-хімічні властивості середовища, у якому вона може нормально існувати (склад атмосфери, рівень радіації, тиску тощо).

Отже, людина — істота біологічна. Проте соціальне і біологічне в ній нерозривно поєднані. Так, усі люди мають майже однакову будову організму, проте повністю

розвинути всі закладені в ньому можливості людина може лише в суспільстві.

Однією з таких можливостей є здатність до спілкування з іншими людьми через розмову, читання й письмо, а також самовираження. Тому, на думку дослідників, людина — істота біосоціальна, що існує, формується й розвивається під впливом двох середовищ — природного та соціального.

Оскільки людина живе в суспільстві, то співвідносить свою поведінку з тим, як її сприймає суспільство та як вона впливає на нього.

Людина поєднує в собі біологічні та соціальні риси. При цьому термін «людина» науковці використовують, щоб визначити людину в біологічній класифікації як вид, що наділений розумом. Це поняття відображає спільні якості всіх людей.

Окремого представника людства, якому властиві передусім природні якості, носія спільних якостей людського роду, називають індивідом.

Індивід (від латин. individuum — неподільний) — окремий організм, який існує самостійно, зокрема людина; одиничний представник людства.

Як уже згадувалося, людина є істотою, що не може повноцінно існувати поза суспільством. У будь-якому суспільстві є норми і правила, дотримання яких дають змогу людям співіснувати разом. Людина мусить вивчати ці правила, щоб успішно функціонувати в суспільстві. Саме тут індивід стає особою.

Особа — індивід, який завдяки своїм здібностям та іншим характеристикам здатен виконувати різні ролі в суспільстві.

Людина як особа завжди має свою індивідуальність — сукупність своєрідних і неповторних якостей — психічних, фізичних, соціальних, що відрізняють одну людину від іншої. Усвідомлення людиною своєї індивідуальності, значення своїх якостей у суспільстві перетворює її на особистість.

Коли говорять про людину у відношенні до держави, то її називають громадянином.

Громадянин — людина, що належить до постійного населення держави, користується правами та виконує обов’язки, встановлені законами цієї держави.

Шлях усвідомлення людиною себе, своєї унікальності й водночас подібності до інших людей та належності до різних соціальних груп, свого місця у світі приводить до визначення її ідентичності, а сам процес називають самоідентифікацією (самовизначенням).

Самоідентифікація — ототожнення особою, групою осіб або спільнотою людей себе за певними ознаками; визначення образу себе, своїх моральних орієнтирів та цінностей, що визначають власну поведінку і рішення.

Прагнення самовизначення завжди було важливою потребою людини й однією з головних її відмінностей від тварини, адже самоідентифікація пов’язана з усвідомленням людиною свого «я» і своєї окремішності від усього, що її оточує, а тварини це робити не здатні.

Психологи також зазначають, що самоідентифікація людини є неодмінною умовою її психічного здоров’я. Людина із чітким усвідомленням свого «я» відчуватиме себе у світі реальною, живою,

цілісною. Вона буде здатна усвідомлювати ідентичність інших людей.

Така особистість сприйматиме життєві перешкоди (соціальні, етичні, духовні та біологічні) із твердим відчуттям реальності та індивідуальності самої себе та інших людей.

Ідентичність — сукупність установок, уявлень, пов'язаних із власним самоусвідомленням (самоідентифікацією) індивіда та його самооцінюванням у суспільстві.

Розуміння своєї ідентичності допомагає людині краще усвідомлювати й виражати, ким вона є не лише як особистість, але і як частина спільноти — сім'ї, мовного й культурного середовища, народу чи нації, формальних та неформальних спільнот. Входження до цих спільнот відбувається під час соціалізації особистості.

Людина може виражати свою особистість у різний спосіб, зокрема через вигадування і створення чогось нового, тобто творчість.

Творчість — діяльність, унаслідок якої з'являються якісно нові та соціально значущі результати.

Вона потребує від людини багатої уяви і розвиненої фантазії, уміння побачити нове в будь-якому явищі та уміння запропоновувати нову ідею.

Творчість неможлива без здатності критично ставитись до результатів своєї праці, критично мислити та визнавати свої помилки.

Види творчості:

1. Технічна — удосконалення існуючих або створення нових машин, механізмів, апаратів;
2. Художня — створення кращих культурних цінностей;
3. Наукова — відкриття нових законів, вироблення оригінальних ідей, проведення складних експериментів;
4. Творення людиною свого життя — розвиток людиною своїх здібностей, реалізація можливостей тощо;
5. Історична — уміння свідомо творити історію, забезпечувати виникнення нових, прогресивніших умов та форм життя;
6. Правова — удосконалення чинних або створення нових правових норм;
7. Політична — створення кращих форм реалізації політичних

відносиню

В повсякденному спілкуванні творчістю часто називають креативність, і навпаки. Насправді між ними є різниця.

Креативною називають ту особистість, яка здатна не лише особливо вдало генерувати нові ідеї, але й втілювати їх у життя.

2. **Самореалізація людини, життєві цінності.**

Особистість у суспільстві постійно контактує з іншими особистостями, що вимагає від неї здійснення певних, відповідних до ситуації дій.

Процес засвоєння людиною соціальних норм і духовних цінностей, що надає їй змогу успішно функціонувати в суспільстві, називають соціалізацією.

Під час соціалізації людина засвоює цінності суспільства та спільнот, до яких вона належить.

Цінності суттєво відрізняються від потреб та інтересів, які також притаманні людині.

Потреби - залежність людини від певних предметів, станів або умов, необхідних для її нормального існування, яку вона відчуває, усвідомлює, переживає і яка є рушійною силою її діяльності.

Потреби притаманні всім живим істотам.

Інтереси - спрямованість людини на пошук, вибір, використання або створення шляхів, засобів, способів, норм, здатних задовольняти її потреби.

Інтереси притаманні лише людині.

Цінності - предмети і явища або їхні властивості, які мають певне (позитивне чи негативне) значення для задоволення потреб людини.

Наприклад, під час Другої світової війни люди, ризикуючи життям, усупереч своїм потребам та інтересам, рятували єврейські сім'ї від нацистів, керуючись своїми моральними цінностями. Здатність на самопожертви задля порятунку інших є однією із цінностей, притаманних високоморальній людині.

Цінності мають індивідуалізований характер для кожної людини.

Цінності, які людина засвоює в процесі соціалізації, — це те, як суспільство ставиться до різних явищ та об'єктів і розуміє їх позитивне чи негативне значення для людини. Становлення

цінностей відбувається під час оцінювання — усвідомлення людиною позитивного або негативного значення будь-яких явищ або об’єктів, ідей або вчинків. Цінності є тим, на що людина орієнтується у своїй діяльності.

Хоча різні людські спільноти можуть мати протилежне ставлення до одних і тих самих предметів та явищ і таким чином нести зовсім різні цінності, є серед них і однакові для всього людства.

Усвідомлення людиною своєї особистості, своїх талантів та особливостей, належності до різних груп і спільнот, визначення кола інтересів дозволяє їй обрати особисто важливі для неї цінності й визначити життєві пріоритети.

Потреби, інтереси й цінності людини перебувають у взаємозв’язку.

Однією з таких цінностей є здоров’я. Здоров’я — це функціональний стан організму людини, який забезпечує тривале життя, фізичну та розумову працездатність, високий рівень самопочуття, соціальну активність.

Усвідомлення людиною своєї особистості, своїх талантів та особливостей, належності до різних груп і спільнот, визначення кола інтересів дозволяє їй обрати особисто важливі для неї цінності й визначити життєві пріоритети.

Потреби, інтереси й цінності людини перебувають у взаємозв’язку.

Іншою з важливих загальнолюдських цінностей є самореалізація людини в житті.

Самореалізація — реалізація потенціалу особистості в суспільстві.

Її суть полягає в тому, щоб знайти таке застосування своїм талантам і здібностям, яке б дозволяло людині задовольняти свої потреби й відчувати себе щасливою. Способи досягнення цього кожна людина обирає собі сама, залежно від цінностей, пріоритетів та можливостей. Проте варто пам’ятати, що самореалізація неможлива без самовдосконалення, розвитку своїх здібностей, праці над собою. Навіть за відсутності конкретних життєвих цілей набуття різноманітних навичок не є зайвим, тому що людина ніколи не може повністю передбачити, що саме їй знадобиться в

майбутньому.

Встановлення життєвих цілей є складним процесом і вимагає глибокого осмислення себе та свого становища, що потребує багато часу й певних життєвих обставин. Тому зміна життєвих цілей і пріоритетів є цілком нормальним явищем. Проте й бездіяльність і відмова від спроб зрозуміти себе та світ навколо майже ніколи не приводить до позитивного результату.

Самореалізація, як і повноцінне життя загалом, неможливі поза суспільством. Більшість напрямів самореалізації, які визначають у психології (професійна, соціальна, творча), передбачають активне спілкування особистості із суспільством, реакцію останнього на дії людини. Обмін думками та ідеями з іншими людьми, аналіз їхньої реакції та власне спілкування збагачують людський досвід, розширюють світогляд і загалом корисні для саморозвитку.

Крім усвідомлення власних талантів і здібностей, для успішної самореалізації вкрай важливою є наявність належних умов для особистого розвитку. У більшості випадків людина, основні потреби якої задоволені (сон, безпека, їжа, здоров'я, спілкування), має набагато кращі можливості для втілення в життя своїх планів, ніж та, що таких умов не має.

Тому для людини є важливою можливість визначати ті життєві обставини, які вона не здатна змінити, і ті, на які вона має можливість вплинути. Це допомагає усвідомити можливості для самореалізації, продумати шлях для досягнення своїх цілей.

До незмінних обставин варто пристосовуватися, або по можливості уникати їх, якщо вони несприятливі. Що стосується тих обставин, на які людина здатна вплинути, то тут важливе розуміння того, чи є це доречним. Зусилля й час, витрачені на зміну обставин, не завжди варті результату.

Оскільки людське життя непередбачуване й будь-яке прогнозування завжди містить похибку, людина має бути здатною швидко адаптуватися до нових обставин і бути мобільною. Це допомагає ефективно діяти в майже будь-яких ситуаціях.

Адаптивність — здатність пристосовуватися до різних умов.

Мобільність — здатність змінювати своє положення задля досягнення найкращих можливих умов.

Вдале поєднання в різних життєвих обставинах цих двох умінь

може значно розширити можливості людини.

Для цього необхідно вміти критично оцінювати себе та своє середовище, розуміти переваги та недоліки кожного вибору в конкретній ситуації: що краще — пристосуватися до умов чи залишити місце для дії?

Дослідники, що працюють у сфері соціології, розрізняють вертикальну та горизонтальну мобільність.

Вертикальна — зміна індивідом позиції в суспільстві з менш цінної (із точки зору суспільства) на більш цінну (або навпаки). Зазвичай більш цінна позиція передбачає більші престиж, фінансові можливості, повагу самого суспільства.

Горизонтальна мобільність — це переміщення індивіда у просторі зі збереженням своєї позиції в суспільстві.

Якщо статус теж змінюється, то це називають міграцією.

Таким чином потреба в самореалізації посідає важливе місце в житті кожної людини. Для її здійснення необхідні кілька чинників, серед яких — усвідомлення себе особистістю, розвиток своїх талантів, уміння адаптуватися до різних обставин.

3. Соціалізація особистості.

Розглядаючи суспільство як складну систему, слід зазначити, що універсальним компонентом її є людина. Без людини неможливо уявити собі ні економічну, ні політичну, соціальну чи духовне життя.

Поняття «людина» у повсякденній мові ототожнюється з поняттям «особистість». Однак між ними є глибокі смислові відмінності, коріння яких йдуть у глибини людської культури. Ці поняття використовуються близько двох тисяч років. Їх виникнення пов'язують з античним театром, де слово персона (особистість) означало маску, яку одягав на своє обличчя актор, граючи певну роль. При цьому людина, з одного боку, маскувала своє «я», а, з іншого співвідносила себе з певною соціальною групою.

У сучасній науці поняття «людина» і «особистість» мають різне значення. Поняття «людина» вживається для характеристики загальних, притаманних усім людям якостей і здібностей. Це поняття підкреслює наявність у світі особливої історично розвиваючої спільноти, як людський рід. Але людство як таке самостійно не існує. Живуть і діють конкретні люди.

Існування окремих представників людства виражається

поняттям «індивід». Індивід це одиничний представник людського роду, конкретний носій всіх соціальних і психологічних рис людства: розуму, волі, потреб, інтересів і т.д.

Поняття «індивід» у цьому випадку вживається в значенні «конкретна людина». Поняття «особистість» визначається через підведення його під більш широке поняття людина, а потім вказуються його відмінності, перераховуються ознаки, що відрізняють особистість від людини взагалі. Найчастіше ці ознаки включають позитивні характеристики.

Особистістю при такому підході визнаються не всі люди. На думку вчених більш переконливим є визначення особистості через діалектику одиничного та загального як особливе, взяте в соціальному контексті. Якщо розглядати загальні характеристики людини, пов'язані з соціальною сферою його життєдіяльності та співвіднести їх з його індивідуальними особливостями, це і буде особливе особистість. З цієї точки зору поняття особистості застосовано до всіх людей. Стосовно до особистості використовуються переважно соціальні характеристики. Особистість, таким чином це людина, в соціальній ролі. Будучи вищим ступенем ієрархічного розгляду людини, поняття особистості більш змістовно, ніж поняття людини взагалі.

Процес соціалізації має багато функцій. У широкому розумінні соціалізація — це процес засвоєння індивідом зразків поведінки,соціальних норм і духовних цінностей, які надають йому змогу успішно виконувати різні соціальні ролі й бути повноправним членом суспільства. Соціалізація розпочинається від моменту народження людини і за своїм змістом є процесом її перетворення на особистість.

Цей процес не відбувається одномоментно, а триває протягом усього життя людини. Відповідно до вікових етапів людського життя — дитинство, отроцтво, юнацтво, зрілість і старість — соціалізацію можна розрізняти за досягнутими результатами. У періоди дитинства, отроцтва та юнацтва відбувається початкова, або рання, соціалізація, упродовж зрілості й старості — продовжена, або зріла, соціалізація.

Етапи соціалізації особистості:

1. Початкова соціалізація це -

А) дитинство (від народження до 12 років)

Б) отроцтво (від 12 до 15 років)

В) юнацтво (від 15 до 25 років).

2. Продовжена соціалізація:

А) Зрілість (від 25 до 60 років)

Б) Старість (від 60 років).

Соціалізація неможлива, якщо відсутні постійні зв'язки індивіда з іншими людьми. Особливо важливі ці контакти в ранньому віці. Відомі випадки, коли діти через різні обставини були обмежені в можливості спілкуватися з іншими людьми. Це завдавало невиправної шкоди розвитку дитини.

Уже в перші місяці життя дитини, коли встановлюються її стосунки з матір'ю та батьком, або тими, хто був поряд із нею, а потім з іншими близькими людьми, розпочинається процес первинної соціалізації особистості. Узагалі вважають, що до трьох років формування якостей особистості й навчання конкретних видів діяльності відбувається найбільш легко та швидко. Так, формування мови відбувається до 3 років, пластики рухів — до 6—8 років, математичних здібностей — до 10 років.

При цьому значну роль у пізнанні дитиною світу дорослих відіграють рольові ігри — у будівельників, продавців, лікарів, пожежників тощо. У спілкуванні з дорослими та під час ігор відбуваються самопізнання і формування особистості дитини.

Приблизно у 8—9 років дитина переходить до ігор за правилами, тобто вона вже має сформовані уявлення про справедливість, рівну участь у спілкуванні тощо. Це стає основою для усвідомлення моральних норм і цінностей, поширених у суспільстві, де дитина розвивається.

До 18—25 років людина здебільшого досягає вершини свого формування як соціальної істоти, соціалізація якої приблизно на 80% уже відбулася.

У своєму подальшому житті на етапах зрілості й старості соціалізація особистості відбувається шляхом прагнення людини самореалізації в межах різноманітних соціальних ролей — підлеглого або керівника, чоловіка або дружини, батька або матері, дідуся або бабусі тощо. Однак усе це відбувається на тій основі, що була закладена в дитинстві, отроцтві та юнацтві.

Однак потрібно пам’ятати, що, як визначено в науці, у розвитку людини кожна стадія є цінною й не може бути відсутньою.

Головну роль у здійсненні соціалізації за сучасних умов, на думку більшості дослідників, відіграють такі соціальні інститути, як сім’я, навчальні заклади, однолітки та засоби масової інформації (мас-медіа).

На початковому етапі соціалізації величезну роль відіграє сім’я.

Вихователями дитини є батьки. У сім’ї цілеспрямована соціалізація поєднується зі спонтанною шляхом наслідування дитиною поведінки своїх батьків. Інколи між цими формами виникає конфлікт, коли батьки вимагають від дитини робити те, чого самі в повсякденному житті не дотримуються.

Найчастіше під час протистояння слова і вчинку перемагає те, що на цьому етапі розвитку зрозуміліше для сприйняття дитини, тобто вчинок. Правильні вчинки прищеплюються поступово, через повторення й закріплення необхідного в різних ситуаціях.

У підлітковому віці неабиякий вплив на соціалізацію особистості мають однолітки.

У спілкуванні з ними індивід опановує новий вид соціальних відносин — рівного з рівним. При цьому в групах однолітків також формується ієрархія, з’являються лідери, але цей соціальний досвід для людини відрізняється від отриманого в сім’ї та школі.

У більшості нормальних груп однолітків стосунки формуються на основі взаємної згоди, а не залежності.

4. Людина як об'єкт і суб'єкт громадянського суспільства. Субкультури

Громадянське суспільство в сучасному українському суспільстві остаточно не сформовано. Міжособистісна роз'єднаність, зростання індивідуалістичної (егоцентричної) свідомості, порушення механізму ідентифікації зі своїм народом і культурою приводить до того, що сучасне українське суспільство не є інтегрованим началом, що об'єднує особистостей.

Новітня українська практика державотворення та націостановлення беззаперечно актуалізує завдання: об'єднати націю, створити конкурентоспроможну економіку, європейський

простір інтеграції, середовищеспроможну націю, громадянське суспільство. Але головне у цьому процесі – на загубити людину, тому що заради людини розбудовується суспільство, увесь уклад загальнодержавного та приватного буття нації.

В Україні нині немає нічого більш невизначеного, аніж дискурс громадянського суспільства. Громадянське суспільство як суспільство рівноправних людей, у якому людина вільно проявляє свою особистість, творчу ініціативу, суспільство рівних можливостей, вивільнене від адміністративної регламентації, оптимально поєднує людино-націо-державоцентричність на засадах паритетного захисту людини і нації. Законодавче визнання юридичної рівності на основі наділення їх правами і свободами – головна ознака і основа громадянського суспільства.

На відміну від держави громадянське суспільство представляє собою систему багатоманітних зв'язків і відносин громадян, їх об'єднань, союзів, що базуються на рівності і особистій ініціативі громадян. Громадянське суспільство як система найвищої міри соціальної саморегуляції, що сама себе підтримує через суспільні підсистеми і сприяє відновленню, корекції та удосконаленню всіх підсистем, сприяє вмінню зберігати соціальну рівновагу суспільного середовища і знаходиться у ситуації постійних змін у контексті етнічного, інтеграційного та цивілізаційного векторів розвитку.

Система громадянського суспільства являє собою складне утворення, у якому ще не сформована суб'єкт-суб'єктна взаємодія, але сумісна взаємодія двох типів відносин повинна ще формуватися, щоб забезпечити ефективну саморегуляцію і динаміку розвитку об'єкта.

Громадянське суспільство як об'єкт впливу розвивається у відповідності з тими вимогами, які держава потребує від нього (суб'єкт об'єктне відношення), але даний рівень розвитку міжособистісної взаємодії є ще далеким від ідеалу громадянського суспільства і не може вважатися фундаментом його побудови. Лише подолання розуміння іншої людини як об'єкта, як функції іншої людини може корінним чином змінити ситуацію, що склалася, і дозволить створити повноцінний фундамент громадянського суспільства, людей як суб'єктів громадянського суспільства, згуртованих єдністю цілей.

Саме у створенні умов (соціально-економічних, політичних та ін.) і виявляються суб'єктивні якості індивідів для самовідтворення їх особистих якостей як суб'єктів самодіяльності. Громадянське суспільство виникає і самовідтворюється в сумісній індивідуальній діяльності людей, які відтворюють це суспільство своїм взаємозумовленим буттям. Модернізація економіки, інвестиційно-інноваційна, екологічна політика, розбудова соціальної інфраструктури, систем освіти, охорони здоров'я, соціального захисту повинні проводитися в рамках створення гідних людини умов як важливих складників формування громадянського суспільства.

Нам для реалізації громадянського суспільства належить в економічному плані багато попрацювати, щоб Україна стала конкурентоспроможною всередині і на міжнародній арені і не лише економічно, а щоб добробут підвищувався разом з рівнем культури народу, його соціальними стандартами, інтелектуальнодуховними характеристиками, показниками людського розвитку.

Суб'єктність нації, субсидіарність громад і окремих особистостей підвищується тоді, коли нація стає рівноправним суб'єктом дії, яка керується власним вибором шляху розвитку, інтеграції та формуванням умов для досягнення конкурентоспроможності нації та не ігнорує суб'єктів розвинутого громадянського суспільства.

Суб'єкт розвинутого громадянського суспільства – це джерело цілеспрямованої активності, носій предметно-практичної діяльності, оцінки і пізнання; це люди на вищому рівні активності, що відкривають буття і самореалізують свою самосвідомість; це єдність всіх якостей людини – природних, соціальних, суспільних, індивідуальних.

Основною характеристикою суб'єкта являється переживання самого себе як суверенного джерела активності, здатного у певних межах здійснювати зміни оточуючого світу і самого себе. Суспільний суб'єкт може здійснювати свою діяльність і реалізовуватися у діяльності і у бутті кожного конкретного індивіда, визначатися через своє відношення до іншої людини; представляючи собою своє «Я», одиничне, всезагальне, колективне.

Об'єкт, напроти, це те, що протистоїть суб'єкту, на що

направлена предметно практична – оціночна і пізнавальна діяльність суб'єкта. Коли людина реалізує не стільки свої інтелектуальні скільки тілесні властивості, то виступає скоріше об'єктом відносин, суб'єктних відносин необхідна обопільна спрямованість одного суб'єкта на іншого, забарвлена емоційно і як така, що передбачає взаємодію, взаємопроникнення, а не просто вплив суб'єкта на об'єкт. На духовному рівні це виражається у взаємному збагаченні, взаємному розвитку, наприклад, ідеями.

Для громадянського суспільства надзвичайно важливо, щоб був вироблений інтеграційний індикатор, який відображає здатність громадян (соціуму) бути націєтворчим середовищем не лише в економічному, технологічному, екологічному планах, а і в духовно-інтелектульному, мовноінформаційному, етнічно-культурному, демографічно-ментальному, політично-патріотичному аспектах відтворення людини.

Проблема сьогоднішнього суспільства заключається в тому, що відсутня сама по собі мета діяльності, яка підпорядкувала б собі всі приватні діяльності окремих суб'єктів, проблема неусвідомленості окремими людьми своєї причетності до категорії колективного суб'єкта.

Сприяння розвитку громадянського суспільства як головного концептуконструкту сучасного розвитку суспільства є однією з найважливіших умов становлення України як демократичної, правової і соціальної держави. Це насамперед передбачає налагодження ефективної взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства, що повинна базуватися на партнерстві, взаємозаіцікавленості у досягненні цілей, пов'язаних з процесом демократизації усіх сфер державного управління і суспільного життя, соціально-економічним і духовним прогресом, всебічним забезпеченням захисту прав і свобод людини та громадянина.

Громадянське суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і реглемантації з боку держави і в якій превалюють громадянські цінності, які мобілізують творчі сили та здобутки, направлені на становлення і консолідацію

українського народу як політико-етнічної спільноти і цілісної одиниці світового співтовариства.

В умовах посттоталітарного суспільства необхідний поворот до метафізичних вимірів людського буття, тобто тієї онтології, в центрі якої людина. Саме тому людина повинна пізнати саму себе, зробити себе мірилом всіх життєвих цінностей, дати їм оцінку відповідно до своєї сутності, влаштувати світ дійсно по-людськи, згідно із своєю природою.

Дослідники розвитку культури визначають, що в межах домінуючої в суспільстві культури окремі соціальні групи створюють свої субкультури.

Субкультура — культурна спільнота, що належить до культури всього суспільства, але водночас має характерні специфічні риси, що відрізняють її від основної культури та інших субкультур.

Зокрема, молодіжна субкультура — це форма організації молоді як автономного цілісного утворення в межах панівної культури. Досить часто вона набуває ознак контркультури.

Контркультура — у широкому значенні напрям розвитку культури, що протистоїть «офіційній» традиційній культурі, у вузькому — форма протесту проти культури «батьків», що виникла в США в 1960—1970 рр.

Контркультура це напрямок розвитку сучасної культури, що протистоїть духовній атмосфері сучасного суспільства. Для неї притаманна відмова від існуючих у суспільстві культурних цінностей, моральних норм та ідеалів, стандартів і стереотипів масової культури.

Молодіжна субкультура як соціальне явище, на думку дослідників, виникла в країнах Заходу після Другої світової війни. Вона дуже різноманітна й розрізняється за соціальними, статевими й етнічними ознаками.

Так, для молодих чоловіків у ній на перше місце висувається орієнтація на досягнення особистого успіху й дух змагальності. Для дівчат найважливішими є не результати спільної діяльності, а характер міжособистісних стосунків.

Молодь створює свою субкультуру, основними рисами якої стають такі:

• виклик цінностям дорослих та експерименти з власним способом

життя;
• своєрідні смаки й уподобання, особливо в одязі й музиці;
• поширення переважно на сферу дозвілля, а не праці;
• входження до різних груп однолітків.
Разом із цим молодіжну субкультуру можна вважати певною спільністю, якій притаманні й характеристики, що її об'єднують.
Перш за все це особливий характер стосунків, за яких дружба та приятелювання з однолітками посідають більш важливе місце, ніж сім'я. В основі цього явища лежить властиве молоді прагнення відокремитися, перш за все від старших за віком і прагнення належати до яких-небудь об'єднань однолітків.
Такі молодіжні групи називають неформальними організаціями, підкреслюючи цим їхню принципову відмінність від офіційно зареєстрованих і керованих дорослими громадськими молодіжними об'єднаннями.
Хоча субкультури виникли як спосіб соціально спрямованого самовираження молоді, нині його формою може бути ізоляція від суспільства.
Наприклад, дедалі частіше чути про так званих «хікікоморі» (у перекладі з японської — «той, хто замкнувся»), або скорочено «хікка», — молодих людей, які уникають спілкування, будь-яких контактів із суспільством. Вони не мають роботи, живучи на кошти сім'ї або за рахунок соціальної допомоги безробітним, весь час проводять вдома за комп'ютером, який стає для них єдиним засобом спілкування зі світом.
У неформальних організаціях молодь має можливість реалізувати свої потреби в спілкуванні, приєднуючись до інших прихильників певного напряму. Одні знаходять тут емоційну підтримку й розуміння, яких не можуть знайти в середовищі дорослих. Для інших належність до групи дозволяє відчути себе більш захищеними у світі суперництва й гострої конкуренції. Для деяких участь
у цих організаціях стає засобом, що задовольняє бажання, мати владу над іншими.
Більшість неформальних молодіжних організацій становить досить суперечливе поєднання однаковості й несхожості. Так, їхні члени дотримуються всередині групи одного стилю в поведінці, моді, музичних уподобаннях тощо й одночасно прагнуть як проявити себе

в групі, так і заявити про відмінність від аналогічних за спрямованістю об'єднань.

Деякі неформальні об'єднання молоді намагаються не лише відокремлювати себе від суспільства, а й протистояти йому, відкидаючи норми моралі, спосіб життя певного суспільства тощо. Вони стають ініціаторами різноманітних акцій протесту або пасивно намагаються «піти» від суспільства.

У нашій країні сьогодні існує багато неформальних молодіжних організацій, що охоплюють різні сфери: спорт, музика, захоплення технікою тощо. Виклик суспільній думці їхні члени, як правило, демонструють своїм зовнішнім виглядом, одягом і різноманітною атрибутикою. Однак інколи з ними

пов'язані також прояви небезпечної антигромадської поведінки.

Так, групи футбольних фанатів можуть влаштовувати хуліганські дії на стадіонах або бійки з противниками.

Найбільшу суспільну небезпеку становлять кримінальні угруповання. Вони існують на принципах замкнутості, беззаперечного підкорення ватажкам, жорсткої ієрархічної структури і кругової поруки.

Розвиток окремих субкультур відбувається доволі швидко: від зародження до занепаду може минути лише декілька років. Значний вплив на субкультури має масова культура, яка поглинає і комерціалізує субкультури.

Із часом характерні елементи будь-якої субкультури поглинає панівна культура.

Наприклад, характерний одяг панків (субкультури, що була поширена в 1970-х рр. у Великій Британії та США) — чорна шкіряна куртка певного крою — зараз є предметом гардеробу значної кількості молоді та осіб середнього віку.

5. Вплив сімейних цінностей на формування громадянського суспільства.

Сім'ю вважають одним із фундаментальних інститутів суспільства, завдяки якому воно стабільно розвивається та відтворює своє населення. Одночасно із цим сім'я виступає малою соціальною групою і найбільш згуртованою ланкою суспільства.

Сім'я — заснована на шлюбі та кровній спорідненості мала

соціальна група, члени якої пов’язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю і взаємодопомогою.

Спорідненість — кровний зв’язок між людьми, що походять від одного або від спільного родича (предка).

Шлюб - форма стосунків між чоловіком і жінкою, яка відповідає моральним нормам суспільства та законам держави, що визначають їхні подружні права й обов’язки.

Упродовж свого життя кожна людина періодично перебуває у складі різних соціальних груп — однокласників, друзів, студентства, спортивних ко-
манд, співробітників тощо, — але саме сім’я, тобто тісне коло найближчих людей, є тією спільнотою, яка має визначальний вплив на її становлення.

Унаслідок цього й важливості її функцій для людини сім’ю небезпідставно вважають основою суспільства.

Функції сім’ї — сфери життєдіяльності сім’ї, безпосередньо пов’язані із задоволенням спільних потреб її членів.

Основні функції сім’ї:

- виховна - задоволення індивідуальних потреб у батьківстві й материнстві, вихованні дітей і самореалізації в них;
- репродуктивна і сексуальна - народження дітей і задоволення сексуальних потреб подружжя;
- емоційна - задоволення притаманних кожній людині потреб в особистому щасті й любові;
- психологічний захист - забезпечення почуття особистої безпеки в сімейному колі;
- рекреативна - організація дозвілля, відпочинку й відновлення сил, витрачених під час праці;
- господарсько-побутова - задоволення матеріальних потреб сім’ї, отримання господарсько- побутових послуг одними її членами від інших;
- первинний соціальний контроль - санкції за неправомірну поведінку.

Сім’я забезпечує людині її первинний соціальний статус. У традиційному суспільстві він залишається майже незмінним упродовж усього її життя, а в індустріальному й пост-індустріальному суспільстві соціальна позиція особистості може

впродовж життя суттєво змінитися порівняно зі статусом її сім'ї.

Розвиток правової держави в Україні неможливий без розвитку окремих інституцій громадянського суспільства, а його взаємодія з державою, окремою особистістю становлять як публічний інтерес для держави в цілому, так й приватний інтерес для окремої людини.

Для будь-якої людини важливими є сімейні цінності, оскільки формування її як особистості відбувається, перш за все, в сім'ї та сімейному оточенні. Сімейні цінності мають вплив й на формування громадянського суспільства.

Інститут сім'ї є складовою соціальної системи громадянського суспільства. Інститут сім'ї і пов'язаних з цим сімейних цінностей є тими чинниками, які здатні виконувати функцію забезпечення розвитку особистості і функціонування інституцій громадянського суспільства. Ті сімейні цінності, які складаються в кожній сім'ї, як невеликому об'єднанні осіб, пов'язаних між собою спільністю побуту, взаємними правами та обов'язками, моральною та юридичною відповідальністю, впливають на формування правосвідомості людини, її участь в суспільному житті країни, формують її правову культуру.

Стабільність сімейних відносин надає можливість особистості бути активним учасником громадських об'єднань, інших інституцій, що складають громадянське суспільство, тим самим безпосередньо впливати на формування державної політики в країні.

Незалежно від моделі сім'ї, основою її щасливого життя, яке надаватиме рівне задоволення потреб усіх її членів, психологи називають дотримання принципу партнерства.

Він передбачає перш за все взаємну повагу всіх членів сім'ї один до одного, а також взаєморозуміння. У такій сім'ї кожен відчуває себе повноцінною особистістю. Звичайно, неодмінною основою для будь-якої сім'ї є взаємна любов.

Сім'ю, що складається з батьків та дитини, називають мононуклеарною, або простою. Усі інші родичі — дідусі, бабусі, дядьки, тітки — належать до периферії сім'ї.

Якщо всі вони мешкають разом і ведуть спільне домогосподарство, то таку сім'ю називають складною (розширеною), або традиційною.

Для сучасного постіндустріального суспільства країн Європи й США характерно переважання нуклеарних сімей. В Україні сьогодні також спостерігається така тенденція.

Моделі сучасних сімей:

1. Мононуклеарна сім’я — батьки та одна-дві дитини.

2. Бінуклеарна сім’я — сім’я, де дитину виховують розлучені батьки, один/одна з яких не живе з дитиною.

3. Сім’я «чайлд-фрі» — сім’я, яка не має дітей за власним бажанням.

4. Крос-культурна сім’я — партнерська сім’я, у якій подружжя належать до різних етнічних та/або соціальних груп.

5. Сім’я, де подружжя є представниками різних релігійних конфесій.

6. Багатодітна сім’я.

7. Одна людина сама по собі вже вважається сім’єю.

8. Батьки-одинаки.

9. Цивільні (громадянські) шлюби з дитиною або без неї — стосунки між партнерами не зареєстровані державними органами.

10. Відкриті шлюби — партнери, які проживають спільно, мають спільний побут, але іноді дозволяють наявність інших партнерів поряд з основним.

11. Гостьові шлюби — зареєстровані шлюби між людьми, які не мають спільного господарства, не проживають разом, не розділяють побут тощо.

За даними Національного інституту стратегічних досліджень України, загальний коефіцієнт народжуваності в нашій країні постійно зменшується.

Причини цього, на думку дослідників, не лише в економічних труднощах України. Вони відображають загальносвітові тенденції трансформації інститутів сім’ї і батьківства (материнства).

Зокрема, фіксують постійне зменшення кількості зареєстрованих шлюбів і високий рівень розлучень. Одночасно із цим набувають популярності позашлюбні відносини та позашлюбна народжуваність, поширюються альтернативні форми шлюбу та сім’ї (неповні материнські або батьківські, консенсуальні шлюби, сім’ї з роздільним проживанням партнерів тощо).

На підставі цього можна зробити висновок, що існуючий стан інститутів сім'ї і шлюбу вимагає від держави нових підходів до демографічної політики.

Питання та завдання до самоконтролю:

1. Що таке феномен людини?
2. Що означає термін «соціальне»?
3. Поясніть термін «індивід». Чим індивід відрізняється від особи?
4. У чому, на вашу думку, полягає складність пошуку відповіді на питання «Що таке людина?».
5. Як ви розумієте поняття самоідентифікації (самовизначення)?
6. У чому полягає розуміння людини як біосоціальної істоти?
7. Охарактеризуйте прояви залежності людини від природного й соціального середовища.
8. Поясніть, як ви розумієте твердження, що знання про себе необхідні людині для того, щоб бути людиною.
9. Чим потреби відрізняються від інтересів?
10. Що таке цінності людини?
11. Як ви вважаєте, чи є самореалізація умовою досягнення людиною щастя?
12. Яким є значення адаптивності в житті людини?
13. Які чинники необхідні для самореалізації?
14. У чому полягає різниця між мобільністю та адаптивністю?
15. Що таке соціалізація особистості?
16. У які періоди життя людини здійснюється рання соціалізація?
17. Що таке субкультура?
18. Чому, на вашу думку, виникають субкультури?

Тема 5 «Світ інформації та мас-медіа»

Лекція 5.1. Мас-медіа, їхня роль у сучасному світі.

ПЛАН

1. **Засоби масової інформації та їх вплив на формуванні**

суспільної думки та громадянського суспільства. Етика мас-медіа.

2. **Цифровізація громадянського суспільства**
3. **Цензура та замовні матеріали. Маніпулятивний вплив медіа.**
4. **Мас-медіа в демократичному суспільстві, свобода слова**
5. **Перевірка достовірності інформації в мас-медіа, критичне сприйняття та протидія маніпуляціям**
6. **Безпека та приватність в Інтернеті. Кіберзлочинність**

1. Засоби масової інформації та їх вплив на формуванні суспільної думки та громадянського суспільства. Етика мас-медіа.

Комунікація — це передача інформації від суб'єкта до об'єкта (об'єктів). Засобами передачі інформації в комунікації виступають медіа (від латин. media у значенні «передавач», «посередник»).

Потреба швидко інформувати велику кількість людей, передавати значні обсяги інформації призвела до появи мас-медіа, або засобів масової інформації (ЗМІ).

Головною ознакою мас-медіа є те, що вони поширюють інформацію для масового споживання багатьма людьми одразу.

Мас-медіа — це газети та журнали, радіо, телебачення, Інтернет. Ті повідомлення, які мас-медіа доносять до споживачів, називають медіатекстом.

Медіатекст — будь-який носій інформації: художній або науковий текст, зображення, аудіозапис. Тобто в цьому значенні слово «текст» не передбачає набір слів або речень, а має на увазі певну інформацію у вигляді тексту, зображення чи звуків, переданих будь-якими засобами й знаками, які може сприйняти та зрозуміти споживач медіатексту.

Зазвичай цей термін використовується для позначення продуктів мас-медіа, що, як вважають дослідники, мають певні специфічні особливості:

• Особливий тип і характер інформації: у мас-медіа важливо надати інформацію як таку, проте неважлива її цінність. Наприклад, у мас-медіа надати повідомлення про особисте життя відомої людини є не менш важливим, ніж повідомити про початок війни між двома країнами.

• Вторинність: медіатекст — це перероблений, скорочений, систематизований та особливим чином оформлений первинний

текст.

• Потокове виробництво: медіатекст виробляють миттєво, він стандартизований, призначений для одноразового споживання.

• Колективне виробництво — медіатексти виготовляють команди працівників мас-медіа.

• Незавершеність: медіатекст творять таким чином, щоб не давати кінцевої відповіді на поставлене в ньому питання, бути відкритими для різних пояснень його змісту.

• Медійність: формат медіатексту залежить від технічних можливостей засобів мас-медіа. Наприклад, одне й те саме повідомлення по-різному буде подано на телебаченні та в Інтернеті.

• Багатофункціональність: засоби масмедіа здійснюють вплив на аудиторію через інформування, переконання та вплив.

• Масова аудиторія: споживачі медіатекстів характеризуються як різнорідна аудиторія, об'єднана «лише елементарним знанням мови», не пов'язана спільними цілями та інтересами.

• Особливий характер зворотного зв'язку: він обмежений, мінімізований або зовсім відсутній, відкладений у часі й просторі, має імітаційний характер (наприклад «масовка» в телепередачах, «боти» коментатори в Інтернеті).

У сучасному світі масмедіа відіграють роль основного передавача й поширювача інформації для широкого загалу. Проте вони не лише інформують, але й пропонують ставитися до неї певним чином. Завдяки цьому вони мають унікальні можливості з формування громадської думки, привертання уваги суспільства до одних питань та ігнорування інших («якщо про проблему не говорять у масмедіа, вона не є важливою, і навпаки»), поширення, а подекуди і творення його ідеалів та цінностей.

Майже будьякий засіб передачі інформації (медіа) може стати масовим (перетворитися на масмедіа). Усі медіа мають свої особливості, які визначають, яку саме інформацію та для якої аудиторії вони можуть передавати.

Найбільш поширеними у світі медіа є книги, преса, фото, радіо, кіно та Інтернет. Чим менше зусиль споживач витрачає на отримання інформації, тим масовішим буде використання конкретного виду медіа.

Найлегше сприймаються короткі повідомлення простого змісту,

що не виходить за межі звичних для споживача уявлень про світ, а також яскраві прості зображення.

Крім того, для сучасних масмедіа важливим є викликати в аудиторії сильні враження, такі емоції, як обурення, гнів, гордість, співчуття.

Тому з різних видів медіа найменш здатним до масового поширення є книга, оскільки вона вимагає певного, досить високого рівня грамотності та освіти, а також порівняно значної кількості часу для опрацювання вміщеної в ній інформації. Також виробництво книги вимагає значного часу й ресурсів, а тому коштує порівняно дорого і не надто швидко реагує на події.

Порівняно з книгою преса (газети, журнали) пропонує більш просту інформацію різного характеру, згруповану за тематичними блоками та проілюстровану. Вона менша за обсягом, дешевша, досить швидко реагує на події.

Нині радіо є менш популярним засобом масмедіа. Воно оперативно передає інформацію, але позбавлене видовищності, доступної кіно та телебаченню.

Телебачення та кіно пропонують доступний широкому загалу медіатекст, що поєднує функції інформування та розважання аудиторії. Завдяки сучасним технологіям телебачення може не просто реагувати на події, але й вести прямі трансляції, таким чином долучаючи свою аудиторію до них, що сприяє емоційному контакту глядача з людьми «по той бік екрана».

Останнім часом Інтернет набув значної популярності. Його головною особливістю порівняно з іншими медіа є те, що споживач має найбільше можливостей для вибору медіатексту, а також для долучення до його творення та реагування на вже не існуючі тексти. Також він поєднує різні види медіатекстів: візуальні, звукові, власне текстові.

Засоби мас-медіа значно впливають на становлення сучасної особистості, її соціалізацію, а також на формування суспільної думки. Звичайна людина не може бути учасником більшості подій, що відбуваються навколо неї, не кажучи вже про більш віддалені місця, тому вона мусить покладатися на інформацію, яку надають їй мас-медіа.

Оскільки більшість інформації про світ люди отримують саме в

такий спосіб, вони використовують її в приватному спілкуванні. Отриману інформацію передають родичам, друзям, знайомим. У такий спосіб медіатексти непомітно проникають до всіх сфер життя людини, навіть якщо вона особисто мало користується мас-медіа.

Сучасна людина майже повністю формує свої смаки та уявлення про навколишній світ не з особистого досвіду, а за посередництва мас-медіа. Тут спрацьовує такий механізм людського сприйняття: «якщо це є в мас-медіа, то так роблять усі (або ж певна спільнота, із якою себе асоціює споживач медіатексту), тому я робитиму так само».

Мас-медіа часто моделюють ситуації і пропонують певні зразки поведінки. Особливо це стосується преси та телебачення. Наприклад, якщо ти талановитий, то маєш узяти участь у шоу талантів, а перемога в таких шоу вважається соціальним успіхом.

У газетах та журналах розміщують різноманітні поради на всі випадки життя. Якщо не йдеться про вузькоспеціалізовану наукову літературу, то більшість із цих порад базується на неперевіреній інформації та чутках, міфах, припущеннях. Їх можуть роками, а то й десятиліттями запозичувати одне в одного різні мас-медіа. Тому та картина світу, яку вони зображують, що багатьом може вважатися реальною, насправді не є такою.

Таким чином, мас-медіа можуть виконувати в суспільстві такі функції:

- Інформаційна — збір і передача аудиторії відомостей, що стосуються будь-якої зі сфер суспільного життя (економічної, соціальної, політичної, культурної).
- Формування громадської думки — мас-медіа висловлюють, інколи й нав’язують певну точку зору щодо різних суспільних, політичних, культурних явищ.
- Освітня — донесення знань, розширення пізнавальних здібностей людини.
- Управлінська — мас-медіа можуть виступати засобом мобілізації для вирішення конкретних соціальних, економічних, політичних завдань.
- Комунікативна — спілкування, налагодження контакту (листи, дзвінки, обмін думками), пошук однодумців, висвітлення різних поглядів.

- Маркетингова — рекламування як товарів та послуг, так і політичних сил та ідеологій.

Оскільки завданням мас-медіа є інформування з певною метою, то до однієї з невід'ємних складових мас-медіа дослідники відносять і рекламу.

Реклама є способом масового поширення інформації про товар або послугу, її переваги порівняно з іншими товарами та послугами, а також пере-
конання споживачів у тому, що рекламоване є для них необхідним і вартим їхніх коштів. Такий вид реклами, спрямованої на отримання прибутку, називається комерційною.

Існує також і неприбуткова реклама —соціальна реклама. Її завданням є привернення уваги суспільства до соціальних проблем: забруднення навколишнього середовища, насилля в сім'ї, популяризування волонтерства та благодійності.

Є й третій вид реклами — політична реклама. Вона є засобом, який використовують політичні сили для боротьби за голоси виборців, а також для інформування громадськості про існування політичних організацій, політичних діячів та їхні позиції.

У сучасному суспільстві реклама є необхідною умовою існування торгівлі, підприємництва, політичного життя, а також виконує низку інших функцій:

• економічна (отримання прибутку);

• соціальна (досягнення суспільно корисних завдань);

• політична (формування лояльності до існуючої системи управління суспільством, політичних партій);

• ідеологічна (вплив на становлення й формування світогляду людини, суспільної думки);

• психологічна (апелює до бажань і мрій покупця);

• естетична (культурна). Для того щоб справляти ефективний вплив, творці реклами мають ураховувати психологію людини, суспільно-політичні настрої в суспільстві, культурні особливості соціуму, а також закони естетики, дизайну, знати правила роботи з інформацією.

Тому якісна реклама є продуктом, виробництво якого потребує значних зусиль і може прирівнюватися до творів мистецтва.

З участю мас-медіа у формуванні суспільної думки й громадянського суспільства пов’язується проблема подання інформації, співвідношення в ній фактів та коментарів.

З одного боку, журналіст не повинен змішувати інформацію і коментар до неї, з іншого — він не може пасивно констатувати факти без ризику потрапити в повне підпорядкування владних структур. Тому журналіст у своєму коментарі має враховувати різні думки, бути критичним, доводячи їх до аудиторії. Коментар має бути зрозумілим і неупередженим, а його головне завдання — не повчати людей, а допомагати користувачам інформації сформулювати свою думку.

Відповідальність сучасних професійних мас-медіа перед громадянським суспільством полягає перш за все в тому, щоб забезпечувати його цінною, повною і достовірною інформацією.

Свідченням усвідомлення працівниками мас-медіа своєї відповідальності перед соціумом і небезпеки аморалізму стало підписання в 1994 р. у Києві Кодексу професійної етики журналістів для працівників сучасних українських мас-медіа.

Проте підписаний документ мав декларативний характер, і дотримання його норм визначали моральні принципи працівників мас-медіа.

З іншого боку, він пропонує найзагальніші правила діяльності журналістів, без дотримання яких повноцінна журналістика не може існувати.

Із того часу зібрання журналістів ще кілька разів укладали оновлені кодекси етики журналіста. Нині є чинним Кодекс етики українського журналіста редакції 2013 р.

Також існує Комісія із журналістської етики, яка має розглядати випадки можливого порушення цього кодексу.

2. Цифровізація громадянського суспільства

Цифровізація стала не лише невід’ємною складовою сучасного суспільного розвитку, а й важливим інструментом адаптації до глобальних викликів.

Військова агресія проти України, економічні кризи спричинили значні зміни в структурі суспільних відносин.

У цьому контексті цифрові технології стають ключовими для

забезпечення стійкості громадянського суспільства, сприяючи підвищенню прозорості діяльності органів влади, зміцненню довіри між суспільством та державою, а також розширенню можливостей для громадянської участі.

Цифровізація громадянського суспільства є невід'ємною складовою сучасного демократичного розвитку, яка суттєво впливає на всі аспекти суспільного життя.

В Україні активно впроваджуються технології електронного врядування, які забезпечують взаємодію між громадянами та органами влади, підвищуючи прозорість, підзвітність і доступність державних послуг.

Зокрема, однією з ключових ініціатив є мобільний застосунок та портал "Дія", який став символом цифрових трансформацій в Україні. Завдяки "Дії" громадяни можуть отримувати державні послуги онлайн, подавати електронні петиції, реєструвати бізнес, отримувати документи та брати участь у громадських ініціативах.

Система "Дія" також сприяє розвитку громадянського суспільства, оскільки спрощує доступ до інформації, необхідної для громадської активності. Наприклад, функції, пов'язані з електронним голосуванням чи збором підписів під петиціями, дозволяють громадянам безпосередньо впливати на прийняття рішень. Це є важливим кроком для подолання бар'єрів у комунікації між владою та громадянами, особливо у віддалених регіонах.

Однак, навіть із такими досягненнями, існують виклики. Наприклад, не всі регіони України мають однаковий доступ до цифрової інфраструктури, а рівень цифрової грамотності населення значно варіюється. Проблеми цифровізації також пов'язані з недостатнім фінансуванням, особливо в регіонах, де місцеві бюджети часто не здатні покривати витрати на впровадження нових технологій.

У сільській місцевості іноді відсутній доступ до високошвидкісного інтернету, що обмежує використання навіть базових функцій електронного врядування.

Важливо також зазначити, що рівень цифрової грамотності серед різних груп населення суттєво відрізняється. Молодь і мешканці великих міст більш активно використовують цифрові сервіси, тоді як старше покоління та мешканці сільської місцевості

часто відчувають труднощі з адаптацією до нових технологій. Цифрова нерівність (англ. digital divide) є однією з ключових проблем сучасного інформаційного суспільства. Вона проявляється у значних розривів у можливостях доступу до інформаційно-комунікаційних технологій між різними соціальними групами, регіонами або країнами. Цей розрив спричиняється як відсутністю доступу до базових цифрових засобів (телефонного зв'язку, інтернету, мобільного зв'язку), так і різницею у рівні цифрової грамотності.

Феномен цифрової нерівності включає як технічні аспекти, пов'язані з нерівним доступом до сучасних технологій, так і соціальні, що стосуються здатності людей використовувати ці технології у повсякденному житті. Цей розрив поглиблює існуючі економічні, соціальні та культурні дисбаланси, створюючи додаткові бар'єри для інтеграції окремих груп населення в сучасне суспільство.

Для подолання цифрової нерівності в Україні доцільно: розвивати цифрову інфраструктуру, особливо у віддалених регіонах; проводити освітні програми з підвищення цифрової грамотності серед різних вікових та соціальних груп; вапровадити державні програми підтримки локальних цифрових ініціатив; забезпечити рівний доступ до цифрових послуг через спрощення їх використання.

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021–2026 роки, затверджена Президентом України, визначає цифровізацію як один із ключових інструментів для розбудови громадянського суспільства. Цей документ передбачає впровадження електронних сервісів і платформ, які забезпечать ефективну взаємодію між владою та громадянами, а також підтримку ініціатив, спрямованих на підвищення цифрової грамотності. Важливим напрямком є також розвиток цифрової інфраструктури, особливо у віддалених громадах, що сприятиме скороченню цифрової нерівності.

Успішна реалізація цих заходів не лише сприятиме розвитку громадянського суспільства, а й зміцнить позиції України як інноваційної держави, здатної адаптуватися до глобальних змін. Розробка інтегрованих рішень у сфері цифровізації, які враховують

міжнародний досвід та національні реалії, стане ключем до подолання викликів і формування інформаційного суспільства, орієнтованого на потреби кожного громадянина.

3. Цензура та замовні матеріали. Маніпулятивний вплив медіа

У відносинах мас-медіа з державою існують чотири моделі:

1) Тоталітарна — держава встановлює абсолютний контроль над медіа.

2) Авторитарна — медіа мають служити уряду й роз'яснювати громадянам «правильну» політику.

3) Модель соціальної відповідальності —держава встановлює межі функціонування медіа, залишаючи за собою право втручатися до певних тематичних сфер.

4) Ліберальна — мас-медіа служать суспільству, виконують функцію «сторожа демократії».

Таким чином, за будь-якої моделі взаємодії мас-медіа з державою остання залишає за собою можливість втручатися до їх функціонування та обмежувати свободу слова «заради спільної користі».

Одним з інструментів обмеження свободи слова є цензура — контроль офіційної влади за змістом, випуском медіапродукції, театральних вистав, творів
образотворчого мистецтва й кіно з метою недопущення чи обмеження поширення ідей або інформації, які визнаються цією владою небажаними або шкідливими.

Цензура може бути попередньою, коли держава створює такі правила для функціонування мас-медіа, через які вона може регулювати їх допуск до аудиторії. Це відбувається через уведення державою системи обов'язкових дозволів, сертифікацій, реєстрацій, ліцензій, які мас-медіа мають отримати, щоб працювати або публікувати певні медіатексти.

Існує й наслідкова цензура — коли заборонено поширювати вже існуючі медіатексти або їхні частини, а мас-медіа, які їх опублікували, підлягають покаранню.

Дослідники відзначають істотну різницю між цензурою в демократичних і тоталітарних державах. У демократичній правовій державі цензура гарантує внутрішню й зовнішню безпеку країни, стабільність держави та політичного ладу за максимального

дотримання прав і свобод людини.

У тоталітарній або авторитарній державі роль цензури істотно змінюється. У такій державі цензура здійснює контрольно-заборонні, поліцейські й маніпулятивні функції, що багато в чому збігаються з функціями репресивних органів. Цензура в тоталітарних країнах не тільки обмежує поширення небажаних відомостей, а й втручається у творчий процес, професійну діяльність
та приватне життя громадян.

Проте демократичний устрій країни автоматично не передбачає неупередженої та чесної журналістики. Навіть за умов забезпечення державою свободи слова в мас-медіа залишається чимало способів і причин передачі навмисно спотвореної інформації. Основною причиною цього є прагнення отримати додатковий прибуток.

Так виникло явище прихованої реклами в мас-медіа, яке в медійній спільноті називають «джинса». Приховану рекламу маскують під виглядом новин, авторських текстів, аналітичних матеріалів, телевізійних програм тощо.

Як і звичайна реклама, вона поділяється на комерційну та політичну. У першому випадку рекламують товари чи послуги, у другому — політичних діячів та партії.

«Джинса» відрізняється від справжнього журналістського матеріалу тим, що в ній грубо порушують ключові стандарти журналістики, зокрема принцип неупередженості.

Як правило, у «джинсових» текстах наводиться позиція лише замовника матеріалу, а альтернативні думки чи погляди інших сторін ігнорують. Часто журналіст дає в матеріалі власні оцінки, «навішує ярлики», наводячи при цьому сумнівні аргументи, посилаючись на недостовірні джерела, вириваючи факти з контексту й приховуючи від читачів повну картину дійсності, щоб створити найкраще враження про рекламований продукт.

Мас-медіа мають значний вплив на формування суспільної думки. Друга половина XX — початок XXI ст. надзвичайно багаті на приклади психологічних операцій із маніпулювання свідомістю людей.

Існують різні рівні впливу мас-медіа на формування громадської думки. Найлегше впливати на людей, які раніше

визначеної думки з певного питання не мали. Проте мас-медіа можуть також посилити й закріпити переконання, які вже існують в індивіда або їх групи, або послабити їх і навіть змінити на протилежні.

Маючи таку владу, мас-медіа не завжди дотримуються етичних правил та правил поширення інформації, а навпаки, маніпулюють нею.

Це здійснюється для того, щоб нав’язати як окремому індивіду, так і соціальним групам або цілому суспільству певну думку, ставлення до будь-чого, стереотипи, міфи тощо.

Маніпулювання — спосіб психологічного впливу, націлений на зміну напрямку активності інших людей, здійснюваний настільки майстерно, що залишається непоміченим ними.

Маніпулювання — це такий спосіб застосування влади, за якого здійснюється вплив на поведінку людей без пояснення того чого від них очікують.

Мета таких маніпуляцій може бути різною. У недемократичних суспільствах це може бути виконання вказівок державної влади — пропаганда. В інших випадках ідеться про виконання (за плату) замовлень політичних сил або підприємств.

Найбільш поширеним способом маніпуляцій є маніпулювання інформацією. Це може виражатися в розміщенні прихованої реклами, а іноді — у поширенні неправдивої інформації, переважно такої, яка зображає політичних противників та конкурентів у негативному світлі.

Таку неправдиву інформацію ще називають фейковою (від англ. fake — несправжній). Словом фейк називають те, чого не існує насправді. Воно при-
йшло до нас з англійської мови і перекладається як обман, фальсифікація. Найчастіше це слово використовують, коли йдеться про щось несправжнє, підроблене.

Підбір навіть правдивої інформації теж може бути маніпулятивним. Те, якій інформації приділяють більше уваги, а яку ігнорують, може багато сказати про мету діяльності мас-медіа. Найчастіше це набуває вигляду відволікання уваги, коли суспільно важливу інформацію мас-медіа ігнорують, наприклад, на замовлення правлячих еліт країни, а натомість пропонують

аудиторії велику кількість неважливих повідомлень.

Найбільш поширені способи маніпуляцій:

- Дозування інформації - повідомляється тільки частина відомостей, а решта ретельно приховується. Це призводить до того, що картина реальності спотворюється в той чи інший бік або взагалі стає незрозумілою;
- Велика брехня - улюблений прийом міністра пропаганди нацистської Німеччини Й. Геббельса. Він стверджував, що чим нахабніша й неправдоподібніша брехня, тим швидше в неї повірять, головне — подавати її максимально серйозно;
- Поєднання правди і брехні - істинні факти змішуються з припущеннями, гіпотезами та чутками. У результаті стає неможливим відрізнити правду від вигадки;
- Затягування часу. Цей спосіб зводиться до того, щоб під різними приводами відтягувати оприлюднення справді важливих відомостей до того моменту, коли буде вже пізно щось змінити;
- Поворотний удар - вигадану (звичайно, вигідну для себе) версію тих чи інших подій через підставних осіб поширюють в органах ЗМІ, нейтральних щодо обох сторін конфлікту. Преса противника зазвичай повторює цю версію, оскільки вона вважається більш «об'єктивною», ніж думки прямих учасників конфлікту;
- Своєчасна брехня - повідомлення абсолютно брехливої, але надзвичайно очікуваної в певний момент («гарячої») інформації. Чим більше зміст повідомлення відповідає настроям об'єкта, тим ефективніший його результат. Потім обман розкривається, але за цей час гострота ситуації спадає або певний процес набуває незворотного характеру.

Маніпулювати можна й емоціями. Будь-яку інформацію можна подати так, щоб вона викликала в людини сильні емоції та певне ставлення до предмета повідомлення.

Важливе місце у створенні емоційного впливу відіграє мова. Наприклад, під час висвітлення військових конфліктів мас-медіа використовують такі терміни, які б демонстрували миролюбність своєї країни, вимушеність її дій. Зараз ми це можемо бачити на прикладі мас-медіа Російської Федерації.

Маніпуляції в мас-медіа можуть бути досить різноманітними.

Проте ці маніпулятивні медіатексти зазвичай мають певні ознаки, знання яких дозволить не стати жертвою маніпуляції.

Коли існує багато альтернативних джерел інформації, розпізнати мовні маніпуляції неважко. Проблема в тому, що споживачі переважно користуються інформацією лише з одного-двох джерел і не порівнюють сутність повідомлень, потрапляючи таким чином під вплив маніпуляторів.

Головним у з'ясуванні того, чи є матеріал фейковим або маніпулятивним, є визначення джерел інформації, яким користувалися його автори. Якщо вказані в тексті джерела викликають підозру, їх свідчення не можна перевірити, або одне джерело надає інформацію, яка суперечить фактам усіх інших джерел, або ж джерела інформації не вказані зовсім, то такий текст є фейковим.

Якщо в медіатексті активно використовують емоційно забарвлені слова (найчастіше прикметники), оцінні судження (можна впізнати за використанням слів «добрий», «поганий» тощо), заклики до конкретних дій, то він є маніпулятивним. Ці правила поширюються на всі медіатексти.

Відсутність достовірних джерел інформації, спрощена подача матеріалу у вигляді гасел та тверджень, надмірна емоційність, звернення до почуттів аудиторії (причому переважно не найкращих, а таких як обурення й гнів) є ознаками маніпуляції в мас-медіа.

Варто пам'ятати, що головним правилом професійної журналістики є неупередженість, тому матеріали, які порушують це правило, є маніпулятивними.

Матеріал може мати недостовірний характер, якщо автор:

1) посилається в публікації на нерейтингові джерела за наявності рейтингових із порушеної теми;

2) використовує сумнівні факти або документи, отримані неофіційним шляхом;

3) зосереджує увагу лише на тих повідомленнях, які підтверджують його припущення;

4) приховує від користувачів частину інформації;

5) перебільшує або зменшує значення частини інформації.

Наявність однієї з указаних тенденцій може бути результатом

того, що автор або сам не володіє всією інформацією, або виконує певне замовлення.

«Мовою ворожнечі» часто називають використання та апелювання до негативних емоцій аудиторії в медіатексті, проте насправді це поняття використовують в іншому значенні. Воно походить від англійського «hate speech», що дослівно перекладають як «промова ненависті».

Поняття «мова ворожнечі» позначає систематичне публічне вираження несприйняття певної особи чи групи осіб за будь-якою ознакою.

З одного боку, демократичність передбачає свободу слова, можливість кожного висловлювати свою думку. Проте ця свобода не може принижувати гідність інших людей.

Тому «мова ворожнечі» є формою дискримінації та порушення прав людини.

Комітет міністрів Ради Європи визначає «мову ворожнечі» як усі форми самовираження, що включають поширення, підбурення, сприяння або виправдання расової ненависті, ксенофобії, антисемітизму та інших видів ненависті на основі несприйняття, у тому числі: нетерпимість висловів у формах радикального націоналізму, етно-центризму, дискримінації та ворожості стосовно національних меншин, мігрантів тощо.

Застосування терміна «мова ворожнечі» найчастіше відбувається у сфері правосуддя стосовно порушення прав і свобод людини.

При цьому його осмислення поглиблюється. Так, у 2010 р. Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію «Дискримінація на основі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності», якою засудила використання «мови ворожнечі» стосовно представників ЛГБТ-спільнот. Цим терміном із 1990-х рр. у Європі називають лесбійок, геїв, бісексуалів та трансгендерів.

4. Мас-медіа в демократичному суспільстві, свобода слова

Свободу слова вважають однією з головних цінностей демократичного суспільства. Свобода слова — це право вільно висловлювати свої думки як усно, так і письмово.

Право людини на свободу слова закладене в Загальній

декларації прав людини та Конституції України.

Відповідно до норм міжнародного права, обмеження свободи слова повинні відповідати трьом умовам: суворо узгоджуватися із законом, мати праведну мету й бути необхідними й адекватними для досягнення цієї мети.

Закони, які вводять обмеження, повинні бути недвозначними і не створювати можливостей для різних тлумачень. Легітимними цілями вважають захист репутації, гідності особи, національної безпеки, громадського порядку, авторського права, здоров'я та моралі.

Існують два підходи до розуміння свободи слова в суспільстві.

Перший із них називають утилітарним — він сформувався в XVII ст. в Англії та стосується перш за все політичної сфери. Право на свободу слова було законодавчо закріплено для того, щоб у парламенті політики могли вільно висловлювати своє ставлення до різних питань, а також щоб вони мали можливість отримувати достовірну інформацію про стан справ у країні. Відповідно доцього підходу, суспільству свобода слова потрібна для того, щоб воно могло отримати всю необхідну інформацію про кандидатів та політичні сили на виборах, а також щоб мати можливість належно інформувати громадськість про владу та політику.

Інший підхід до пояснення свободи слова називають ліберальним, іноді — етичним, або емоційним. У цьому випадку за основу беруть невід'ємні права людини та її гідність, яка не може бути забезпечена без свободи слова. А обмеження свободи слова можуть накладатися виключно за крайньої необхідності для гарантування безпеки інших людей.

Без доступу громадян до інформації та безперешкодного обміну нею неможливе успішне функціонування механізмів сучасного демократичного суспільства. Чим повнішу інформацію мають учасники політичного процесу, чим прозорішою є політика, тим легше надати їй змісту, що відповідає інтересам людини й суспільства.

У демократичній державі мас-медіа повинні мати законодавчо забезпечені можливості для виконання своїх соціальних функцій, серед яких головними є культурна, виховна, освітня, інформаційна та ідеологічна.

У сучасному демократичному суспільстві ЗМІ відіграють роль надзвичайно впливового чинника, без якого неможливо уявити діяльність публічної влади.

Загальновизнаним є те, що в демократичному суспільстві, де існує плюралізм думок, ідей і поглядів, мас-медіа відображають інтереси різних політичних сил, крім того, виконують низку інших функцій у політичному житті суспільства:

• пізнавальну — допомагають громадянам створити уявлення про політичне життя країни та його основних учасників;

• контрольну — сприяють здійсненню громадськістю контролю та спостереження за діями влади;

• соціалізаторську — здійснюють політичну соціалізацію особистості шляхом засвоєння індивідами політичних знань, норм і цінностей;

• громадянську — сприяють формуванню громадянської позиції індивідів.

У демократичній країні за політичною орієнтацією мас-медіа поділяють на урядові, опозиційні й незалежні. Завдяки цьому громадяни, ознайомлюючись із різноспрямованою інформацією, можуть формувати власне ставлення до подій і процесів, що відбуваються в країні й світі.

Важливим показником впливовості різних мас-медіа є довіра громадськості до них. Найвищий рівень довіри, як правило, існує до незалежних мас-медіа. Це пов’язане з тим, чи можуть вони займати різні позиції — бути проурядовими, підтримувати опозицію, критично оцінювати діяльність усіх політичних сил, дотримуватися свого курсу тощо.

За відсутності демократії мас-медіа, якщо їх контролює держава, можуть використовувати для приховування і спотворення інформації, дискредитації політичної опозиції тощо. Це є порушенням міжнародних договорів щодо прав громадян на свободу слова й отримання інформації.

У демократичному соціумі за допомогою медіа відбувається вільний обмін інформацією та ідеями. Завдяки цьому політична різноманітність стає важливим чинником політичної системи суспільства та його еволюційного розвитку. Діалог різних політичних сил із використанням мас-медіа має значний вплив на формування

суспільної думки.

Разом із цим через мас-медіа здійснюють різні форми контролю й впливу громадянського суспільства на діяльність влади. Це забезпечує розвиток зворотного зв'язку, який стабілізує політичну систему.

Сутність сучасної демократії полягає не лише в тому, яка частина населення впливає на прийняття політичних рішень, але й у тому, як влада взаємодіє з громадянами, яку роль вони відіграють у формуванні влади та вирішенні її долі. Рівень демократичності країни відображає також те, яке значення має для влади громадська думка не лише під час виборів, а й у періоди між ними.

Якщо такий вплив існує, то громадська думка справді є дієвим, постійним чинником політичної системи. Важливу роль у цьому процесі відіграють мас-медіа.

Для з'ясування й одночасного формування громадської думки з питань політичного життя, ставлення до політиків, кандидатів на владні посади під час виборчих кампаній тощо мас-медіа використовують матеріали соціологічних опитувань. Проте інколи бувають непрофесійно проведені або свідомо сфальсифіковані соціологічні дослідження.

Вони підривають довіру громадськості до мас-медіа, створюють умови для поширення уявлень про корумпованість у журналістському середовищі.

У сучасному світі для публічного політичного діяча надзвичайно важливо бути присутнім у медіатекстах, щоб громадськість не забувала про нього. Із цією метою створюють привабливий для виборців позитивний імідж політика, проводять акції, що опиняються в центрі громадської уваги,і цим здійснюють непряму рекламу в мас-медіа.

У пострадянських країнах досить часто приводом для початку тієї або іншої інформаційної чи рекламної кампанії стають скандали.

На стан громадянського суспільства позитивно впливає розгортання суперництва між мас-медіа різної політичної спрямованості. Однак якщо вони починають застосовувати «брудні» технології для дискредитації політичних конкурентів, цей вплив зводиться нанівець. Впливові політики нерідко намагаються контролювати ті засоби мас-медіа, що мають найбільший вплив на

формування суспільної думки. Вони прагнуть мати власні радіостанції, телеканали, газети й журнали. Проте, як правило, ця залежність має прихований характер, оскільки кожному виду мас-медіа зберегти свою впливовість у соціумі допомагає репутація незалежного.

5. Перевірка достовірності інформації в мас-медіа, критичне сприйняття та протидія маніпуляціям

Українське законодавство передбачає захист права своїх громадян на отримання достовірної інформації. Так, у статті 302 Цивільного кодексу України зазначено: «Фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію». Однак при цьому особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності. Проте закон не пропонує механізмів її перевірки. Тому кожен споживач інформації має самостійно подбати про те, щоб не стати жертвою маніпуляцій у мас-медіа.

Головним правилом уникнення маніпуляцій у мас-медіа є застосування споживачем інформації правил логіки та здорового глузду. Перше із цих правил стверджує, що за найменшого сумніву в достовірності інформації її потрібно перевіряти в інших джерелах.

Важливим правилом перевірки будь-якої інформації є те, що її мають підтвердити два незалежні джерела, щоб вона вважалася достовірною. Достовірною називають правдиві та максимально повні дані про події, явища, людей.

Формальною ознакою достовірності є наявність у тексті посилання на першоджерело інформації. Якщо воно відсутнє, особливо у випадку наведення статистики, даних соціологічних досліджень, висновків або оцінок офіційних осіб тощо, матеріал не заслуговує на довіру.

Проте й наявність посилань не гарантує достовірності. Тому під час перевірки джерел інформації необхідно враховувати їхній характер.

Наприклад, які суспільно-політичні погляди має той чи інший автор, хто є власником того чи іншого медіаресурсу (телеканалу, сайту). Якщо йдеться про Інтернет, то найкраще знайти першоджерело інформації — той інтернет-ресурс або користувача

соціальної мережі, який першим його поширив.

У випадку, коли першоджерело є загальновідомим та авторитетним, його статус гарантує достовірність інформації. Відомі ресурси не ризикуватимуть своїм статусом заради сумнівних сенсацій. Разом із тим навіть вони не застраховані від випадкових помилок. Наявність у матеріалі посилань на офіційні електронні ресурси органів державної влади, провідних інформаційних агентств, наукових академічних структур може бути свідченням достовірності інформації.

Якщо те, як автори медіатексту пояснюють офіційний документ або твердження з іншого джерела, викликає сумнів, або посилання на такий документ здається недоречним, у першоджерелі, що його наводить, необхідно знайти таку інформацію:

• де й ким він був створений;

• чи є він чинним;

• чи є він відкритим, і якщо ні, то яким чином і з якою метою його оприлюднили.

Поставивши такі питання до першоджерела, можна дізнатися більше про тему, якої воно стосується, і зрозуміти, чи є воно достовірним.

Під час визначення достовірності інформації важливо відрізняти факт від судження автора про нього.

Факт — це реальна подія, що відбулася, яку можна прив’язати до конкретного часу або місця; явище або існуючий стан речей. Тому якщо текстовий уривок, речення містять числові дані, говорять про подію, яка вже відбулася, то такий уривок описує факт.

Судження виражають думку людини про факт. Вони можуть бути і позитивними, і негативними, а також існувати у формі прогнозів і припущень, порівнянь та оцінок. Тому часто висловлення автором думки стосовно фактів ще називають оцінними судженнями.

Ознаками оцінних суджень є:

• наявність у реченні вступних слів (звичайно, без сумніву, очевидно, напевно, можливо, ймовірно, здається, перш за все, крім того, навпаки, з іншого боку);

• автор висловлює думки про майбутнє, наприклад про можливі наслідки події, що вже відбулася;

• думку автора підкреслюють слова чи фрази: мені здається, я вважаю, на мій погляд тощо.

Інформаційний текст має містити достовірну фактичну інформацію, після якої автор може висловити свої судження щодо неї.

Проте при цьому автор має бути стриманим у висловленні своєї позиції, щоб у спробах довести свою думку не перетворитися на маніпулятора.

Автори медіатекстів — люди добре соціалізовані, оскільки медіатексти завжди розраховані на широку аудиторію. Проте вони можуть по-різному представляти себе в тексті — або перетворювати його на висловлення власної позиції, використовуючи приклади із власного життя, закликати публіку до осмислення певної проблеми, або ж, навпаки, відмежовувати себе від тексту, намагаючись лише подавати інформацію, а аудиторія має сама вирішувати, що з нею робити.

Незалежно від стилю, який використовує автор, він завжди, як це називають дослідники, «незримо присутній у тексті». На творення будь-якого тексту впливають погляди автора на світ, його мова, освіта, культурне середовище, те, як він розуміє свою аудиторію, завдання, які він перед собою
ставить, створюючи конкретний текст.

Це виявляється в тому, на які теми автор пише,до якої аудиторії звертається, як висловлює свою позицію, навіть якими словами користується. Наприклад, чи він вживає спеціальну термінологію; чи пояснює «народною»мовою, як позиціонує себе: чи як «один із нас», чи як «ментор» — той, хто розповідає аудиторії, «як правильно», чи намагається бути «суддею», відверто не демонструючи свої симпатії або антипатії.

Загалом жоден текст ніколи не буває повністю знеособленим і вільним від впливу «людського чинника».

Таким чином, завданням автора є створити такий медіатекст, де будуть збалансовано подані факти та судження про них, власна думка автора буде чітко відмежована від фактів. Такий текст, з одного боку, дасть читачам можливість зорієнтуватися в проблемі, ознайомитися з фактами, позиціями щодо неї, але при цьому не потрапити під цілковитий вплив однієї точки зору.

Тому ознаками якісного збалансованого інформаційного медіатексту є:

• баланс думок;
• відокремлення фактів від висновків та оцінок;
• достовірність інформації;
• повнота (вичерпність) інформації.

6. Безпека та приватність в Інтернеті. Кіберзлочинність

Серед усіх видів мас-медіа Інтернет набуває дедалі більшого значення в першу чергу завдяки тому, що в ньому сформувалися умови для постійних двосторонніх зв'язків, які дозволяють не лише отримувати інформацію, але й висловлювати своє ставлення до неї. Завдяки Інтернету ми маємо доступ до єдиного інформаційного простору з найвіддаленіших куточків планети.

На думку більшості дослідників, сучасні інтернет- та соціальні мережі сприяють розвитку творчої енергії індивідів, ліквідують суспільну ієрархію, ефективно підтримують демократію, сприяють цілеспрямованому зростанню впливу людей, що раніше були лише пасивними споживачами інформації, і створенню нових форм зворотного зв'язку в мас-медіа.

Важливою перевагою Інтернету над іншими видами мас-медіа стало те, що інформація поширюється майже миттєво, незважаючи на державні кордони. Це позбавляє органи влади можливості цензури або обмеження інформації.

Вільне поширення інформації Інтернетом робить неможливим здійснення державою контролю над соціумом, що демонструє його несумісність з антидемократичним політичним режимом. Не випадково в Північній Кореї з 2001 р. заборонено користування Інтернетом.

Це має як переваги, так і недоліки. Досить часто користувач не може бути впевнений у якості або достовірності запропонованої йому інформації. Недостовірні джерела інтернет-інформації важко розпізнати одразу, що може спричинити чимало проблем для осіб, не причетних до подій, про які йдеться.

Іншою проблемою розвитку сучасних мас-медіа є те, що основні інформаційні процеси у світі контролюють фактично декілька інтернаціональних центрів. Так, 90% інформаційного

продукту сьогодні виробляють 13 країн. Небезпека цього полягає в тому, що цей продукт може суперечити національним інтересам держави, яка його отримує. Подолати цю суперечність допомагають альтернативні інформаційні продукти, що дає змогу споживачеві здійснювати вільний вибір і сприяє розвитку демократії.

Сучасне суспільство дуже залежить від належного функціонування Інтернету. Це викликає багато питань щодо того, якою має бути ця взаємодія. Наприклад, чимало, якщо не більшість соціальних зв'язків сучасна людина встановлює через Інтернет, що, у свою чергу, породжує проблему приватності в мережі. Інтернет-сайти та служби, соціальні мережі збирають величезну кількість інформації про користувачів: що є предметом пошуку в пошукових системах, які інтернет-сторінки відвідують, які здійснюють покупки, де бувають, що вони вподобали в соціальних мережах, їхні соціальні контакти.

Зібрані відомості використовують не лише з метою покращення роботи сайтів, але й для підготовки рекламних оголошень, які нібито мають якнайточніше відповідати запитам потенційного покупця. Також ці відомості потрібні для збирання статистичних даних, що дають змогу ефективно створювати медіапродукт, який відповідатиме очікуванням аудиторії.

Проте ці дані можна використовувати з метою маніпуляції суспільною свідомістю. Добре вивчивши аудиторію, спеціалісти одну й ту саму думку подають у різний спосіб, щоб донести її до різних соціальних груп.

Іншою загрозою приватності є безпека комунікації. Завжди є ризик того, що листування — особисте чи пов'язане з роботою, навчанням — може потрапити до вільного доступу як через умисні дії, так і через недбалість та необережність.

Значною проблемою є питання авторського права в Інтернеті. Часто можна спостерігати, як будь-який новий медіапродукт поширюють мережею без зазначення авторства, причому на певному етапі на цьому й заробляють, у той час як автор продукту не отримує винагороди за свою інтелектуальну працю.

Поряд із тим чимало людей, позиціонуючи себе в Інтернеті, створюють так званий віртуальний образ, який досить часто не відповідає дійсності. Ці люди намагаються перенести свій інтернет-

образ до реального життя. Невдалість таких спроб поряд із неузгодженістю між реальним та віртуальним життям може стати причиною психологічного дискомфорту.

Людина здатна самостійно уникнути багатьох загроз своїй приватності в Інтернеті. Перш за все, не варто свідомо розміщувати в мережі ту інформацію, яка може бути використана зі шкодою для користувача. По-друге, соціальні мережі пропонують широке поле для налаштувань конфіденційності та регулювання того, яку інформацію робити відкритою для загалу, а яку — ні. По-третє, загальна обачність, дотримання тих самих правил спілкування та взаємодії з інформацією, що і в реальному житті, а також уважність до конкретних порад з інтернет-безпеки дозволять уникнути певної кількості загроз.

Велику групу небезпек в Інтернеті об’єднує поняття кіберзлочинності. Так називаються ті злочини, що здійснюються у сфері інформаційних технологій. Це передусім поширення шкідливого програмного забезпечення (вірусів), злом паролів, крадіжки номерів банківських карт та інших банківських реквізитів, фішинг (виманювання в користувачів мережі персональних даних, у тому числі банківської інформації).

Кіберзлочинністю є й поширення через Інтернет протиправної інформації (наклепу, матеріалів порнографічного характеру, матеріалів, що розпалюють міжнаціональну та міжрелігійну ворожнечу тощо), порушення авторських прав шляхом незаконного поширення інтелектуальної власності в Інтернеті (піратство), а також неправомірне, шкідливе втручання в роботу різних комп’ютеризованих систем.

Також до кіберзлочинності відносять кібертероризм — використання комп’ютерних мереж для планування й підготовки терористичних актів та інших діянь, що загрожують суспільній безпеці. За здійснення цих злочинів українським законодавством, як і законодавствами інших країн, передбачена кримінальна відповідальність. У Національній поліції України діє Департамент кіберполіції, завданням якого є боротьба з кіберзлочинністю.

Характерними рисами кіберзлочинів є те, що визначити сам факт їх здійснення не завжди можливо. Це робить кіберзлочини особливо небезпечними. Часто їх наслідки пояснюються недбалістю

або неуважністю користувачів; транснаціональністю — для кіберзлодіїв не існує державних кордонів; нерозвиненістю законодавства та відсутністю у правоохоронців багатьох країн належного матеріально-технічного забезпечення.

Правоохоронні органи з протидії кіберзлочинності пропонують кілька базових кроків, виконання яких дозволить значно зменшити рівень кіберзагрози:

• не звертати уваги на дзвінки й текстові повідомлення про виграші з незнайомих номерів, ніколи не передзвонювати на них, не відправляти повідомлення;

• не розміщувати надто детальну або таку, що можна використати як компрометуючу, інформацію про себе та своїх близьких;

• нікому не повідомляти реквізити своєї банківської карти, з усіма питаннями звертатися безпосередньо до відділення банку;

• встановити надійний антивірус і регулярно проводити повну перевірку системи;

• купувати тільки ліцензійне програмне забезпечення.

Інтернет як місце, де людина проводить багато часу, має справу з важливою інформацією, яка впливає на її соціальні зв'язки та психологічний стан. Тому міжнародні правозахисні організації розробили низку актів, спрямованих на захист прав людини в інтернет-середовищі.

Так, 6 липня 2012 р. під час проведення 20-ї сесії Комітету з прав людини
ООН було прийнято Резолюцію про сприяння та захист прав людини в Інтернеті. У тексті документа зазначалося, що всі права, які належать людям «офлайн», мають бути захищені і в онлайн-режимі. Зокрема, це стосується права на свободу вираження поглядів та право на приватність.

Згідно з позицією Комітету, право вільно висловлювати свої думки та погляди має бути захищене без жодних перешкод незалежно від медіаресурсів татехнічних засобів. Також цим документом визначено, що основний принцип захисту приватних даних у сучасних демократичних державах можна звести до «таких двох положень:

1) пріоритетним є право особи розпоряджатися своїми

персональними даними; їх використання без дозволу власника тягне відповідальність згідно із законодавством;

2) для будь-кого, хто здійснює користування персональними даними фізичних осіб із їхнього дозволу, встановлено відповідальність у разі умисного розголошування цих даних третім особам (якщо тільки фізична особа не дала дозвіл на таке розголошування)».

Також Рада Європи у 2014 р. оприлюднила Посібник із прав людини для користувачів Інтернету, де йдеться про права людини в мережі й про можливі дії в разі їх порушення.

Питання та завдання до самоконтролю:

1. Що таке медіа та мас-медіа?
2. Як ви розумієте поняття «медіатекст»?
3. Якими є особливості сучасних мас-медіа?
4. Що таке реклама? Чому реклама є формою мас-медіа?
5. Якими є функції реклами в сучасному соціумі? 7
6. Яким чином мас-медіа впливають на соціалізацію особистості?
7. Яку мету можуть мати мас-медіа, подаючи інформацію та пропонуючи ставитися до неї певним чином?
8. Як ви розумієте поняття «свобода слова»?
9. Чи може існувати повна, нічим не обмежена свобода слова? Чому?
10. Назвіть основні спільні функції та роль мас-медіа в демократичному соціумі.
11. Проаналізуйте значення мас-медіа у формуванні суспільної думки та громадянського суспільства.
12. Якими є етичні правила журналістики? Що таке цензура?
13. Як відрізняються функції цензури в тоталітарних та демократичних суспільствах?
14. Які існують моделі взаємодії влади та мас-медіа?
15. Що таке «джинса»? Які її характерні риси?
16. Що таке маніпуляція? Які способи маніпулювання найчастіше використовують мас-медіа?
17. Що таке концепція спрощення?
18. Який медіатекст називають фейковим?

19. Яку інформацію вважають достовірною? Якою є основна ознака достовірності наведеної в тексті інформації?
20. Що таке факт і судження? Як факт і судження пов’язані між собою?
21. Що є ознакою того, що речення містить фактичну інформацію? Якими є ознаки оцінного судження?
22. Чи може з медіатексту бути повністю усунутий «слід» його автора?
23. Які загрози, що існують в Інтернеті, ви можете назвати?

Тема 6 «Взаємодія громадян та держави в досягненні суспільного добробуту»

Лекція 6.1. Економіка як задоволення потреб людини. Ринкова економічна система.

ПЛАН

1. **Багатоукладна ринкова економіка і приватна власність – матеріальна основа громадянського суспільства. Види власності.**
2. **Сталий розвиток та раціональне використання ресурсів. Охорона навколишнього природного середовища.**
3. **Ринкова економіка та кругообіг в ній. Закони ринкової економіки**
4. **Захист прав споживачів.**
5. **Підприємництво та правовий захист бізнесу. Ринок праці.**
6. **Корупція та боротьба із нею.**

1. Багатоукладна ринкова економіка і приватна власність – матеріальна основа громадянського суспільства. Види власності.

Історично для людства праця була й залишається головним засобом забезпечення свого існування та основою господарської діяльності людей. У процесі господарської діяльності між людьми виникли взаємини, які дали можливість забезпечувати себе всім необхідним, покращувати добробут більш ефективними методами.

Систему відносин із використання ресурсів у господарській діяльності почали називати економікою. Також економіка — це наука про організацію та управління матеріальним виробництвом, ефективне використання ресурсів, розподіл, обмін, збут і споживання товарів та послуг.

Людина має ієрархію потреб, яку відомий американський соціолог Абрагам Маслоу запропонував зображати у формі піраміди. В основі такої піраміди перебувають фізіологічні потреби в продуктах харчування, одязі, житлі, відтворенні роду.

Наступний рівень — потреба в безпеці, захист від негативних зовнішніх чинників (посягання на свободу та життя) і від соціальних проблем (від безробіття, злиднів тощо).

Третій і наступні рівні стосуються взаємодії людини й суспільства — потреба в доброзичливому спілкуванні, самовираженні, визнанні.

Усі потреби можна виділити в певні групи, тобто здійснити класифікацію потреб. Така класифікація може бути проведена за різними критеріями.

Очевидним є поділ потреб людини на фізичні, або матеріальні (у їжі, одязі, житлі, предметах побуту), та духовні (в освіті, творчості, естетичній насолоді тощо).

Якщо ж за критерій взяти, кого стосуються і як задовольняються потреби, то можна виділити особисті (індивідуальні), групові (колективні) та суспільні потреби.

Наприклад, задовольнити потребу в їжі та одязі людина може індивідуально; груповою може бути потреба учнів класу перемогти на конкурсі; суспільною потребою може бути чисте й безпечне довкілля.

За ознакою часу потреби можна поділити на поточні та перспективні. Так, наприклад, для кожного з вас потреба отримати освіту є поточною, а, скажімо, придбання власного автомобіля — перспективною потребою.

Потреби завжди усвідомлені людиною, їм надається конкретне змістове забарвлення, пов’язане зі своєрідністю цієї людини. Поміж чинників, що впливають на формування потреб, особливе місце посідають вік і стать людини, місце проживання, культурні традиції та звички, рівень доходів тощо.

Потреби існують також у підприємств та урядів. Підприємства прагнуть мати у своєму розпорядженні будівлі, транспортні засоби, необхідні інформаційні системи тощо.

Уряд (громада, місцева спільнота), уособлюючи колективні потреби громадян або свої власні, прагне будувати дороги, школи, лікарні тощо.

Разом із розвитком людини відбувається розвиток її потреб. Потреби людини не лише кількісно збільшуються, але і якісно змінюються. Можна зробити висновок, що потреби людини безмежні у своєму розвитку. Це зумовлено розвитком виробництва та науково-технічним прогресом, а також розвитком самої людини, її інтелекту. Значний вплив на потреби в сучасних умовах має реклама.

Задоволення одних потреб породжує виникнення інших. У цьому знаходить свій прояв безмежне зростання потреб, що має закономірний характер.

Засобом для задоволення потреб є благо.

Економічна наука розподіляє всі життєві блага на дві групи: дарові блага (неекономічні) та економічні.

Дарові блага (переважно природні) доступні людям в обсязі, набагато більшому, ніж величина потреби в них. Ці блага не потрібно виробляти, тому люди можуть споживати їх безкоштовно: повітря, сонячне світло, багатства океанів тощо.

Економічне благо є рідкісним благом. Економічні блага — це ті товари й послуги, обсяг яких недостатній для задоволення потреб людей і може бути збільшений лише шляхом витрати праці та інших ресурсів.

Економічні блага поділяють на споживчі та інвестиційні.

Споживчі блага безпосередньо задовольняють потреби споживачів.

Інвестиційні блага — це всі блага, які використовують для виробництва споживчих благ. Їхні корисні властивості споживають не для того, щоб задовольнити потреби людей, а для того, щоб здійснити процес виробництва.

Блага індивідуального споживання — предмети споживання й засоби виробництва, які споживає лише той, хто бажає та спроможний сплатити за них.

Суспільні блага створюються не для продажу споживачам, а також не купуються і не продаються на ринку. Кошти на створення розглянутих благ держава зазвичай збирає у вигляді податків. До суспільних благ можна віднести суспільну безпеку, національну оборону тощо.

Економічні блага поділяють на товари та послуги.

Товари — це продукти праці, що задовольняють потреби не тих, хто їх виробляє, а тих, хто отримує їх у процесі обміну.

Послуги — це дії, які задовольняють людські потреби. Практично кожна людина протягом свого життя користується послугами сфери освіти, медицини тощо.

Для виробництва будь-яких благ необхідні ресурси (те, за допомогою чого та із чого вони створюються).

Основні виробничі ресурси:

• земля — природні ресурси, необхідні для виробництва товарів і послуг;

• праця — усі фізичні й розумові здібності людини, що застосовують у виробництві товарів і послуг;

• капітал — сукупність матеріальних благ: машини, верстати, будівлі, дороги тощо (гроші використовуються для купівлі машин, устаткування та інших засобів виробництва, проте безпосередньо нічого не виробляють, тому їх не розглядають як виробничий ресурс);

• підприємницькі здібності — здатність людини організовувати виробництво, приймати рішення, пов’язані з ризиком, упроваджувати інновації тощо (за статистикою, лише 5—10 % дорослого населення мають здатність до підприємницької діяльності, тобто можуть найбільш ефективно поєднати сучасні фактори виробництва, спонукати до ефективної діяльності трудовий колектив, розвивати виробництво на ризиковій, інноваційній основі).

Останнім часом дедалі більша кількість економістів визнає за повноправний виробничий ресурс інформацію.

Для того щоб вироблені блага потрапили до споживача, необхідно продати їх на ринку. Процес отримання благ за гроші називають обміном.

У багатьох сучасних державах для тих громадян, які не можуть брати участь у процесі обміну (тобто не мають достатньо грошей), передбачені механізми перерозподілу благ. У такий спосіб держава бере на себе зобов’язання із забезпечення деяких потреб своїх громадян.

Отже, процеси виробництва, обміну, розподілу й споживання благ є ключовими чинниками в забезпеченні потреб людини та функціонуванні економіки. У цих процесах бере участь велика

кількість людей. Їх називають учасниками, або суб’єктами економічних відносин.

Суб’єктами економічних відносин можуть бути:

• домашні господарства (родини) як власники виробничих ресурсів і підприємці — користувачі цих ресурсів;

• працедавці, що наймають на роботу, і наймані працівники;

• власники землі, нерухомості та орендарі, що беруть землю та нерухомість у користування;

• платники податків та органи фінансової влади;

• кредитори та боржники тощо.

Держава здійснює правове регулювання відносин між суб’єктами.

Те, із приводу чого виникають економічні відносини, називають об’єктами економічних відносин. До них належать:

• готові продукти (житло, товари в мережах роздрібної торгівлі);

• доходи державного бюджету або окремої родини;

• матеріальні ресурси (земля, будівлі, машини, устаткування);

• фінансові ресурси (банківські кредити, кошти інвестиційних, страхових, пенсійних фондів);

• прибутки підприємців.

Власність складна і багатогранна категорія, яка виражає всю сукупність суспільних відносин економічних, соціальних, правових, політичних, національних, морально-етичних, релігійних тощо. Вона займає центральне місце в економічній системі, оскільки зумовлює спосіб поєднання робітника із засобами виробництва, мету функціонування і розвитку економічної системи, визначає соціальну і політичну структуру суспільства, характер стимулів трудової діяльності і спосіб розподілу результатів праці.

Виражаючи найглибинніші зв'язки і взаємозалежності, власність, таким чином, розкриває сутність соціально-економічного буття суспільства. Спочатку власність розглядалась як відношення людини до речі, тобто як фізична наявність цієї речі у людини і можливість її використання. Однак із розвитком суспільства та накопиченням наукових знань уявлення про власність змінювалось, ставало обсяговішим і змістовнішим. Речі самі по собі не власність, так само як золото чи срібло за своєю природою не є грошима. Вони

перетворилися в гроші лише за певних економічних відносин.

Це стосується і власності. Головною її характеристикою є не річ і не відношення людей до речей, а те, ким і як привласнюється річ, як таке привласнення зачіпає інтереси інших людей. Певна річ стає власністю, тобто економічною категорією, лише тоді, коли з приводу її привласнення люди вступають між собою в певні економічні відносини.

Відповідно, власність виражає відносини між людьми з приводу привласнення речей. Соціально-економічна сутність власності розкривається і реалізується не в системі зв'язків «людина – річ», а в площині взаємодії «людина – людина» з приводу привласнення об'єктів власності.

Привласнення - процес, що виникає у результаті поєднання об'єкта і суб'єкта привласнення, тобто це конкретно-суспільний спосіб оволодіння річчю. Воно означає відношення суб'єкта до певних речей як до власних. Привласнення формує і виражає конкретну рису тієї або іншої форми власності та її видів. Відносини привласнення охоплюють всі сфери відтворювального процесу від виробництва до споживання.

Вихідним моментом привласнення є сфера виробництва. Саме тут створюється об'єкт власності і його вартість. Кому належать засоби виробництва, той і привласнює результат виробництва. Після цього процес привласнення продовжується через сфери розподілу і обміну, які виступають як вторинна і третинна форми привласнення.

Головним об'єктом привласнення в економічній системі, який визначає її соціально-економічну форму, цілі й інтереси є привласнення засобів виробництва і його результатів.

Власність це сукупність відносин між суб'єктами господарювання з приводу привласнення засобів виробництва та його результатів. Категорія «привласнення» породжує свій антипод – категорію «відчуження». Відчуження це позбавлення суб'єкта права на володіння, користування і розпорядження тим чи іншим об'єктом власності.

Відносини власності утворюють певну систему, що містить у собі три види відносин:

- відносини з приводу привласнення об'єктів власності;

- відносини з приводу економічних форм реалізації об'єктів власності (тобто одержання від них доходу);

- відносини з приводу господарського використання об'єктів власності. Відносини власності виявляються через суб'єкти та об'єкти власності. Об'єкти власності це все те, що можна привласнити чи відчужити: засоби виробництва в усіх галузях національного господарства; нерухомість (будинки і споруди, відокремлені водні об'єкти, багаторічні насадження тощо); природні ресурси (земля, її надра, ліси, води тощо); предмети особистого споживання та домашнього вжитку; гроші, цінні папери, дорогоцінні метали та вироби з них; інтелектуальна власність, тобто духовно-інтелектуальні, інформаційні ресурси та продукти (твори літератури і мистецтва, досягнення науки і техніки, відкриття винаходи, ноу-хау, інформація, комп'ютерні програми, технології тощо); культурні та історичні цінності; робоча сила.

Суб'єкти власності це персоніфіковані носії відносин власності: окрема особа (індивідуум) людина як носій майнових і немайнових прав та обов'язків; юридичні особи організації, підприємства, установи, об'єднання осіб усіх організаційно-правових форм; держава в особі органів державного управління, муніципалітети (органи місцевого управління та самоврядування); декілька держав.

Власність має і правовий аспект, виступаючи як юридична категорія. Юридичний аспект власності реалізується через право власності. Право власності це сукупність узаконених державою прав та норм економічних взаємовідносин фізичних і юридичних осіб, які складаються між ними з приводу привласнення й використання об'єктів власності.

Право власності визначається ще з часів римського права трьома основними правочинностями – володіння, користування і розпорядження. Це так звана тріада власності Відповідно, повна реалізація прав власності можлива лише за наявності і взаємозв'язку відносин володіння, користування й розпорядження.

Власність як економічна категорія виражає відносини між людьми з приводу привласнення об'єктів власності й перш за все засобів виробництва та його результатів.

Власність як юридична категорія відображає законодавче закріплення економічних відносин між фізичними і юридичними

особами з приводу володіння, користування й розпорядження об'єктами власності через систему юридичних законів і норм.

Приватна власність це такий тип власності, коли виключне право на володіння, користування і розпорядження об'єктом власності та отримання доходу належить приватній (фізичній чи юридичній) особі. Приватний тип власності виступає як сукупність індивідуально-трудової, сімейної, індивідуальної з використанням найманої праці, партнерської і корпоративної форм власності. Приватна власність в усіх її формах є потужним фактором розвитку суспільства, оскільки стимулює у власника підприємницьку ініціативу, інтерес до збільшення особистого, а отже, й суспільного багатства, надає йому економічну свободу вибору, певний статус у суспільстві, самоповагу, право успадкування, утверджує реальну майнову відповідальність тощо.

Індивідуально-трудова власність характеризується тим, що фізична особа в підприємницькій діяльності одночасно використовує власні засоби виробництва і свою робочу силу. Якщо в господарстві використовується праця членів сім'ї, така власність має вигляд сімейної трудової власності (наприклад, фермерське сімейне господарство). Індивідуальний приватний власник може використовувати в господарстві й працю найманого робітника (постійно чи на сезонних роботах).

Партнерська власність є об'єднанням капіталів або майна кількох фізичних чи юридичних осіб. З метою здійснення спільної підприємницької діяльності кожний учасник партнерського підприємства зберігає свою частку внесеного ним капіталу чи майна у партнерській власності.

Корпоративна (акціонерна) власність це капітал, утворений завдяки випуску і продажу акцій. Об'єктом власності акціонерного товариства, крім капіталу, створеного за рахунок продажу акцій, є також інше майно, придбане в результаті господарської діяльності.

Закон України «Про власність» від 1994 року декларує 4 форми власності в Україні:

- індивідуальна (особиста і приватна);
- колективна;
- державна;
-власність іноземних держав, спільних підприємств, іноземних

громадян.

2. Сталий розвиток та раціональне використання ресурсів. Охорона навколишнього природного середовища.

Основна суперечність економічного розвитку сучасного світу полягає в суперечності між потребами, що постійно зростають, та обмеженістю ресурсів, необхідних для виробництва.

Обмеженість ресурсів породжує потребу в їх раціональному використанні та дбайливому ставленні до них, що є однією з глобальних проблем сучасної цивілізації. За умов раціонального природокористування здійснюється максимально повне задоволення потреб у матеріальних благах при збереженні екологічного балансу та можливостей відновлення природно-ресурсного потенціалу.

Досягнення балансу між використанням природних ресурсів і незавданням шкоди природі отримало назву концепції сталого розвитку. Вона була розроблена ООН наприкінці XX ст.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п’яти головних принципах:

1) Людство здатне надати розвитку сталого й довготривалого характеру для того, щоб світ відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.

2) Обмеження, які існують у галузі використання природних ресурсів, відносні. Вони пов’язані із сучасним рівнем техніки й соціальної організації, а також зі здатністю природи до самовідновлення.

3) Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на добробут.

Без цього сталий і довготривалий розвиток неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф — злидні, які стали у світі звичайним явищем.

4) Необхідно узгодити спосіб життя тих, хто надмірно використовує ресурси, із можливостями планети.

5) Розміри й темпи зростання населення мають узгоджуватися з можливостями Землі.

Концепція сталого розвитку з’явилася в результаті об’єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної та екологічної.

• Економічна складова концепції сталого розвитку передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів і застосування природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій, мінімізацію, переробку та знищення відходів.

• Соціальна складова спрямована на розширення варіантів вибору людини. Вона передбачає, що людина має брати участь у процесах, які впливають на формування умов її життя, прийнятті і реалізації рішень, контролі за їх виконанням. Важливим елементом є досягнення стабільності, зменшення кількості конфліктів, збереження культурного різноманіття у світі. Ще одним аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ.

• З екологічної точки зору сталий розвиток має забезпечувати цілісність природних систем і збереження їхньої життєздатності. Крім того, поняття природних систем та ареалів проживання можна розуміти широко, включно зі створеними людиною середовищами, такими як, наприклад, міста. Основну увагу приділено збереженню здатності до самовідновлення й адаптації таких систем до змін, а не збереженню їх в «ідеальному», незмінному стані.

Уся економічна діяльність людини завжди й повсюдно спрямовувалася на подолання обмеженості ресурсів. Деякі з них нам надає природа, але ці запаси обмежені (поклади вугілля, руди, наявність запасів нафти, природного газу, інших корисних копалин). Людські ресурси обмежуються здобутою освітою, знаннями, уміннями, кваліфікацією, тобто є наслідком нашого власного розвитку.

Добре відомо, що підприємницьку діяльність можуть здійснювати не всі члени суспільства, а тільки їх незначна частина.

Деякі з видів ресурсів можуть відтворюватися, і тому їх наявність регулюється людиною. Концепція сталого розвитку передбачає ощадливе використання всіх ресурсів, особливо тих, запаси яких неможливо відновити (мінеральні ресурси), а також сприяння відтворенню тих, які можна відновити. Деградація природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і втрата біологічного різноманіття скорочують здатність природи до самовідновлення. Тому людина має допомогти їм у цьому.

Найважливішим відновлюваним ресурсом є вода. Наприклад, відтворення її запасів можливе за таких умов:

• зниження споживання води;
• усунення викидів відходів у водойми;
• повне очищення та охолодження стічних вод;
• відновлення та очищення русел річок;
• накопичення вод у штучних водоймах.

Виробництво, що споживає менше ресурсів, потребує більш досконалого технічного обладнання, використання якого веде до здорожчання продукції. Тому виробники часто вкрай неохоче йдуть на модернізацію свого виробництва, щоб воно стало більш безпечним для природи не лише стосовно раціонального використання ресурсів, але й щодо незавдання їй шкоди.

З огляду на це міжнародною спільнотою було ухвалено кілька договорів, які встановлюють максимальні обсяги виробничих відходів у кожній країні. Одним із найвідоміших став підписаний у 1997 р. країнами — учасницями ООН Кіотський протокол.

Він зобов'язує розвинені країни й країни з перехідною економікою скоротити або стабілізувати викиди парникових газів. Також ще в 1978 р. було підписано Монреальський протокол, який передбачав припинення виробництва хімічних речовин, що руйнують озоновий шар Землі. Екологи вважають, що якщо цей документ продовжить діяти, то вже до 2050 р. озоновий шар буде в безпеці.

Також існує багато інших сфер діяльності людини, пов'язаних з охороною природи. Основними напрямками захисту навколишнього середовища є:

• перехід виробництва на безвідходні технології;
•запровадження альтернативної енергетики (добування електроенергії з вітру, сонця, морських припливів, річок тощо);
• використання безпечного транспорту (електромобілі);
• переробка відходів;
• очищення стічних вод;
• зрошення пустель.

3. Ринкова економіка та кругообіг в ній. Закони ринкової економіки.

Для того щоб здійснити свій вибір у світі обмежених ресурсів, господарський суб'єкт повинен мати необхідну інформацію про те, що, як і для кого виробляти.

Різні форми господарської організації в історії людської цивілізації — первісна община, рабовласницька латифундія, феодальний маєток, капіталістичне чи соціалістичне підприємство — це різним чином упорядковані елементи системи для вирішення трьох основних завдань господарського життя.

Історично можна виділити такі економічні системи: традиційну, ринкову, командну. У сучасному світі існують переважно мішані економічні системи, у яких поєднані риси традиційної, командної, ринкової систем.

У традиційній економіці методи й технології виробництва, обміну, розподілу доходів ґрунтуються на освячених часом звичаях і традиціях; економічна діяльність вторинна порівняно з релігійними й культурними цінностями.

У командній економіці переважають суспільна (державна) власність на засоби виробництва, колективне прийняття економічних рішень, централізоване управління економікою за допомогою державного планування, а гіперцентралізм закономірно сприяє розростанню бюрократичного апарату, розпалюванню боротьби за контроль над каналами розподілу благ.

Ринкова економіка характеризується як система, заснована на приватній власності, свободі вибору й конкуренції.

Система економічних відносин власності охоплює весь господарський процес. Право власності включає повноваження власника володіти, користуватися й розпоряджатися майном.

Володіння — це фізичне володіння річчю, економічним благом.

Користування полягає в праві споживати благо для отримання доходу чи особисто споживати його для задоволення власних потреб та інтересів.

Розпорядження — право змінювати присвоєність (належність) майна. Воно здійснюється найчастіше шляхом укладання різних угод (купівлі-продажу, обміну однієї речі на іншу, дарування тощо).

Зазначені права власника можуть бути тимчасово обмежені з його ініціативи. Так, людина, що здала в оренду річ іншій особі, позбавляє себе права володіння й користування річчю на термін дії

договору оренди.
За сучасних умов у розвинених країнах держава прагне зафіксувати в нормативних документах узгоджені з юридичними законами економічні відносини.
Відносини власності можна подати як два полюси, на одному з яких — приватна власність, на іншому — суспільна власність.
Ринкова економіка гарантує насамперед свободу споживчого вибору на ринку товарів і послуг. Кожен самостійно розподіляє власні ресурси відповідно до своїх інтересів і за бажанням може самостійно організовувати процес виробництва товарів і послуг у тих масштабах, що дозволяють його здібності й наявний капітал. Це означає, що існує свобода підприємництва. Індивід сам визначає, що, як і для кого виробляти; де, як, кому, скільки і за якою ціною реалізовувати вироблену продукцію; яким чином і на що витрачати отриманий дохід.
Економічна свобода виступає як необхідний засіб досягнення політичної свободи; у свою чергу, політична свобода є гарантом економічної свободи. У вільному суспільстві індивід може відстоювати й активно пропагувати будь-які, у тому числі радикальні, зміни в соціальній структурі, звичайно, за умови, що його агітація не трансформується в застосування насильницьких дій стосовно інших громадян.
Ринкова економіка спирається на обмежену роль державного втручання в економіку. Уряд необхідний лише як орган, що визначає правила ринкової гри та стежить за виконанням цих правил.
Свобода вибору стає основою конкуренції. Конкуренція — це суперництво між суб’єктами ринкової економіки за найкращі умови виробництва, вигідну позицію на ринку тощо. Розрізняють конкуренцію продавців, конкуренцію покупців, конкуренцію продавців і покупців.
Досконала (чиста) конкуренція виникає за таких умов: багато дрібних підприємств, що пропонують на ринку однорідну продукцію; частка кожного підприємства настільки незначна, що будь-яке його рішення про підвищення або зниження ціни не позначиться на ціні ринкової рівноваги; для входження нових підприємств до галузі немає жодних перешкод; інформація доступна для всіх клієнтів.
Для недосконалої конкуренції характерні незначна кількість фірм у

кожній сфері підприємницької діяльності, можливість якоїсь групи підприємств впливати на ціни (наприклад ринок мобільного зв'язку в Україні). Найбільш яскравим прикладом недосконалої конкуренції є монополія: один унікальний товар пропонує лише один виробник (монополіст), він же встановлює ціну на цей товар і перешкоджає потраплянню на ринок конкурентів.

За методами ведення конкурентної боротьби розрізняють цінову та нецінову, яка ґрунтується на технічних перевагах, вищій якості та більшій надійності товару, ефективніших методах збуту, поліпшенні умов оплати тощо.

Добросовісна конкуренція — це таке суперництво, за якого дотримуються правових та етичних норм взаємовідносин із партнерами.

Недобросовісна конкуренція передбачає технічне шпигунство, переманювання фахівців-професіоналів, підкуп працівників підприємства-конкурента, неправдиву рекламу (чорні технології) тощо.

Функціонування будь-якої економіки ґрунтується на взаємопов'язаному русі ресурсів, споживчих благ і доходів, який називають економічним кругообігом. Такий підхід до моделювання процесів ринкової економіки базується на тому, що головною одиницею виступає сімейне домогосподарство, яке є основним споживачем товарів та послуг і водночас основним власником ресурсів, необхідних підприємствам для виробництва.

Кругообіг починається з домашніх господарств як власників ресурсів, що постачають на ринок ресурси праці, землю, капітал і підприємницькі здібності. Ресурси потрапляють до підприємств, які, розподіливши та поєднавши їх певним чином, створюють товари та послуги. Товари та послуги опиняються на ринку продуктів, де їх купують домогосподарства. Цим завершується перше коло кругообігу ринкової економіки.

Друге коло починається з підприємств. Підприємства, здійснюючи виробничі витрати, виступають на ринку ресурсів як покупці. Купуючи ці ресурси в домогосподарств, вони сплачують їм доходи: заробітну плату, ренту, відсоток і прибуток. Домогосподарства, отримавши доходи, здійснюють споживчі витрати і на ринку продуктів купують товари та послуги. Підприємства, які ці товари та

послуги реалізують, отримують доходи.
У ринковій економіці головне правило —купити задешево, а продати задорого. Баланс між цими двома прагненнями й породжує головний закон ринкової економіки — закон попиту і пропозиції.
Попит можна визначити як ту кількість товару, яку споживачі бажають та можуть придбати за певною ціною у визначений період часу. Ціна попиту — найвища ціна, яку згодні заплатити споживачі за ту чи іншу кількість товарів. За інших рівних умов величина попиту на товар більша, якщо нижча його ціна (і навпаки). Ця обернена залежність називається законом попиту.
Якщо припустити, що ціна товару залишатиметься незмінною, то інші чинники змінюватимуть сам попит за кожного рівня цін.
До цих чинників належать:
1) зміна доходів споживачів: зростання доходів зумовлює збільшення попиту на товари й послуги;
2) зміна смаків споживачів, мода;
3) сезонність: взимку зростає попит на зимовий одяг, а навесні — на сонцезахисні окуляри;
4) зміна цін на товари-замінники (субститути): зростання цін на троянди у квіткових магазинах зумовлює збільшення попиту на інші квіти, наприклад хризантеми;
5) зміна ціни товарів-доповнювачів (комплементів): стрімке зростання цін на бензин і дизельне паливо спричиняє зменшення попиту на окремі моделі автомобілів;
6) інфляційні очікування: за умови появи інфляційних очікувань попит на ті чи інші товари та послуги зростає.
Пропозиція — це та кількість товару, яку виробники готові постачати для продажу на ринку за певною ціною у визначений період часу. Ціна пропозиції — найнижча ціна, яку згодні отримати продавці за ту чи іншу кількість товарів.
За інших рівних умов величина пропозиції товару більша, якщо вища його ціна. Ця пряма залежність називається законом пропозиції. Якщо припустити, що ціна товару залишатиметься незмінною, то нецінові чинники змінюватимуть саму пропозицію товару за кожного рівня цін.
Головними чинниками, що впливають на пропозицію, є такі:
1) ціни на ресурси: якщо витрати виробника на сировину, матеріали,

паливо, а також робочу силу зменшуються, то виробник пропонуватиме більшу кількість
продукції за кожного рівня цін, тобто пропозиція товару зросте;
2) прибутковість галузі: зростання прибутку в певній галузі робить її більш
привабливою, тому приводить до зростання пропозиції;
3) кількість виробників (продавців) на ринку: якщо кількість виробників певного товару збільшується, то збільшуватиметься і його пропозиція;
4) рівень технологій: більш досконала технологія виробництва збільшує продуктивність праці та пропозицію товару на ринку;
5) податки та субсидії: підвищення податків буде збільшувати витрати виробника та скорочувати пропозицію, а державні дотації знижують витрати підприємств, тим самим збільшуючи пропозицію;
6) вплив природно-кліматичних умов.

Баланс між попитом і пропозицією породжує ту ціну, за яку покупець згоден купити, а продавець — продати.
У ринковій економіці держава виступає в ролі регулятора відносин між покупцями і продавцями, вона встановлює деякі «правила гри» законодавчою та судовою владою безпосередньо, а виконавчою — тільки опосередковано, шляхом запровадження різних податків, зборів, пільг тощо.
Ринкова економіка не може існувати без грошей. Проте не у всіх людей є рівні можливості щодо накопичення достатнього рівня багатств для задоволення навіть своїх базових потреб в умовах ринкової економіки. Це так звані соціально незахищені верстви населення (пенсіонери, безробітні, студенти, люди з особливими фізичними потребами). Про таких громадян дбає держава за допомогою соціального законодавства й соціальної політики за такими напрямками:
• підтримка соціально незахищених верств населення;
• охорона праці і здоров’я людей;
• усунення соціальної нерівності шляхом перерозподілу доходів;
• підтримка сім’ї, материнства, батьківства, дитинства;
• фінансова підтримка освітніх і культурних програм;
• боротьба з безробіттям.

Така державна політика була особливо поширеною в Європі та США в 1960—1970-х рр. та отримала назву «держава загального добробуту». Держава тут відіграє ключову роль у захисті та розвитку економічного і соціального благополуччя її громадян. Вона ґрунтується на принципах рівності можливостей,
справедливого розподілу багатств і соціальної відповідальності за тих, хто не може забезпечити собі мінімальні умови гідного рівня життя.

Як правило, у «державі загального добробуту» за допомогою прогресивного оподаткування здійснюється перерозподіл багатств, завдяки чому громадянам незалежно від рівня їхнього доходу як безкоштовні послуги надають середню (часто і вищу) освіту, широкий спектр медичних послуг, а соціально незахищені отримують адресні програми соціальної допомоги.

Фінансування допомоги соціально незахищеним верствам населення відбувається з державного бюджету, який у країнах із ринковою економікою наповнюється завдяки податкам. Так, їхня частка в наповненні бюджетів розвинених країн може становити 80—90 %, а в США — понад 95 %.

Таким чином, перерозподіл багатства відбувається шляхом оподаткування населення країни та підприємств.

Розміри й час надходження податків до державної скарбниці визначаються законом.

За формою оподаткування всі податки поділяють на дві групи: прямі й непрямі (опосередковані).

Прямі податки накладають на прибуток, заробітну плату, дохід від власності на землю, капітал. Їхній розмір залежить від величини доходу, що оподатковується. У такий спосіб за прямого оподаткування більше платять ті члени суспільства, які мають вищі доходи. Такий принцип оподаткування більшість економістів світу визнає найсправедливішим.

Разом із тим форма прямого оподаткування потребує і складного механізму стягнення податків, оскільки виникають проблеми обліку об’єктів оподаткування й ухилення від сплати. Тому, незважаючи на справедливість прямих податків, податкова система не може обмежуватися тільки ними. Це був би однобічний підхід, згубний для будь-якої системи.

Тому існує також непряме оподаткування, за якого податок накладають не на дохід, а на витрати. Непрямий податок сплачують під час купівлі товару. Непрямі податки закладені в цінах товарів і послуг, їхній розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів. З іншого боку, оскільки непрямі податки включаються в ціни, то фактично їх платить у більшому розмірі той, хто більше споживає, а більше споживає той, хто має вищі доходи.
Прикладами непрямого оподаткування є податок на додану вартість, акцизний збір, мито.

4. Захист прав споживачів.

Споживання товарів та послуг є неодмінною умовою задоволення потреб членів домогосподарств. Для того щоб ці потреби задовольнялися найбільш ефективно, необхідно знати, які права має людина як споживач. Так, у 1973 р. Консультативна асамблея Євросоюзу прийняла Хартію захисту споживачів, у 1985 р. ООН було ухвалено, а в 1999 р. — розширено Керівні принципи ООН для захисту інтересів споживачів.

Це такі права:

• право на основні (базові) товари й послуги, які забезпечують життєздатність людини: достатнє харчування, одяг, житло, санітарні умови, охорону здоров'я, освіту, житловокомунальні послуги, водопостачання та санітарію;

• право бути захищеним від товарів і послуг неналежної якості та технологій їх виробництва, шкідливих для здоров'я або життя;

• право на повну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про товари й послуги, щоб робити свідомий вибір та бути захищеним проти шахрайства та введення в оману через рекламу та маркування;

• право на вільний свідомий вибір товарів і послуг, керуючись оптимальним співвідношенням ціна—якість;

• право відстоювати свої споживчі інтереси та здійснювати вплив на урядову політику;

• право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої неякісними або небезпечними товарами й послугами, намаганнями ввести в оману;

• право на здобуття знань і навичок, які дозволяють споживачу

здійснювати компетентний вибір товарів і послуг, знати свої споживчі права та нести відповідальність за свої дії;

• право жити та працювати в здоровому фізичному оточенні, що не несе загрози добробуту теперішніх і майбутніх поколінь.

Прийняття ООН цих принципів сприяло остаточному вдосконаленню визначення прав споживачів і зміцненню їхніх позицій та авторитету у світовій спільноті як для країн із розвиненою економікою, так і для країн, що розвиваються. Також ці принципи втілені в Конституції України та Законі України «Про захист прав споживачів».

Крім того, кожен споживач має сам докласти зусиль до того, щоб отримати якісний товар або послугу. Для цього спеціалістами було розроблено спеціальні пам'ятки споживачів, де вміщено поради, які необхідно знати кожному.

Так, у кожному магазині обов'язково мають бути:

• «Куточок споживача», де містяться пам'ятка про права й обов'язки продавця та покупця, відомості про продавця (адреса, телефон, ПІБ директора), адреса і телефони контролюючих органів;

• Закон України «Про захист прав споживачів», відповідні правила торгівлі тощо;

• «Книга відгуків і пропозицій» у доступному місці.

Продавці й касири мусять мати значки (бейджики), на яких зазначені їхні посади й імена.

Перш ніж оплачувати обраний товар або послугу, перевірте:

• відповідність названої продавцем ціни до тієї, що зазначена в ціннику чи прейскуранті;

• якщо товар штучний — чи не пошкоджена упаковка і чи справді в ній той товар, за який ви сплачуєте гроші; комплектність товару; наявність супроводжувальної документації. При цьому попросіть продавця продемонструвати, як працює товар і як ним користуватися;

• якщо товар ваговий — чи правильно працюють ваги;

• наявність необхідної інформації на упаковці та в супроводжувальній документації. Слід детально ознайомитися із цією інформацією, перш за все звернути увагу на термін придатності, гарантійні зобов'язання виробника тощо.

Під час купівлі товару (оплати послуги, роботи) простежте:

• щоб вам видали касовий чек (якщо товар тривалого зберігання, попросіть також виписати товарний чек) і щоб на чеку було відображено сплачену суму;

• щоб у паспорті виробу було точно вказано дату покупки й назву магазину-продавця.

Можливості споживання безпосередньо залежать від бюджету домогосподарства.

Бюджет (від фр. budget — шкіряний гаманець) — грошове вираження збалансованого розпису доходів і видатків за певний період часу.

Бюджет наповнюється з доходів членів домогосподарства, які можуть бути такими:

• заробітна плата;

• пенсія, стипендія, інша соціальна допомога;

• дохід від особистого підсобного господарства;

• дохід від підприємницької діяльності;

• дохід від інших джерел (банківські рахунки, цінні папери, рента).

Звичайно, у багатьох випадках поняття бюджету в домогосподарстві розглядають неофіційно. Загалом це рідкість, коли хтось із родини береться складати реальний, відбитий в окремому документі план доходів і витрат. Хоча коли це справді потрібно, зручно застосовувати спеціалізовані програми або мобільні додатки.

Однією із частин бюджету домогосподарства є заощадження. Заощадження —це та частина доходу, яка не витрачена на сплату податків або купівлю благ. Домогосподарства заощаджують, щоб мати кошти в разі непередбачених обставин: хвороби, нещасного випадку або втрати роботи, виходу на пенсію, а також на майбутні витрати на освіту дітей, для фінансової захищеності тощо.

Однак просто необхідності до заощадження недостатньо. Вона має супроводжуватися можливістю заощаджувати, що залежить від розміру доходу.

Якщо дохід сім’ї дуже низький, то вона може мати від’ємні заощадження, тобто сім’я споживає більше, ніж складає її дохід. Це відбувається тоді, коли беруть позику або використовують заощадження, зроблені в роки з вищими доходами.

Ідея раціонального споживання передбачає, що доходи домогосподарства не можуть бути меншими за його витрати. І нарешті, деякі люди заощаджену частину доходу використовують для здійснення ділових операцій, наприклад, інвестують його в цінні папери, валюту, коштовності, нерухомість тощо.

5. Підприємництво та правовий захист бізнесу.

Одними з головних цінностей сучасного світу вважають ініціативність, здатність людини самостійно шукати шляхи вирішення своїх проблем і забезпечення належного рівня життя. Виявлення та використання людиною цих якостей можливе, якщо вона займеться підприємництвом, що поєднує в собі елементи творчої, пошукової, ризикової соціальної діяльності.

Як зазначають науковці, підприємництво — це самостійна (може здійснюватися в будь-яких організаційних формах, визначених законами України, на вибір підприємця), ініціативна (ведення підприємницької діяльності є добровільним вчинком), систематична, на власний ризик (підприємець бере на себе відповідальність як за позитивні, так за і негативні наслідки підприємницької діяльності) господарська діяльність, що здійснюється з метою досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку.

В Україні слова «підприємництво» і «бізнес» вживають як синоніми. У правознавстві для характеристики підприємницької діяльності використовують такі терміни, як фізична та юридична особа.

Фізична особа — термін, яким позначають людину (громадянина, особу без громадянства) як учасника правових відносин.

Юридична особа — група людей або організація, які в правознавстві розглядаються як окремі особи. Підприємства є юридичними особами, але й окрема людина може бути підприємцем.

В українському законодавстві зазначено основні принципи ведення бізнесу:

• вільний вибір видів діяльності;

• залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької

діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян;
• самостійне формування програм діяльності та вибір постачальників і споживачів виробленої продукції, встановлення цін відповідно до законодавства;
• вільний найм працівників;
• залучення матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших ресурсів, використання яких не заборонено або не обмежено законодавством;
• вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, встановлених законодавством;
• самостійне здійснення підприємцем — юридичною особою зовнішньоекономічної діяльності.

Підприємницька діяльність суттєво впливає на розвиток економіки та соціальної сфери. У розвинених країнах бізнес є одним з основних платників податків. Серед економічних результатів найбільш принциповими є утворення конкурентного середовища на ринку, насичення ринку товарами й послугами, підтримання доброзичливих відносин між країнами через налагодження економічних зв’язків. Також підприємницька діяльність створює нові робочі місця, дозволяє проявити ініціативу й творчі здібності як підприємців, так і найманих працівників, загалом сприяє виживанню населення в кризові періоди.

Поступове зміцнення підприємництва, його прибутковість закладає додаткову фінансову базу для такої соціально корисної діяльності, як благодійництво та спонсорство. Отже, підприємництво здатне суттєво впливати на розвиток суспільства, за наявності якісної правової бази шлях ринкової організації економіки є найбільш ефективним і перспективним для досягнення суспільного прогресу.

Один із видів взаємозв’язків між підприємництвом та суспільством закладено в поняття соціальної відповідальності бізнесу.

Соціальна відповідальність бізнесу — це добровільна безкорислива підтримка, участь підприємця у вирішенні соціальних проблем. Така діяльність підприємця корисна як для суспільства, так і власне для нього. Соціальна допомога від бізнесу, що поліпшує рівень життя регіону або зменшує соціальне напруження,

незважаючи на витрати, зрештою стимулюватиме зростання прибутку, оскільки в споживачів та місцевої влади сформується більш привабливий образ цього підприємства та його власника.

Часто соціальна відповідальність бізнесу реалізується у формі так званих соціальних програм, які можуть бути такими:

• програми планування підвищення освітнього рівня, що передбачають відрахування коштів на підготовку й перепідготовку працівників та їхніх дітей;

• програми організації охорони здоров'я, що націлені на безкоштовне медичне обстеження, лікування й оздоровлення співробітників та їхніх сімей;

• адресна допомога соціально незахищеним категоріям населення;

• надання обладнання, технічних засобів освітнім та медичним закладам;

• фінансування громадських проектів;

• організація благодійних заходів, збирання коштів для благодійності;

• програми підтримки розвитку мистецтва, дитячої творчості тощо.

Відповідно до чинного законодавства України, держава гарантує всім підприємцям рівні права й можливості для доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів. Також вона законодавчо забезпечує свободу конкуренції між підприємцями, захищає споживачів від проявів несумлінної конкуренції та монополізму.

Втручання державних органів у господарську діяльність підприємців не допускається, державні органи й службові особи можуть давати підприємцям вказівки тільки відповідно до своєї компетенції, встановленої законодавством.

Не допускається прийняття державними органами актів, які визначають привілейоване становище одних суб'єктів підприємницької діяльності щодо інших.

У разі видачі державним чи іншим органом акта, який не відповідає його компетенції або вимогам законодавства, підприємець має право звернутися до суду із заявою про визнання такого акта недійсним.

Захист підприємницької діяльності відбувається через суд.

Одним із видів ринків є ринок праці, елементами якого є товар, попит, пропозиція та ціна. У сучасній економічній літературі відсутня однозначна відповідь на запитання, що вважати товаром на ринку праці: робочу силу, працю чи послуги праці.

Більшість авторів вважають, що товаром на ринку праці є індивідуальна робоча сила. Індивідуальною робочою силою називають сукупність фізичних та духовних якостей людини, які використовують у процесі виробництва товарів і послуг.

Ринок праці є сферою працевлаштування, формування попиту й пропозиції на робочу силу. Також його можна розглядати і як механізм, що забезпечує узгодження ціни та умов праці між роботодавцями й найманими працівниками. Ринок праці як економічне явище охоплює відносини з моменту наймання працівників на роботу до їхнього звільнення.

На ринку праці власником, носієм і продавцем товару під назвою «робоча сила» виступає людина, що прагне стати найманим працівником, покупцем — підприємець або держава. Рівень попиту визначає кількість вакантних (вільних) робочих місць, що мають підприємці.

Ціною на ринку праці є рівень заробітної плати, за який найманий робітник погоджується працювати, а підприємець — його найняти. Висока заробітна плата обмежує можливості підприємця в найманні додаткових працівників, скорочуючи попит на них, і навпаки, низький рівень заробітної плати дає можливість збільшити кількість робочих місць.

Важливою умовою формування й функціонування ринку праці є відповідність працівника вимогам робочого місця, а запропонованого місця — інтересам працівника. Часто можна почути, що для того щоб отримати робоче місце, працівник повинен мати певний рівень професійної кваліфікації, бути спеціалістом у своїй справі. Насправді ці терміни позначають дещо різні речі.

Отже, професія — рід трудової діяльності, що вимагає певної підготовки. У межах кожної професії в результаті розподілу праці виділяють спеціальності, пов’язані з виконанням більш вузького кола функцій.

Таким чином, спеціальність — вид занять у межах однієї професії, що потребує конкретних знань,умінь і навичок, набутих

завдяки фаховій освіті, які забезпечують вирішення окремих професійних завдань (наприклад менеджер із персоналу, менеджер із маркетингу).

Щодо кваліфікації розрізняють кваліфікацію роботи і кваліфікацію працівника. Кваліфікація роботи — це сукупність вимог до того, хто має виконувати роботу.

Кваліфікація працівника — це ступінь професійної підготовки, представлений сукупністю набутих людиною професійних якостей. Кваліфікація
працівника визначається такими чинниками, як: рівень загальних і спеціальних знань; стаж роботи на цій або аналогічній посаді.

Посада — формально закріплене місце працівника в трудовому колективі, яке передбачає виконання певних посадових обов'язків.

6. Корупція та боротьба із нею.

Корупція (від латин. corrumpere — псувати) — негативне суспільне явище, яке проявляється в незаконному використанні службовими особами, громадськими й політичними діячами їхніх прав і посадових можливостей із метою особистого збагачення, що завдає шкоди державі.

Корупція відрізняється від лобізму тим, що лобісти не мають прямої вигоди від прийняття лобійованих ними рішень. Крім того, різні лобістські групи змагаються між собою за вплив на тих, хто приймає рішення.

Корупція з'явилася в результаті споконвічного людського бажання збагатитися. Характерною ознакою корупції є конфлікт між діями посадової особи та інтересами її працедавця або конфлікт між діями виборної особи й інтересами суспільства. До корупції може бути схильна будь-яка людина, що має повноваження щодо розподілу ресурсів, які їй не належать, на власний розсуд (чиновник, депутат, суддя, співробітник правоохоронних органів, адміністратор, екзаменатор, лікар тощо).

Головним стимулом до корупції є можливість отримання прибутку, пов'язаного з використанням владних повноважень, а головним стримувальним
чинником — ризик викриття й покарання.

Розрізняють багато різних видів корупції: кумівство, розтрата (розкрадання), хабарництво, здирництво, шахрайство.

Кумівство (непотизм) — перевага в наданні грошових коштів або іншого майна, пільг, послуг, нематеріальних цінностей наближеним особам, родичам тощо.

Розтрата — витрата посадовою особою законно довірених їй ресурсів, що їй не належать, із метою особистого збагачення.

Хабарництво — надання посадовою особою послуг або певних привілеїв фізичній або юридичній особі в обмін на матеріальні блага або послуги, що призводить до завдання збитків державі, іншим фізичним та юридичним особам.

Вимагання (здирництво) — примушування приватної або юридичної особи сплатити гроші або надати інші цінності в обмін на певні дії або бездіяльність. Здирництво практикується чиновниками, які мають владу перешкоджати комусь в отриманні послуг, що належать до компетенції чиновника. Якщо чиновник має повноваження оцінювати суму належних виплат (наприклад податків або мит), це також відкриває можливості для здирництва.

Шахрайство — поведінка, націлена на обман або введення в оману приватної чи юридичної особи з метою особистої вигоди або вигоди третьої сторони.

Також проявами корупції вважають використання інформації, отриманої під час виконання посадових обов’язків, в особистих інтересах, необґрунтовану відмову в наданні відповідної інформації, несвоєчасне її надання, надання недостовірної або неповної службової інформації. І якщо посадовій особі зробити подарунок, який теоретично може змінити її ставлення до дарувальника, це також вважатимуть корупцією.

Крім того, якщо в межах однієї державної установи підлеглі дарують подарунки керівнику — це теж буде проявом корупції, тому що подарунок від підлеглого може вплинути на прийняття керівником рішень. При цьому дароване не обов’язково має бути матеріальним — переваги, пільги, послуги — усе, що надають безкоштовно або за дуже заниженою ціною відносно ринкової, і з точки зору закону є подарунком і може стати елементом корупції.

Дослідники вважають, що корупція є найбільшою перешкодою до економічного зростання й розвитку, здатною поставити під

загрозу будь-які прогресивні перетворення.

Корупція характерна перш за все для країн, що розвиваються, де причинами її високого рівня є недосконалість політичних інститутів.

Крім того, причинами корупції є:

• двозначні закони. Просте, недвозначне, лаконічне й зрозуміле законодавство скорочує потреби у великому апараті чиновників і полегшує розуміння законів громадянами, але якщо закони двозначні, судді можуть тлумачити їх так, щоб прийняти «правильне» рішення;

• незнання або нерозуміння законів населенням, що дозволяє посадовим особам довільно перешкоджати здійсненню бюрократичних процедур або завищувати належні виплати;

• залежність стандартів і принципів, що лежать в основі роботи бюрократичного апарату, від політики правлячої еліти;

• професійна некомпетентність бюрократії;

• можливість легалізації незаконно здобутих благ;

• кумівство та політичне заступництво, унаслідок чого формуються особисті стосунки (таємні домовленості), що послаблюють механізми контролю та запобігання корупції;

• відсутність єдності в системі виконавчої влади, тобто регулювання однієї і тієї самої діяльності різними інстанціями;

• нерозвинене або слабке громадянське суспільство, унаслідок чого громадяни не мають достатнього впливу для ефективного контролю за діями законодавчої, виконавчої та судової гілок державної влади.

Корупція є давнім елементом існування держави. Її не можна повністю позбутися.

Проте існують способи, які дозволяють максимально зменшити її рівень:

• удосконалення законодавства таким чином, щоб уникнути двозначності в тлумаченні законів та судової системи з метою невідворотності покарання за корупційні злочини;

• створення спеціальних антикорупційних державних органів, що компетентні у визначенні, чи є та або інша дія або бездіяльність проявом корупції;

• створення економічних механізмів, що дозволяють

посадовим особам збільшити свої доходи, не порушуючи закони;

• посилення ролі ринків та конкуренції, що може зменшити розмір потенційного прибутку від корупції. До останнього також належить конкуренція в наданні державних послуг за умови дублювання одними державними органами функцій інших органів;

• виховання в суспільстві нетерпимості до корупції;

• можливість громадського контролю за діями влади.

Таким чином корупція це негативне суспільне явище, що перешкоджає економічному, суспільному та політичному розвитку держави, завдає їй матеріальних збитків, підриває легітимність влади.

Питання та завдання до самоконтролю:

1. Які чинники необхідні для виробництва благ? Чи можна виділити більш і менш важливі фактори виробництва залежно від того, що виробляється?
2. Які види економічних благ ви можете назвати?
3. Які економічні процеси сприяють задоволенню потреб людини?
4. Які суб’єкти економічних відносин ви можете назвати?
5. Назвіть головні принципи сталого розвитку.
6. Що передбачає ідея відповідальності людини за навколишнє середовище?
7. Що таке ресурси? Що передбачає раціональне використання ресурсів? Чому це важливо?
8. На які види поділяють ресурси щодо можливості відновлення їхніх запасів?
9. Що таке ринок як економічне поняття?
10. Що таке ринкова система?
11. Поясніть, що таке кругообіг у ринковій економіці.
12. Що таке попит та пропозиція? Як вони пов’язані між собою?
13. Як встановлюється ціна на товар або послугу в умовах ринку?
14. Якою є роль держави в ринковій економіці?
15. Як ви розумієте поняття конкуренції?

16. Які види економічної конкуренції ви можете назвати?
17. Чим небезпечна монополія для ринку?
18. У який спосіб відбувається перерозподіл багатств у «державі загального добробуту»?
19. Якими є економічні функції домогосподарства?
20. Як рівень споживання домогосподарств впливає на економіку?
21. Які принципи ведення бізнесу закладено в українському законодавстві?
22. Назвіть економічні функції підприємців.
23. У який спосіб підприємці можуть реалізувати свою соціальну відповідальність?
24. Як здійснення соціальної допомоги сприяє отриманню прибутку підприємцями?
25. Яким чином держава забезпечує правовий захист бізнесу?
26. Які обов'язки має роботодавець відносно найманого працівника та найманий працівник — відносно роботодавця?
27. Як на ринку праці формується ціна на робочу силу — зарплата?
28. Які форми корупції ви можете назвати? Які чинники суспільно-політичного та економічного життя країни найчастіше призводять до високого рівня корупції?
29. Що таке лобізм? Звідки походить його назва? На які види можна поділити лобізм?
30. До яких наслідків для суспільства призводить високий рівень корупції у країні?

Тема 7 «Україна, Європа, світ»

Лекція 7.1. Інтеграція та глобалізація. Витоки та процес європейської інтеграції.

1. **Поняття інтеграції та глобалізації**
2. **Витоки та процес Європейської інтеграції**
3. **Міграція та виклики сучасного світу**
4. **Міжнародні відносини та міжнародне право**
5. **Геополітичне становище України, співпраця з міжнародними**

організаціями

6. **Європейський вибір України. Угода про асоціацію з ЄС**

1. **Поняття інтеграції та глобалізації**

Наприкінці ХХ ст. політики, економісти, громадськість заговорили про явище глобалізації.

Глобалізація - злиття економік різних країн у єдину економічну систему, об'єднання фінансових, товарних та інформаційних потоків у світовому масштабі.

Глобалізація — це термін, яким називають дедалі глибшу взаємозалежність людей і країн у всьому світі. Цей процес особливо прискорився наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. Це було зумовлено припиненням «холодної війни», ліквідацією торговельних бар'єрів, об'єднанням світових фінансових ринків, розгортанням процесів інтеграції тощо.

Глобалізація має всеохопний характер: вона спричинила зміни в економіці, політиці, соціальній сфері, культурі й довкіллі. У доповіді Генерального секретаря ООН про розвиток людини за 1999 р. зазначалося: «Головним наслідком глобалізації є не інтернаціоналізація виробництва, не революція в засобах комунікації, не навіть виникнення так званого антигромадянського суспільства тощо. Двома головними проблемами глобалізації є наслідки цих процесів та їх спільний вплив на розробку й здійснення політики як на національному, так і на міжнаціональному рівнях».

Сучасний світ стає все більш цілісним. Завдяки розвитку засобів комунікації та транспорту спілкування та пересування стало простішим і доступним набагато більшій кількості людей, ніж будь-коли. Ідеї, інформація, знання, відкриття, культурні здобутки нині легко стають надбанням усього людства. Державні кордони тепер не є значною перешкодою для такого обміну. Це стосується й економіки, адже тепер нікого не дивує те, що у звичайному магазині можна знайти товари з усіх куточків світу.

Як і будь-яке інше людське досягнення, глобалізація має свої позитивні та негативні риси. Недоліки цього процесу породили досить потужний антиглобалістський рух. Антиглобалісти виступають проти ідеології капіталізму та низки впливових міжнародних організацій, за обмеження впливу транснаціональних корпорацій.

Однією зі складових глобалізації є інтеграційні процеси. Загалом інтеграція — це добровільне об'єднання окремих частин у єдине ціле.

Розрізняють вертикальну й горизонтальну; міжнародну й регіональну інтеграцію. Попередником інтеграції є тісне міждержавне співробітництво.

Практичного втілення інтеграційні процеси набули лише в другій половині XX ст. і зараз є невід'ємною складовою сучасного світу.

Характеризуючи сучасний світ, науковці використовують поняття міжнародної інтеграції. Воно означає процес набуття різними сферами людського життя в різних країнах світу спільних рис. Тому як складові міжнародної інтеграції виділяють міжнародну, економічну, політичну, військову, культурну інтеграцію.

Для покращення співробітництва між різними країнами та контролем над глобальними процесами було створено численні міжнародні організації, такі як ООН, завданням якої є підтримання безпеки та мирного співробітництва в усьому світі. ОПЕК об'єднує країни — експортери нафти. Також існують регіональні об'єднання, такі як Європейський Союз (ЄС), НАФТА, АНЗЮС тощо. Найбільш успішним інтеграційним проектом є ЄС.

2. Витоки та процес Європейської інтеграції

Ідея єдиної Європи не залишала думки європейських політиків уже тривалий час, але лише в другій половині XX ст. знайшла своє практичне втілення. Інтеграція не може бути породженням однієї політичної волі, для її розвитку необхідні певні передумови.

Європейська інтеграція є наочним прикладом вертикальної інтеграції, яка має кілька аспектів: економічний, політичний, військовий. Її започаткувала реалізація «плану Маршалла», а активного розвитку вона набула з 1950-х рр. У квітні 1948 р. утворилася Організація європейського економічного співробітництва (ОЄЕС), яка у вересні 1950 р. була доповнена Європейським платіжним союзом (ЄПС). У 1961 р. його замінила Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Перехід від простого міжнародного європейського співробітництва до справжнього наднаціонального співтовариства розпочався 9 травня 1950 р. Цього дня було оприлюднено план

створення галузевого об’єднання шести країн (Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу) — Європейського об’єднання вугілля та сталі (ЄОВС).

Новизною цієї організації було створення європейського органу управління, незалежного від урядів країн.

Наступним кроком стало заснування 25 березня 1957 р. Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) («Спільний ринок») і Європейської спільноти з атомної енергії (ЄСАЕ), або «Євратом». Мета ЄЕС — сприяти розвитку національних економік і захищати Європу від засилля американського капіталу. Умовами участі в ЄЕС є ліквідація збиткових підприємств і державних дотацій.

Країни-учасниці спільно розробляють економічну політику, міждержавні проекти, митні тарифи, регулюють фінансову систему, налагоджують систему міжнародної спеціалізації з метою забезпечення рентабельності виробництва, створюють єдиний ринок праці.

У другій половині 1960-х рр. відбулося об’єднання структур ЄОВС, ЄЕС, «Євратому» з метою створення єдиних органів (Ради, Комісій, Суду тощо).

У 1968 р. сформувався єдиний Митний союз.

Подальший розвиток ЄЕС ішов шляхом поглиблення економічної та політичної інтеграції.

Процес становлення ЄЕС був тривалим і супроводжувався кризовими явищами, зумовленими структурними змінами в економіках країн, процесом напрацювання системи інтеграції.

Було чимало й противників ЄЕС. Так, у 1960 р. на противагу «Спільному ринку» Велика Британія утворила Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ), до якої, крім неї, долучилися Швеція, Норвегія, Данія, Швейцарія, Австрія, Португалія.

У 1960-ті рр. між ЄЕС і ЄАВТ спалахнула гостра конкурентна боротьба. У ній ЄЕС здобуло переконливу перемогу: за десять років (1960—1970 рр.) частка ЄЕС у світовому виробництві зросла з 26 до 32%, у той час як частка ЄАВТ зменшилася із 16,5 до 15%. У результаті ЄАВТ розпалася, а її члени один за одним почали переходити в ЄЕС.

У 1970-ті рр. членами ЄЕС стали Велика Британія, Данія,

Ірландія, у 1980-ті рр. — Греція, Іспанія, Португалія.

Перехід від конфронтації до співробітництва держав світу, завершення «холодної війни» (друга половина 1980-х — 1990-ті рр.) дали новий імпульс інтеграційним процесам у Європі. Вони розвивалися за двома напрямками: поглиблення інтеграційних процесів і розширення ЄС (залучення нових членів за рахунок країн Центральної, Північної, Східної Європи).

У 1987 р. члени ЄЕС зробили чинними «Єдиний європейський акт», за яким ліквідували існуючі перешкоди в економічному співробітництві, створили єдину податкову систему, скасували відмінності у своїх законодавствах. Крім того, країни ЄЕС у травні 1992 р. уклали угоду з ЄАВТ про утворення Європейського економічного простору (ЄЕП). У межах ЄЕП передбачено вільне пересування капіталів, товарів, послуг і робочої сили.

6 лютого 1992 р. у місті Маастрихт (Нідерланди) країни-члени ЄЕС підписали угоди, за якими з 1 січня 1993 р. розпочалося функціонування єдиного ринку. Тоді ж набув чинності договір про Європейський Союз (ЄС), на основі якого в 1999 р. завершилося створення єдиного валютного простору — замість національних валют було введено єдину європейську валютну одиницю — євро.

Успіхи європейської інтеграції зробили ЄС привабливим для інших європейських держав.

На даний час ЄС об’єднує 27 держав.

3. Міграція та виклики сучасного світу

Міграція — переселення, переміщення населення, трудових ресурсів, капіталу з однієї країни в іншу, а також внутрішньодержавна — з одного регіону в інший.

У демографічних та економічних дослідженнях термін «міграція» вживають щодо таких актів переміщень у просторі, які пов’язані, по-перше, із перетином адміністратив них меж населених пунктів, по-друге, зі зміною індивідом місця проживання назавжди чи на певний строк.

Класифікуючи міграції стосовно будь-якої країни, виділяють зовнішню (міждержавну) і внутрішню.

До зовнішньої міграції відносять такий рух населення через державні кордони, який пов’язаний зі зміною місця проживання. Зовнішня міграція за територіальним охопленням передбачає

міжконтинентальні та внутрішньоконтинентальні переміщення.
Зовнішня (міждержавна) міграція існує в різних формах: трудовій, сімейній, рекреаційній, туристичній та ін. Міждержавна міграція робочої сили в другій половині XX ст. стала важливою частиною процесу інтернаціоналізації міжнародного господарського життя. Трудовий потенціал як важливий фактор виробництва шукає свого найефективнішого використання не лише в межах національного господарства, але й у масштабах світової економіки.
Зовнішня міграція має два види:
еміграція — виїзд працездатного населення з країни перебування для довгострокового або постійного проживання в іншу країну;
імміграція — в'їзд робочої сили в певну країну з-за кордону (на постійне або тривале проживання для навчання, працевлаштування або з метою втечі від дис-
кримінації, переслідувань тощо).
Внутрішня міграція — це переміщення населення в межах однієї країни. Розрізняють міграції сільського та міського населення, міжміські міграції та міграції в межах сільської місцевості. Існують також міграції в межах окремих великих територіальних одиниць — області, економічного району, автономної республіки. У цих випадках міграції поділяють на внутрішньообласні та міжобласні, внутрішньорайонні та міжрайонні.
За тривалістю розрізняють постійні (безповоротні) та тимчасові (зворотні) міграції.
За правовою ознакою мігрантів поділяють на легальних, напівлегальних, нелегальних.
Легальні мігранти перетинають міжнародні кордони на законних підставах, тобто мають візу на в'їзд на певний термін або, перебуваючи в інших країнах, продовжують термін її дії.
Напівлегальні мігранти, маючи візу, прибувають до країни на законних підставах, але через певний час із різних причин відмовляються виїхати до своєї батьківщини й залишаються в країні перебування.
Нелегальні мігранти виїжджають із країн постійного проживання, перетинають кордони держав без офіційного дозволу, тобто без візи на в'їзд.

За способом реалізації міграції поділяють на організовані та неорганізовані, індивідуальні. Перша здійснюється за допомогою й за участю державних і громадських органів, другі ж — силами й коштом самих мігрантів без матеріальної та організованої підтримки з боку будь-яких установ.

Міграція — явище не нове. Вона виникла з появою людства й має різні причини: зміна клімату, стихійні лиха, освоєння нових життєвих просторів, релігійні конфлікти, кочівництво скотарів, військові й колоніальні загарбання тощо.

Становлення єдності світу призвело до того, що головною причиною міграції стає економічна доцільність.

Серед економічних чинників зараз виділяють такі:

• прагнення зменшити витрати на виробництво за рахунок використання дешевої, порівняно з національною, іноземної робочої сили;

• залучення кваліфікованих працівників;

• доцільність транснаціональних корпорацій, що не тільки підвищує географічну мобільність робочої сили, але й вирів нює умови її застосування у світовому масштабі;

• розвиток засобів транспорту та зв’язку;

• дедалі активніша взаємодія виробничих, науково-технічних і культурних зв’язків;

• пошук кращих умов життя.

Згідно з дослідженнями ООН, міжнародна міграція у світі в останні роки становить близько 300 млн осіб на рік. Найбільше мігрантів проживає на території США, Німеччини, Канади.

Регіони, які зараз дають найбільшу частку мігрантів: країни Африки (Лівія, Судан, Ангола, Нігерія тощо), Азії (Сирія, Ірак, Афганістан, Пакистан, Бангладеш та ін.), Латинської Америки (Венесуела, Мексика тощо).

Будь-який міграційний акт відбувається під дією комплексу мотивів. Вони залежать від суб’єктивних та об’єктивних причин. Міграції відбуваються за особистим бажанням — кожен громадянин має право й можливість вибирати для себе місце проживання та праці, тобто задовольнити свої різноманітні потреби матеріального,

професійно-кваліфікаційного й духовного характеру.
Мотиви міграції – політичні (втеча від політичних переслідувань, расової, національної дискримінації тощо); військові (евакуація, реєвакуація); економічні (пошук роботи, більш високих доходів тощо); соціальні (шлюб, стан здоров»я);
екологічні катастрофи; інші (релігійні, етичні тощо).
Приклад військової міграції ми зараз бачимо відносно громадян України.
Сьогодні міграційні процеси мають такі тенденції, що неухильно зростатимуть міграції з регіонів із високою кількістю населення до тих, де вона є невеликою, — Північної Америки, Європи, Австралії.
Це призведе до спроб країн цих континентів зупинити переселення суворими законами для іммігрантів.
Проте вони не зможуть змінити ситуацію, наслідком чого стане застосування сили західними країнами для захисту від мігрантів.

Також міграційні процеси можуть використовувати окремі держави для дестабілізації ситуацій в окремих регіонах світу і досягнення певних політичних вигод.
Сучасний світ мінливий, але загальні тенденції його розвитку демонструють існування глобальних проблем, спільних для всього людства.
Проте не всі підтримують цю мету. У світі набув поширення так званий антиглобалістський рух, що виступає проти сучасної цивілізації.
Антиглобалісти стали унікальним явищем сьогодення. Уперше частина людства виступає не проти якихось конкретних політичних або економічних рішень влади, а проти напрямку розвитку цивілізації.
Наприкінці 1960-х рр. вчені, занепокоєні гостротою накопичених суперечностей і проблем, які робили реальністю загрозу загибелі людства, уперше застосували щодо них поняття «глобальні проблеми».
Глобальний характер їм надавали:
• загальнолюдський масштаб, тобто їх невирішеність створювала загрозу всьому людству;
• поширення на весь світ, усі його регіони та сфери;

• необхідність вирішення з використанням спільних зусиль усього людства.

Глобальні проблеми без перебільшення мають планетарний характер, оскільки стосуються інтересів не лише окремих народів. Вони є надзвичайно динамічними, несвоєчасність їх розв'язання матиме катастрофічні наслідки.

Усі глобальні проблеми пов'язані між собою, загальнолюдська сутність робить їх зрозумілими та актуальними для всіх країн.

У 1970-х рр. члени Римського клубу (громадської організації, яка однією з перших звернула увагу на питання, що загрожують існуванню людства) уперше визначили комплекс класичних глобальних проблем, до яких віднесли:

• запобігання війні, збереження миру та роззброєння;

• соціальний розвиток та економічне зростання у світі;

• подолання економічної відсталості, бідності та злиднів у країнах «третього світу»;

• раціональне використання природних ресурсів і збереження навколишнього середовища;

• здійснення активної демографічної політики.

У сучасному світі відчутною стала потреба оперативно визначати найбільш болючі та небезпечні тенденції в розвитку людства.

Серед сучасних глобальних проблем вчені визначили три основні групи. До першої належать проблеми, пов'язані зі сферою міжна родних відносин, що відображають притаманні для них суперечності й об'єктивно потребують перетворень.

Однією з найважливіших є проблема війни і миру. За останні 5,5 тис. років в історії людства відбулося понад 14 тис. війн. На цей період припадає лише 292 мирні роки, коли не відбувалося збройних конфліктів. Із початком глобалізації життєдіяльності людської спільноти, формуванням світового господарства й виникненням у цих умовах сил, що прагнули перерозподілу світу або встановлення світового панування, війни набули всесвітнього, глобального характеру.

У XVII ст. лише на території Європи у війнах загинуло щонайменше 3,3 млн осіб, а у двох світових війнах XX ст. — понад 65 млн людей. У післявоєнних конфліктах і локальних війнах періоду «холодної війни», яких було більше 200, кількість загиблих становила понад 20

млн осіб.
Не менш небезпечною глобальною проблемою сьогодення став міжнародний тероризм.
За даними ООН, теракти, викрадення, тортури, убивства здійснюють уряди, політичні, екстремістські рухи або воєнізовані групи, що перебувають під їхнім контролем (більш ніж у 40 країнах світу). Боротьба з тероризмом також вимагає об'єднання зусиль усієї світової спільноти, стимулювання нею дій щодо вирішення в окремих державах і регіонах культурних, національних, економічних, соціальних, політичних, релігійних та інших проблем.
До першої групи глобальних проблем належить також подолання економічної відсталості багатьох країн, що розвиваються. Сьогодні в країнах цієї групи існує чимало гострих соціально-економічних проблем, до яких у першу чергу відносять незадовільний стан охорони здоров'я, голод, відсталість у сфері освіти, безробіття, масову бідність, нестачу житла з елементарними зручностями тощо.
Друга група глобальних проблем охоплює сферу відносин особи й суспільства. Ці проблеми насамперед стосуються людини як біосоціальної істоти й безпосередньо пов'язані з її майбутнім. Без багатопланової роботи всієї людської спільноти вирішити їх неможливо.
Серед другої групи глобальних проблем значну увагу дослідників привертає прискорене зростання кількості населення нашої планети, або демографічний вибух. Так, у 1800 р. кількість населення Землі становила 952 млн осіб, у 1900 р. — 1,66 млрд, у 1987 р. —5 млрд, у 2000 р. — 6,12 млрд, а у 2100 р.,за прогнозами, вона досягне 10,5 млрд.
Демографічна ситуація на нашій планеті ускладнюється також тим, що основний приріст її населення здійснюється в країнах, що розвиваються, де на початку XXI ст. живе 4/5 населення Землі. Однак унаслідок своєї економічної відсталості ці країни неспроможні забезпечити задовільні умови життя для свого населення.
Наркотики також перетворилися на одну із глобальних проблем сучасності. Вони стали однією з найбільш прибуткових форм міжнародної торгівлі. Сукупні прибутки налічують сотні мільярдів доларів і перевищують показники найбільших транснаціональних корпорацій. У країнах, що розвиваються, наркобізнес призводить до

трансформації національних економік і впливає на політику. Зазвичай він поєднується з торгівлею зброєю й відіграє важливу роль у збройних конфліктах.

Однією з глобальних проблем, що виникла в сучасному світі, стали уразливі групи населення — молодь, біженці, мігранти та знедолені. Із молоддю пов'язують проблеми в містах. Так, проблема молоді в містах пов'язана з тим, що через низьку якість життя, перенаселеність, проблеми з роботою та втрату ціннісних орієнтирів вона втягується у світ злочинності, проституції та наркоманії. Труднощі з отриманням освіти, медичного обслуговування, низькооплачувана праця викликають пригніченість, відчуженість, невдоволення, у результаті чого досить багато молоді обирає шлях насильства як засіб швидкого вирішення своїх проблем. Особливо гостро ця проблема постає в країнах, що розвиваються.

До групи небезпечних глобальних проблем, зумовлених діяльністю людини, належать ті, що пов'язані з ядерною енергетикою, генною інженерією, та промислові аварії. Глобальний характер цих проблем засвідчує, що фактично весь світ відчув на собі наслідки аварій на атомних електростанціях в українському Чорнобилі та на японській «Фукусімі».

До третьої групи глобальних проблем належать ті, що пов'язані з відносинами людини й природи. Вони полягають у незбалансованості потреб життєдіяльності людини та можливостей навколишнього середовища. Найбільш важливою серед них сьогодні, як і серед усіх глобальних проблем, на думку багатьох дослідників, є екологічна проблема. Саме екологічна небезпека становить найбільшу загрозу для існування людства. Природа вичерпала свої можливості самоочищення й не здатна подолати наслідки впливу людської діяльності на біосферу.

У результаті цього небезпечного характеру набуло забруднення повітряного й водного простору, виснаження природних ресурсів, вимирання багатьох видів рослин і тварин, збіднінння біологічних ресурсів загалом, скорочення невідновлюваного енергетичного потенціалу (вугілля, нафти, природного газу) тощо. При цьому ситуацію ускладнює нерівномірне використання ресурсів.

Вплив людини на природу суттєво змінює зовнішній вигляд планети. Лише в останній третині XX ст. на ній з'явилося понад 9 млн км2

нових пустель. За останні 500 років людство знищило 2/3 всіх лісів на Землі. Особливо вчених турбує перспектива глобального потепління клімату нашої планети, пов'язана з так званим парниковим ефектом. Вони стверджують, що неконтрольований парниковий ефект може знищити людську цивілізацію впродовж 500 років.

Перелік глобальних проблем, які постають перед людством сьогодні, не є повним або завершеним. Розвиток суспільства спричинятиме повне або часткове розв'язання одних і виникнення інших проблем. Необхідно вчасно помічати появу нових проблем, які можуть поступово набути характеру глобальних, і визначати шляхи реагування на ці виклики. До цього часу людство недооцінювало серйозність глобальних проблем, що зробило деякі з них вкрай небезпечними.

Антиглобалісти основну критику спрямовують проти таких міжнародних структур, як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі. Вони виступають також проти втілення в життя окремих міжнародних угод, які базуються на ідеології неолібералізму.

Це, наприклад, Північно-американська угода про вільну торгівлю, Шенгенська угода.

Нападкам піддаються також міжнародні бізнес-альянси, компанії та уряди окремих країн.

4. Міжнародні відносини та міжнародне право

Нині подія, що відбулася в одному місці, може вплинути на весь світ. Велика кількість тісних політичних, економічних, культурних та інших зв'язків між регіонами й країнами потребує врегулювання, визначення чітких правил того, як вони здійснюються.

Ці принципи були викладені в численних міжнародних угодах та деклараціях, що дозволяє, з одного боку, уникнути конфліктів, а з іншого — зробити співпрацю між країнами більш ефективною. Існуючу систему зв'язків між країнами називають міжнародними відносинами.

Міжнародні відносини — система взаємодій, суб'єктами яких є держави, міжнародні міжурядові та міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації та, за особливих умов, приватні особи.

До сфери міжнародних відносин належать військово-політичні, економічні, екологічні, гуманітарні та інші проблеми світового співтовариства.

Засобом здійснення міжнародних відносин є дипломатія. До поняття дипломатії належить і сукупність практичних заходів, прийомів і методів, що застосовують за конкретних умов і характеру завдань, і офіційна діяльність глав держав та урядів щодо здійснення зовнішньої політики держав, а також щодо захисту інтересів цих держав. Крім того, із поняттям дипломатії пов'язують мистецтво ведення переговорів для запобігання або врегулювання конфліктів, пошуків компромісів і взаємоприйнятних рішень, розширення та поглиблення міжнародного співробітництва.

Науковці вважають, що, незважаючи на багатогранність міжнародних зв'язків, міжнародні відносини передусім базуються на політичних відносинах між країнами. Цей пункт визначає й решту особливостей того, що розуміють під поняттям міжнародних відносин.

Головною дійовою особою міжнародних відносин є держава, яка здійснює їх за допомогою дипломатії. Проте останнім часом стають популярними ідеї, які стверджують, що в сучасних умовах роль держави падає, при цьому роль інших чинників — транснаціональних корпорацій, міжнародних урядових та неурядових організацій — зростає.

Основа всіх міжнародних дій держав базується на їхніх національних інтересах, що перш за все полягають у прагненні держав забезпечити свої безпеку, суверенітет і виживання.

Міжнародна взаємодія базується на так званому принципі «балансу сил», згідно з яким у здійсненні міжнародних відносин перевагу мають найбільш могутні держави, тому менші держави змушені об'єднуватися між собою або з однією з великих держав для захисту своїх інтересів. Баланс сил може набувати різних форм — однополярної, коли одна держава домінує у світовій політиці, біполярної (конфлікт між двома великими державами та їхніми прибічниками за світове домінування), триполярної, мультиполярної.

Упродовж минулого століття розвиток світу визначало протиборство двох геополітичних об'єднань держав, приблизно рівних за силою,

— соціалістичного табору, очолюваного СРСР, і західних демократій на чолі зі США.

Для уникнення чергового світового конфлікту через прагнення великих держав глобального панування в період після Другої світової війни було розроблено принципи міжнародної безпеки, які полягають у підтриманні та зміцненні міжнародного миру та безпеки на основі спільних дій держав:

• сучасні міжнародні відносини мають гарантувати однаковий рівень безпеки для всіх країн;

• для розв'язання проблем безпеки необхідна співпраця всіх учасників міжнародних відносин;

• для усунення агресії та розв'язання конфліктів мають бути застосовані колективні дії світового співтовариства;

• використання широкого арсеналу засобів підтримання миру;

• міжнародні відносини мають базуватися на принципах взаємної довіри, прозорості світової політики та системності безпеки.

Механізмом дотримання цих принципів є діяльність ООН. Відповідно до Статуту ООН, підтримання міжнародного миру та безпеки має будуватися на основі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та здійснюватися Генеральною Асамблеєю (загальними зборами представників країн — учасниць ООН) і Радою Безпеки (вищий орган із 15 членів — п'ять постійних та десять непостійних, яких обирають кожні два роки), компетенція яких у цій сфері чітко розмежована.

Генеральна Асамблея може обговорювати будь-які питання чи справи, що стосуються миру та безпеки, у тому числі розглядати загальні принципи співробітництва в цій області, давати рекомендації державам і Раді Безпеки із цих питань.

На Раду Безпеки покладена головна відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки.

Рада Безпеки є єдиним органом ООН, що має право починати дії, превентивні (запобіжні) та примусові, від імені ООН, у тому числі об'єднаними збройними силами держав — членів ООН.

У Європі принципи міжнародної безпеки здійснюються за допомогою Наради з безпеки та співробітництва. Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) проходила з 3 липня 1973 до 1 серпня 1975 р. за участю 33 європейських держав, США й Канади.

Вона завершилася підписанням главами держав та урядів у місті Гельсінкі
Заключного акта, який визначив засади співробітництва держав у Європі та став довгостроковою програмою дій, спрямованою на розбудову єдиної, мирної, демократичної і процвітаючої Європи.
Цей Акт стверджує, що «у межах міжнародного права всі держави-учасниці мають рівні права й обов'язки. Вони поважатимуть право всіх членів визначати та здійснювати за своїм бажанням відносини з іншими державами згідно з міжнародним правом і в дусі цієї Декларації».
Також цим Актом було зафіксовано принцип непорушності існуючих кордонів європейських країн, дотримання прав людини та встановлення міжнародного правового контролю за цим процесом, співробітництво європейських країн у галузі економіки, науки, техніки, охорони навколишнього середовища, а також вільний обмін інформацією.
Систему відносин між державами, міжнародними організаціями регулюють норми міжнародного права. Передусім воно засноване на Статуті ООН, який започаткував сучасне міжнародне право. У ньому закріплені основоположні принципи міжнародного права.
Відносини між державами є предметом міжнародного права. Його суб'єктами виступають держава загалом та міжнародні організації, а об'єктами — матеріальні та нематеріальні блага, із приводу яких виникають міждержавні відносини (наприклад територія, природні ресурси).
Суб'єкти міжнародного права — це утворення, здатні мати права й обов'язки, що випливають із міжнародного права, захищати їх і здійснювати міжнародні відносини, регульовані міжнародним правом.
У міжнародному праві над суб'єктами немає верховного органу, а діє давньоримський принцип «рівний над рівним не має влади».
Тому суб'єкти міжнародного права самі створюють механізми його забезпечення.
Виділяють первинні, вторинні й нетипові суб'єкти міжнародного права.
Первинними та основними суб'єктами міжнародного права є держави. Держави є суб'єктами міжнародного права внаслідок свого

існування. Незалежно від того, які органи представляють державу в міжнародних відносинах — уряд, глава держави, міністр закордонних справ, якість суб'єкта міжнародного права належить державі загалом.

Держава як суб'єкт міжнародного права має володіти такими ознаками: державний суверенітет, державна територія, населення, державна влада.

Державний суверенітет — це верховенство влади держави на своїй території та її незалежність у міжнародних відносинах. Для реалізації суверенних прав держави істотне значення має поняття юрисдикції.

Юрисдикція — це прояв суверенітету держави, який означає обсяг і сферу дії державної влади. Розрізняють такі види юрисдикції:

• за обсягом: повну або обмежену;
• за сферою дії: територіальну та екстериторіальну;
• за характером влади: законодавчу, виконавчу й судову.

У межах території держава здійснює повну юрисдикцію. Повну екстериторіальну юрисдикцію держава здійснює на морських, повітряних та космічних кораблях, що перебувають у міжнародному просторі, а також у приміщеннях дипломатичних представництв на території інших держав.

Обмежену юрисдикцію держава здійснює щодо своїх громадян, які перебувають за межами її території.

Наявність території (так само, як і наявність суверенітету) є властивістю держави як суб'єкта міжнародного права. У міжнародному праві розрізняють три види території залежно від правового режиму: державна територія, територія зі змішаним режимом і територія з міжнародним режимом.

Державна територія — це територія, на яку поширюється суверенітет держави.

Територія зі змішаним режимом — це простір, який не перебуває під суверенітетом якоїсь держави, але стосовно якого держава здійснює деякі суверенні права в межах, встановлених міжнародним правом.

Насамперед це права розвідки, розробки та охорони природних ресурсів. До територій зі змішаним режимом належать виключна економічна зона та континентальний шельф.

Територія з міжнародним режимом — це простір, розташований за межами державних кордонів, що перебуває в загальному й рівноправному користуванні всіх держав. Режим цього виду територій визначається тільки міжнародним правом.
До таких територій належать: Космос, відкрите море, дно під ним і повітряний простір над ним, а також антарктика.
Населення держави — це сукупність усіх фізичних осіб, які перебувають на території держави та підкоряються її юрисдикції. Держава здійснює територіальну юрисдикцію щодо осіб, які перебувають на її території незалежно від їхнього громадянства, а також персональну юрисдикцію щодо власних громадян, які перебувають за її межами.
Категорією осіб, які не підпадають під юрисдикцію держави, де вони перебувають, є дипломати, консульські працівники, співробітники спеціальних місій, члени їх сімей.
Вторинними суб'єктами міжнародного права є міжнародні організації, тому що їх створюють держави — первинні суб'єкти.
Міжнародна організація — це організація, яка створена на основі міжнародного договору для здійснення цілей, передбачених статутним документом, має постійні органи управління та стійку організаційну структуру.
Міжнародні організації створюються відповідно до норм міжнародного права, їх існування не має порушувати інтереси окремої держави або міжнародного співтовариства загалом.
Як правило, міжнародні організації створюються для співпраці в конкретній сфері, наприклад Організація країн — експортерів нафти (ОПеК). Однак існують і універсальні міжнародні організації, до яких перш за все належить ООН.
Крім названих основних суб'єктів міжнародного права — держав та міжнародних організацій, існують так звані «нетипові суб'єкти». Це утворення, які міжнародне співтовариство визнає як суб'єкта, хоча воно не відповідає критеріям повноцінного суб'єкта міжнародного права. До них відносять нації і народи, що борються за свою незалежність, та Ватикан.
Нації і народи, що борються за свою незалежність, є державами на стадії становлення. У таких ситуаціях створюють органи, які ефективно здійснюють контроль над значною частиною території,

представляють народ на міжнародній арені, тобто набувають деяких ознак державності. До таких суб'єктів між-
народного права можна віднести невизнані або частково визнані держави, наприклад Тайвань, Курдистан і Косово.
Міжнародне право регулює відносини між країнами у сфері військового, наукового, культурного співробітництва, економічних відносин, захисту навколишнього середовища, прав людини тощо.

Таким чином, у міжнародному праві існує багато галузей. Одна з них — це гуманітарне право. У ньому деякі дослідники виділяють міжнародне гуманітарне право в мирний час (міжнародне право прав людини), предметом якого є здійснення, забезпечення й захист прав людини, та міжнародне гуманітарне право в період збройних конфліктів (право збройних конфліктів).
Гуманітарне право визначає стандарти в галузі прав людини — обов'язкові для всіх держав правила поводження з людьми. Вони затверджують рівні права всіх людей, їх право на свободу й особисту недоторканність, свободу думки, совісті та релігії, право на мирні збори, регулюють право брати участь в управлінні державними справами, забороняють дискримінацію, жорстоке, принизливе поводження з будь-ким та рабство, работоргівлю, примусову працю тощо.
Отже, норми гуманітарного права можна поділити на такі тематичні групи:
• боротьба з масовими порушеннями прав людини, зі злочинами проти людства;
• захист прав окремих категорій індивідів;
• питання правового статусу індивідів.
У разі порушення державою визначених нормами гуманітарного права прав і свобод людини потерпіла особа може звернутися з позовом проти держави до Європейського суду з прав людини, а також (за умови дотримання певної процедури) до ООН.
Завданням права збройних конфліктів є забезпечення максимально можливого захисту учасників конфлікту, мінімізації кількості жертв та визначення відповідальності за порушення цих норм.
Міжнародне право збройних конфліктів кодифіковане в Гаазьких конвенціях та деклараціях 1899 і 1907 рр., Женевських конвенціях

про захист жертв війни 1949 р. і Додаткових протоколах до них 1977 р., резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та інших документах.
Ними заборонено:
• використовувати вибухові боєприпаси, хімічну та біологічну зброю, а також будь-яку іншу зброю, боєприпаси або матеріали, створені з метою завдання зайвих страждань;
• убивати або завдавати поранень супротивнику, який здався;
• віддавати наказ не залишати нікого в живих або погрожувати діяти таким чином;
• вживати не за призначенням прапор перемир'я, національний прапор, розпізнавальні знаки й уніформу;
• знищувати або конфісковувати власність ворога, якщо тільки це не продиктовано військовою необхідністю;
• завдавати ударів по незахищених містах, селищах і будівлях;
• грабіж та мародерство тощо.

5. Геополітичне становище України, співпраця з міжнародними організаціями

Сучасна Україна є однією з найбільших за площею європейських держав. На її території розташований географічний центр Європи.
Особливості географічного положення мали визначальний вплив на геополітичне становище українських земель: вони завжди сполучали й водночас роз'єднували Європу та Азію. Територія України не має природно захищених кордонів із сусідніми державами. Вона є компактною, освоєною людиною, без екстремальних умов для життя. Помірні природно-кліматичні умови, родючі землі, наявність досить багатих мінеральних та інших ресурсів створюють сприятливі можливості для її розвитку.
Одночасно із цим Україна має високий рівень транзитності території та вихід до морів, які створюють для неї сприятливі умови для інтеграції у світове господарство.
Особливості географічного розташування визначили специфіку цивілізаційного розвитку українських земель. Вони стали межею розподілу сфер впливу західноєвропейської католицької, східноєвропейської православної та ісламської цивілізацій. Спроби цих цивілізацій у минулому розширити свою сферу впливу спричиняли їх боротьбу за українські землі, що постійно порушувало

мир і спокій населення.
Сьогодні історична ситуація змінилася, але чинник цивілізаційних впливів сусідніх держав залишається досить вагомим і спонукає Україну враховувати його під час визначення свого місця у світі, у вирішенні глобальних проблем сучасності, участі в інтеграційних процесах у Європі тощо.
Україна є однією з країн — засновниць ООН і нині бере активну участь у всіх напрямах діяльності цієї організації. Найважливішими з них є підтримання міжнародного миру та безпеки, зміцнення верховенства права в міжнародних відносинах, розвиток співробітництва у вирішенні проблем соціально-економічного та гуманітарного характеру, забезпечення прав людини.
Україна є учасницею більшості універсальних міжнародних договорів, депозитарієм яких виступає Генеральний секретар ООН.
Україну неодноразово обирали непостійним членом Ради Безпеки ООН та інших виборних органів, вона є членом керівних органів ООН та спеціалізованих установ системи ООН.
Представники України також входили до складу керівних органів: Програми розвитку ООН та Фонду ООН у галузі народонаселення, Дитячого фонду ООН (Виконавчої ради ЮНІСЕФ), Всесвітньої туристичної організації, ООН із питань освіти, науки і культури (Виконавчої ради ЮНЕСКО), Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, Всесвітньої продовольчої програми ООН.
Триває ефективна взаємодія України зі спеціалізованими установами ООН із багатьох питань глобального порядку денного, у тому числі боротьби з бідністю, охорони навколишнього середовища, удосконалення системи охорони здоров’я.
Важлива роль у здійсненні цієї взаємодії належить Офісу ООН в Україні, який забезпечує реалізацію проектів ООН в Україні.
На окрему увагу заслуговує ґрунтовна робота, яку здійснює українська сторона на різних напрямах співробітництва з МАГАТЕ. Одним з актуальних завдань цього співробітництва є налагодження взаємодії Україна—ЄС—МАГАТЕ в межах інтеграції енергетичних просторів.
Прикладом успішної участі України в діяльності міжнародних організацій також може бути різнобічна взаємодія з ЮНЕСКО, спрямована на розширення міжнародного співробітництва наукових,

освітніх, культурних інституцій.
Завдяки співробітництву із цією інституцією чимало пам'яток історії та культури України потрапили до списку Світової спадщини і, відповідно, під її захист.
Світова організація торгівлі (СОТ) — це міжнародна організація, метою якої є розробка системи правових норм міжнародної торгівлі та контроль за їх дотриманням.
Її головними цілями є забезпечення тривалого й стабільного функціонування системи міжнародних торговельних зв'язків, лібералізація міжнародної торгівлі, поступове скасування митних і торговельних обмежень, забезпечення прозорості торговельних процедур.
Набуття Україною членства в СОТ у травні 2008 р. відкрило для нашої країни
можливість ведення переговорів щодо угод про вільну торгівлю з ЄС та Європейською асоціацією вільної торгівлі, посилило позицію нашої країни у провадженні чинних двосторонніх угод про вільну торгівлю. Вступ України до СОТ відкрив перспективи для розвитку національної економіки.
Україна на абсолютно рівних умовах та правах з іншими членами організації бере безпосередню участь у формуванні новітніх правил торгівлі на світовому ринку. Актуальним завданням залишається подальше реформування зовнішньоторговельного режиму України з метою узгодження його з нормами та принципами СОТ. Завдяки членству в СОТ економіка нашої держави позбулася дискримінаційних правил щодо участі в міжнародній торгівлі.
Членство України в Раді Європи (РЄ) є важливим чинником інтеграції країни в єдиний європейський правовий простір шляхом узгодження національного законодавства з нормами організації.

6. Європейський вибір України. Угода про асоціацію з ЄС

Після здобуття Україною незалежності перед нею відкрився вибір зовнішньополітичної орієнтації.
У першій половині 1990-х рр. головними завданнями зовнішньої політики України були: забезпечити її міжнародне визнання, відстояти статус позаблокової держави в обмін на ліквідацію ядерної зброї та її носіїв і домогтися міжнародних гарантій

незалежності. Більшість цих завдань було виконано.
У другій половині 1990-х рр. Україна намагалася реалізувати стратегію багатовекторності. Стратегічними партнерами були проголошені США, Росія, Польща та деякі інші держави. Проте домогтися рівнозначних відносин з основними партнерами виявилося неможливо, хоча й були досягнуті значні успіхи у двосторонніх відносинах.
Час від часу загострювалися відносини зі США, ЄС і НАТО через корупцію
в Україні та невиконання нею взятих на себе зобов'язань.
З іншого боку Росія стала вживати заходів, щоб включити Україну в коло своїх геополітичних планів. Зрештою Україна опинилася перед вибором інтеграції з НАТО, ЄС або з Росією.
У 2002 р. Україна оголосила про євроінтеграційний вибір. Цей шлях передбачав здійснення широкомасштабних реформ, які наблизили країну до стандартів ЄС і НАТО.
Проте реформи так і не відбулися. Єдиною втіхою стало надання Україні статусу країни — сусіда ЄС. Щоб налагодити зіпсовані відносини зі США, наша країна взяла участь у війні в Іраку.
У 2003 р. Україна різко змінила курс і підписала з Росією, Білоруссю та Казахстаном угоду про Єдиний економічний простір. Проте ця угода залишилася лише на папері.
Після «помаранчевої революції» Україна повернулася на шлях європейської інтеграції. У 2005 р. вона отримала статус країни з ринковою економікою, що відкрило перспективи для більш тісної економічної співпраці з країнами Заходу.
У 2008 р. Україна приєдналася до СОТ.
У 2010 р. відбувся новий поворот зовнішньополітичного курсу України в бік Росії. Було оголошено про відмову від намірів вступити до НАТО. Однак така зміна курсу призвела до опору в суспільстві, що почав посилюватися. Не підписання тогочасним президентом України В. Януковичем асоціації з ЄС підштовхнуло народ до Революції Гідності.
Революція Гідності, агресія Росії, широкомасштабні реформи визначили для України єдиний напрям розвитку — євроатлантична інтеграція.
У 2015 р. набула чинності підписана угода про асоціацію з ЄС, яка

відкрила ринок Європи для українських товарів та у 2017 р. Україна отримала безвізовий режим із країнами ЄС.

24 лютого 2022 почалося повномасштабне російське вторгнення в Україну. Після цього 28 лютого Україна подала заявку на вступ до ЄС, яку підтримали Європарламент, Єврокомісія та Європейська рада та 23 червня Україна отримала статус кандидата у члени ЄС.

Крім того, у травні 2022 року, після російського вторгнення в Україну, президентом Франції Емманюелем Макроном в якості президента Ради Європейського Союзу було запропоновано створення Європейської політичної спільноти (ЄПС).

23–24 червня 2022 року він офіційно представив його на засіданні Європейської Ради. Група зібралася 6 жовтня 2022 р., лідери 44 держав підтримали мету створення Європейської політичної спільноти. Росію та Білорусь свідомо усунули від участі в ЄПС.

Метою ЄПС є надання платформи для координації політики для європейських країн на всьому континенті та сприяння політичному діалогу та співпраці для розв'язання питань, що становлять спільний інтерес, з метою зміцнення безпеки, стабільності та процвітання європейського континенту, зокрема, щодо європейської енергетичної кризи. Окрім держав-членів ЄС, до складу спільноти увійшли такі країни, як Вірменія, Азербайджан, Грузія, Ісландія, Молдова, Туреччина, Україна та Велика Британія.

Питання та завдання до самоконтролю:

1. Що таке глобалізація?
2. Якими є причини й мотиви міграцій у сучасному світі
3. Охарактеризуйте місце України в загальноцивілізаційному процесі та її геополітичне становище.
4. Що таке глобальні проблеми? У чому полягає їхня сутність?
5. Охарактеризуйте глобальні проблеми сучасності. Наведіть приклади їх прояву.
6. Як ви розумієте поняття міжнародних відносин?Що таке дипломатія?
7. Хто є основним учасником міжнародних відносин?
8. Якими ознаками володіє держава як суб’єкт міжнародного права?
9. Що таке державний суверенітет? На що він

поширюється?

10. У чому полягає потреба існування міжнародного права? Як ви розумієте поняття «баланс сил»?
11. Яку сферу людського існування регулює гуманітарне право?
12. Визначте основні принципи сучасного гуманітарного права.
13. Визначте обов’язкові умови існування міжнародної організації.
14. Що таке геополітика?
15. Які чинники є визначальними в геополітичному становищі України?
16. У яких регіонах світу українські військові під егідою ООН брали участь у миротворчих операціях?

Рекомендовані джерела інформації

Основні джерела інформації

1. Борко Т. М. Громадянське суспільство : курс лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2023. 153 с.

2. Дороślий В. І. Основи демократії (для студентів неспеціальних факультетів усіх форм навчання) : навчальний посібник. Умань : Візаві, 2021. 158 с.

3. Лідерство та комунікації в організації : навчальний посібник / Упорядники : Михаліцька Н. Я., Яцик М. Р. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024.

4. Міжкультурні комунікації : опорний конспект лекцій / Шебаніна О. В. та ін. Миколаїв : МНАУ, 2021. 52 с.

5. Конституційне право : підручник / Ю. Г. Барабаш та ін. ; за ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2021. 196 с.

Додаткові джерела інформації

6. Єнін М. Н., Северинчик О. П. Соціологія громадської думки та мас-медіа : комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни. Київ : КПІ імені І. Сікорського, 2021. 81 с.

7. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1996. № 30. ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

8. Місцевий економічний розвиток та продовольча безпека. Український кризовий медіа-центр, публічне обговорення. 06.09.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=3Jnxf2ID_Zk

9. Статус кандидата до ЄС: що це змінить для України та чи допоможе закінчити війну. 08.09.2022. URL: https://bit.ly/42IyDhT.

10. Прудеус М. Маніпуляція масами: 5 найпоширеніших видів : навчальний відеоролик. 28.02.2021. URL: http://tinyurl.mobi/JHLz